

YAHUDİ MEZHEBİ FERİSİLER'DE İNANÇ, RİTÜEL VE DİNDARLIK

SEVDE DOĞU

**YAHUDİ MEZHEBİ FERİSİLER'DE İNANÇ, RİTÜEL VE
DİNDARLIK**

SEVDE DOĞU

Editör: Prof. Dr. İSMAİL TAŞPINAR

İSTANBUL, 2024

Kitabın Adı : YAHUDİ MEZHEBİ FERİSİLER'DE İNANÇ, RİTÜEL VE DİNDARLIK
Editör : Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR
Yazar : Sevde DOĞU
Kapak : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-6173-55-2
Yayın No : 2666

© **Sevde DOĞU**

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

Yazar Hakkında / About the Author

Sevde DOĞU

1996 yılında Erzurum’da doğdu. 2014 yılında Hasan Basri Anadolu İmam-Hatip Lisesi’nden mezun oldu. Lisans eğitimini 2019 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tamamladı. 2023 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Ferisiler’in İnanç Ritüel, Dindarlık Örüntüleri” isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2022’de Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne araştırma görevlisi olarak atanan Doğu, doktora çalışmalarını sürdürmek üzere Marmara Üniversitesi’nde bulunmaktadır. İngilizce bilmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.

Sevde DOĞU

She was born in Erzurum in 1996. She graduated from Hasan Basri Anadolu Imam Hatip High School in 2014. She completed her bachelor’s degree at Marmara University Faculty of Theology in 2019. In 2023, she earned her master’s degree from the Social Sciences Institute of Marmara University with her thesis titled “Belief Rituals and Patterns of Piety among the Pharisees” in 2022, she was appointed as a research assistant at Kırklareli University Faculty of Theology. Currently, she continues her doctoral studies at Marmara University. She is proficient in English. She is married and has one child.

Sevgili Anneme ve Babama...

TAKDİM

Yahudilik tarihinde dönüm noktası veya tarihi değiştiren önemlerin yaşandığı dönemler olmuştur. Bunlara örnek olarak; Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkışı ve Sina'da On Emir'i alması; peygamber Yeşu döneminde Kenan kültürünün hakim olduğu Filistin topraklarına yerleşmeleri; Hz. Davud'un önderliğinde Yebusiler'in Siyon kalesinin olduğu şehri yani bugünkü Kudüs'ü ele geçirmeleri sonucunda Davud şehrini kurmaları ve İsrailoğulları'nın krallık olarak adlandırılan bir 'beylik' halini alması; Hz. Süleyman'ın Kudüs'te Beytülmakdis'i inşa etmesi ve nihayet İsrailoğulları beyliğinin İsrail ve Yahuda beylikleri şeklinde ikiye bölünmesi; M.Ö. 8. yüzyılda Asurlular'ın ve akabinde M.Ö. 6. yüzyılda Babilliler'in işgaliyle İsrailoğulları beyliklerinin ortadan kaldırılması hadiseleri sayılabilir. Bu olaylar, Hz. Musa sonrasında İsrailoğulları'nı etkileyen önemli hadiseler olarak tarihe geçse de İsrailoğulları'nın beyliklerinin yıkılması sonrasında günümüze kadar Yahuda kültürünün ve onun bir parçası olan kutsal kitaplarının oluşmasında ve korunmasını sağlayacak olan en önemli gelişme, Ferisiler'in ortaya çıkışıdır.

Üç bölümden oluşan Yahudi kutsal kitabı külliyatı; Tevrat ile Peygamberler'in kitapları yani 'Nebiiim' kısmı ve kutsal yazılar olarak kabul edilen Ketubim kısmını oluşturan kitaplardan müteşekkildir. Tevrat'ın dışındaki bu kısımları oluşturan kitaplar, M.Ö. 2. yüzyılda derlenmişlerdir. Bu kitaplar, Yahudi kutsal kitabının birinci kısmını teşkil eden Tevrat'ın tamamlayıcısı mahiyetindedir. Araştırmacılara göre, bu kitap külliyatları İskenderiye'deki Yahudiler tarafından daha önce varlıkları bilinmeyen metinlerdir. Kaldı ki ne Sadukiler ne de Esseniler böyle bir çalışmayı yapacak durumdadır. Kutsal kitap araştırmacılarına göre; Yahudiler'in yazılı kutsal kitabının ve Yahudi dini kültürünün temel metinleri olan Nebiiim ve Ketubim kitaplarının derleyicileri Ferisi ekolüne mensup olan Ferisiler'den başkası değildir. Buna göre; M.Ö. 2. yüzyılda Selevkoslular'a karşı isyan eden Makkabeler'in en hararetli destekçisi, 'proto-Ferisiler' olarak da bilinen Hasidiler'dir. Makkabeler'in bölgeye hâkim olduğu dönemde oluşturulduğu tahmin edilen bu külliyat, Hasidiler'in devamı olan Ferisiler tarafından derlenmiştir. Varlıkları Miladi 1. yüzyıla kadar devam eden Ferisiler, İnciller'de Hz. İsa ile en çok uğraşan ve nitekim onun Romalılar'a teslim edilmesini sağlayan Yahudiler'dir. 70 yılında Kudüs'ü işgal edip Beytülmakdis'e zarar veren Romalılar, bölgedeki isyancı Yahudi yöneticileri itaate zorlarlar ve Kudüs şehrine giriş-çıkışları kısıtlarlar. Bunun üzerine Ferisiler, Tevrat'ın dışındaki Nebiiim ve Ketubim külliyatlarına hangi metinlerin dahil edileceğine dair

son kararı vermek üzere Yabne’de toplanır. Bu tarihten sonra Ferisiler’in yerini, Talmud metnini oluşturacak olan ve Orta Çağ boyunca Yahudiler’in dini otoriteleri olarak kabul edilecek olan Rabbaniler alacaktır. Buna göre, Ferisiler’in aslında Rabbaniler’in ve dolayısıyla günümüz Ortodoks Yahudiliğın manevi atalarıdır denebilir. Ferisiler’in yaşadığı dönemde halk her ne kadar Aramice konuşuyor olsa da Yahudi bilginler arasındaki yazı dili İbranice’dir. Nitekim, söz konusu dini külliyatın tamamının dili İbranice’dir.

Sevde Doğu tarafından hazırlanmış olan elinizdeki bu kitap, yukarıda kısaca dikkat çektiğimiz Yahudi tarihindeki önemli bir dini akım olan Ferisiler ve onların din anlayışları üzerine hazırlanmış bir araştırmadır. Bu araştırma, başta Helenistik dönem sonrasındaki Yahudilik tarihi olmak üzere hem Hıristiyanlığın doğduğu dönemi hem o dönemde yaşayan Yahudiler’i hem de Orta Çağ Yahudiliğini anlamak isteyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Farklı yönleriyle ele alınmış olan Ferisilik akımının inançları ve dini hayatlarının anlatıldığı bu eser, Dinler Tarihi ile ilgilenen okuyucular için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Prof. Dr. İsmail Taşpınar

Editör

ÖNSÖZ

Tarih boyunca var olan bütün dini sistemler içerisinde, farklı fikirlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve söz konusu fikirleri temsil eden gruplar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Farklı fikirlerden hareketle ortaya çıkan grup ve mezheplerden bazıları etkilerini uzun yıllar devam ettirmiş ve fikirlerini sistematikleştirmiştir. Sistematikleşen mezheplerden bazıları, içerisinde çıktığı din kadar konuşulan ve tartışılan müstakil yapılar haline gelmiştir. Ancak bu yapılar dinden bir kopuş olarak algılanmamış, aynı kaynaktan beslenen farklı yorumlar olarak değerlendirilmiştir.

Yahudilik söz konusu olduğunda ise Yahudiliğin erken döneminden itibaren, Orta Çağ ve Modern dönemde birçok mezhep ve dini grupla karşılaşılır. Yahudiliğin erken dönemi incelendiğinde bu mezheplerden en önemlileri; Ferisilik, Sadukilik, Essenilik, Zealot olarak ifade edilebilir. Bu mezhepler çağdaş olmaları sebebiyle oluşumlarında bir etkileşim bulunmaktadır. Söz konusu mezheplerin ortaya çıktıkları ve öğretilerini şekillendirdikleri önem içerisinde her bir mezhep halktan, farklı bir kesimin temsilcisi olmuştur. Halk ile olan etkileşimleri de bu mezheplerin ömürlerinin uzunluğu ile doğru orantılı olduğundan farklı zamanlarda tarih sahnesinden silindikleri söylenebilir.

Bu çalışma söz konusu mezhepler içerisinde Ferisiler'i konu almaktadır. Ferisiler, kadim geleneğe sahip bir mezheptir. Ferisiler'in oluşturdukları öğretilerle şekillendirdikleri dindarlık biçimleri, Orta Çağa gelindiğinde Rabbani Yahudilik, Modern döneme gelindiğinde ise, Ortodoks Yahudilik olarak kendini göstermiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde, Ferisiler'in tarihi arka planı açıklanmıştır. İkinci bölümde Ferisiler'in, inanç, ibadet ve ritüelleriyle şekillendirdikleri öğretileri ele alınmıştır. Üçüncü bölüme gelindiğinde ise söz konusu inanç ve ibadet sistemlerinin boyutu ve Ferisiliğin dindarlık biçimleri incelenmiştir.

Ferisiler'in oluşturdukları dindarlık biçimleri, başka bir dini gelenek olan Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde oldukça tanınmıştır. Bu sebeple, Hristiyanlığın önemli şahsiyetleri olan İsa ve Pavlus tarafından Ferisiler'e sıkça atıf yapılması, çalışmada İsa ve Pavlus'un söz konusu atıflarına yer verilmesini gerekli kılmıştır.

“Yahudi Mezhebi Ferisiler’de İnanç, Ritüel ve Dindarlık” başlıklı çalışma konusunun

ortaya çıkış sürecinin her aşamasında, yoğunluğuna rağmen, yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Taşpınar'a teşekkürü borç bilirim. Değerli katkılarından dolayı hocam Prof. Dr. Dursun Ali Aykıt'a, kaynak desteği konusunda yardımlarına başvurduğum hocam Dr. Necdet Subaşı'ya, çalışmamı okuyarak destek olan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Furkan Dinleyici ve Dr. Arş. Gör. Ömer Faruk Yıkar'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bütün yazma sürecinde her konuda yanımda olan değerli eşim Arş. Gör. Salih Doğu'ya ve oğlum Âgâh'a, anneme, babama, kardeşlerime ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Sevde DOĞU

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ.....	3
1.1: Ferisiliğin Ortaya Çıkışı.....	3
1.1.1: Makkabi İsyanı Öncesi	3
a. Yahudaların Babil'den Dönüşü	5
b: Ezra'nın Yahuda'daki Faaliyetleri.....	7
1.1.2: Makkabi İsyanı.....	11
1.1.3: Makkabi İsyanı Sonrası Dini ve Siyasi Gelişmeler	16
1.1.4: Ferisiliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Diğer Yahudi Mezhepleri	21
1.2: Ferisiliğin Gelişimi.....	26
1.2.1: Ferisi Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	26
1.2.2: Ferisi Bilginleri	28
1.2.3: Ferisiler Döneminde Toplumsal Yapı.....	30
1.3: Ferisiliğin Sonraki Döneme Etkisi	33
1.3.1: Rabbani Yahudilik	33
1.3.2: Ortodoks Yahudilik.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİK’TE İNANÇ ve İBADET	39
2.1: İnanç Esasları	39
2.1.1: Tanrı ve Peygamber İnancı.....	39
2.1.2: Kutsal Kitap	41
2.1.3: Melek, Şeytan ve Cin İnancı	45
2.1.4: Kader ve Ahiret İnancı	47
2.1.5: Mesih ve Seçilmişlik İnancı.....	50
2.2: İbadetler.....	52
2.2.1: İbadet.....	52
a: Sadaka.....	52
b: Dua.....	53
c: Oruç.....	54
2.2.2: Mabed.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERİSİ DİNDARLIĞI ve İNCİLLER’DEKİ TASVİRİ.....	59
3.1: Ferisi Dindarlığı	61
3.2: İnciller’de Ferisi Tasviri.....	65
3.2.1: İnciller’deki İsa ve Ferisiler	65
a: Ferisiler’in Tevrat’a Yaklaşımları İle İlgili Eleştiriler	70
b: Ferisiler’in Şekilci Dindarlıklarıyla İlgili Eleştiriler	72
c: Ferisiler’in İbadet ve Ritüellerine Yönelik Eleştiriler	74
c.1: Oruç İle İlgili Eleştiriler	74
c.2: Sadaka İle İlgili Eleştiriler.....	74
c.3: Dua İle İlgili Eleştiriler	75
c.4: Şabat İle İlgili Eleştiriler	75

c.5: Temizlik İle İlgili Eleştiriler	75
3.2.2. Pavlus ve Ferisilik Söylemi.....	78
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

A.g.e: Adı Geçen Eser

bkz. : Bakınız

BT. : Babil Talmudu

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

ö. : ölüm

s. : Sayfa

Sy. : Sayı

vb. : Ve Benzeri

Vol. : Volume

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yay. : Yayın

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Ferisilik, erken dönem Yahudi gruplarından biri olarak, Yahudilik içerisinde farklı mezhepler aracılığı ile öğretilerini sürdürmeyi başarmış bir mezheptir. Orta Çağ ve Modern dönemlerde, özellikle Rabbani ve Ortodoks mezheplerinin çatısı altında varlığını devam ettirmiştir. Bu durumun iki temel sebebi bulunmaktadır: Ferisiler'in yaşadıkları dönemde hâkim yönetime karşı kaderci yaklaşım ve Tanah'ı yorumlama kültürleri. İlk neden, farklı yönetimler altında varlıklarını sürdürmelerine olanak tanırken, ikinci neden ise dini yaşamlarında daha geniş bir hareket alanı kazanmalarını sağlamıştır.

Ferisiler, Tanah'a getirdikleri yorumları geleneğe bağlamış ve böylece meşru bir zemine oturttukları öğretileri kısa zaman içerisinde halk nezdinde ciddi bir karşılık bulmuştur. Bu öğretilerden oluşturdukları dindarlık biçimleri zamanla Ferisi Dindarlığı olarak bilinir hale gelmiştir. Ancak bu tanımlama çağdaşları olan İsa dönemine gelindiğinde tamamen olumsuz bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı Ferisi dindarlığının kökenlerinin, oluşum ve yapılanma süreçlerinin incelenmesi ve böylece maruz kaldıkları eleştirileri ve bununla getirdikleri cevapları ortaya koymaktır. Bu eleştirilerin haklılık payı olup olmadığı konusunda bir yargıya varma hedefi gütmeyen, Ferisilik hakkında temel bilgilere sahip olmak, araştırmanın temel amacıdır. Bu açıdan Ferisiler'in, günümüze kadar iki büyük Semavi din olan Yahudilik ve Hristiyanlık açısından sıkça referans gösterilen bir mezhep olarak incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ferisiler, isim olarak ortaya çıktığı Makkabi İsyanı bağlamı dikkate alınarak incelenmiştir. Bu bölüm, Ferisiler'in kendilerini köken olarak dayandırdıkları Ezra dönemi ile başlatılmış, daha sonra Ferisiliğin Makkabi İsyanı bağlamında ortaya çıkışı ve Makkabi İsyanı sonrası gerçekleşen olaylar anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Ferisiliğin inanç ve ibadetlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü ve son bölüm Ferisiliğin öğretilerinin temsil ettiği dindarlığı incelemiş ve bu dindarlığın simgeleri olan ritüelleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde çağdaşı olan İsa Mesih'in Ferisiler'e yaptığı eleştiriler konularına göre tasnif edilmiş ve tartışılarak tahlil edilmiştir.

Bu çalışmada incelenen Ferisiliğin kendisini dayandırdığı köken, isim olarak ortaya çıktığı dönem ve gelişim süreci tarihsel bir yöntemle incelenmiştir. Ferisiliğin inanç, ibadet ve ritüelleri incelenirken deskriptif yöntem kullanılmış, böylece konu daha açıklayıcı bir

şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ortaya çıktığı dönem içerisindeki çağdaş mezheplerle Ferisiler arasındaki ilişki mukayeseli bir yöntemle incelenmiştir.

Ferisiler hakkında önemli bilgilerin büyük çoğunluğu, Flavius Josephus'un eserlerinden, İncil metinlerinden, Rabbani Kaynaklardan elde edilmiştir.¹ Bu çalışma yapılırken söz konusu kaynaklar sıkça kullanılmıştır. Birincil kaynak olarak Josephus'un eserleri kullanılmıştır. Önemli bir Yahudi tarihçisi olan ve Ferisi olarak yaşamayı tercih eden Josephus (ö. M.S. 100),² *The Wars of The Jews* ve *Antiquities of The Jews* adlı literatür içerisinde sıkça referans gösterdiğimiz kitaplarında Ferisiler'e atıfta bulunmuştur. Birincil kaynaklar içerisinde Ferisiler'e olan eleştirilerle ön plana çıkan İncil metinleri de sıkça atıf yaptığımız kaynaklar arasındadır. Nitekim İncil eleştirileri, Ferisiler hakkında bilgi edinmeyi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu konuda özellikle, Sinoptik İnciller olan *Matta*, *Markos*, *Luka İncilleri* incelenmiştir. Rabbani kaynaklara yapılan atıflar, söz konusu kaynakların tarihinin M.S. 500 tarihlerine kadar uzanması sebebiyle sınırlı tutulmuştur. Ancak özellikle *Babil Talmud'u*, Mişna'nın *Pirke Avot* bölümü referans olarak kullandığımız bölümlerdendir.

Ferisiler'i sosyal bir yaklaşımla ele alan modern kaynaklardan Anthony J. Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society* kitabı, tarihsel açıdan ele alan Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton'un editörlüğünü yaptığı *In Quest of the Historical Pharisees* kitabı ve metodolojik yönüyle ele alan R. Travers Herford, *Pharisaism: Its Aim and Its Method* eseri mevcut literatür içerisinde sıkça referans gösterdiğimiz kaynaklardandır. İkincil kaynaklarımız ise Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Rabia Mert, *Tapınak Yahudiliği -Ferisi Dindarlığı-*, Hakan Olgun, *Tuz ve Işık*, Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilik: Mezhepler* adlı eserlerdir. Bu kaynakların yanı sıra, *Encyclopaedia Judaica*, *Jewish Encyclopedia*, *Encyclopedia of Religion* adlı ansiklopedilerden de sıkça yararlanılmıştır.

Bu kaynaklara ek olarak Gregory Knight, *The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law*, Charles Guignebert, *The Jewish World In The Time Of Jesus* ve Bekir Zakir Çoban, *Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları* makaleleri de atıf yapmayı önemli bulduğumuz makaleler arasındadır.

¹ Gregory Knight, "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law", **BYU Law Review**, Sayı 3, (1993), s. 925.

² Anthony J. Saldarini, **Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society**, Michigan: Grand Rapids, 2001, s. 80.

BİRİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1: Ferisiliğin Ortaya Çıkışı

1.1.1: Makkabi İsyanı Öncesi

M.Ö. 600-400 yılları Yahudiliğin sistematik bir din haline gelmesi açısından önemli yıllardır. Bu yılların incelenmesi ve Yahuda bölgesinin sosyal, kültürel ve dini yapısının bilinmesi, Ferisiler'in ortaya çıktığı dönemi anlamayı kolaylaştırması açısından önemlidir. Nitekim bu yıllarda gerçekleşen işgaller ve sürgünler, Yahudilerin bulundukları bölge olan Yahuda bölgesinde farklı milletler ve imparatorluklarla bir arada yaşamalarını sağlamıştır. Böylece karşılaşılan toplulukların sahip oldukları özellikleri Yahudilik bünyesine dahil olmuş, onun gelişmesine ve değişmesine neden olmuştur. Bu gelişim ve değişimde etkili olan olaylardan biri; Süleyman Krallığının bitmesinin ardından bölünen ülkenin kuzeyinde bulunan İsrail'in M.Ö. 722 tarihinde Asurlular tarafından işgal edilmesidir. İşgalin ardından bu bölgedeki Yahudi halkı sürgün edilmiş ve bölgeye Asurlular tarafından farklı milletlerden insanlar yerleştirilmiştir. Ayrıca sürgüne gönderilen kuzeydeki kabilelerin geri dönmediği ve bu durumun daha sonra "Kayıp On Kabile" efsanesine zemin hazırladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, güneye göç edenlerin Yahuda ülkesi içinde eridiği de kabul edilen görüşler arasındadır. Bir diğer önemli olay ise; güneyde bulunan Yahuda'nın işgalidir. M.Ö. 586 tarihinde Yahuda, Babil İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş ve burada bulunan Yahudiler, Babil'e sürgün edilmiştir.³

Babil İmparatorluğu tarafından gerçekleştirilen işgal ve sürgün, Yahudilik üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Yahuda'nın işgali, Babil Kralı II. Nebukadnezar (Buhtunnasr, ö. M.Ö. 562) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴ Babil İmparatoru'nun Kudüs şehrini işgal tarihi, kaynaklarda M.Ö. 587/586 olarak verilmekte ve başta Tanah⁵ olmak üzere başka kaynaklarda söz konusu tarih hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır.⁶ II. Nebukadnezar

³ Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, İstanbul: Universal Yayın, 2000, s. 45-49.

⁴ Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", **DİA**, C.6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 381.

⁵ **II. Krallar**, 24:10-15; **II. Krallar**, 25:1-22. Tanah hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Yıkar, **Kutsal Kitap Eleştirisi ve Tesniye Kitabı**, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2022, s. 5-20.

⁶ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)**, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2007, s.33.

Kudüs şehrini ve mabedi yerle bir etmiş, şehrin askeri ve sivil liderlerini öldürmüştür. Bu yıkımdan sonra hayatta kalan Yahuda halkının yönetici sınıfını ise Babil'e sürgüne göndermiştir.⁷ Söz konusu sürgün, Yahudi geleneğine göre yetmiş yıl sürmüştür.⁸ Sürgünün yetmiş yıl sürdüğüne dair tespit Tanah'a dayandırılmıştır. Zira, Yeremya kitabı sürgünün yetmiş yıl süreceği öngörüsünde bulunmuştur.⁹ Yahudalıların Babil'de bulundukları süreyle ilgili farklı bilgiler yer almaktadır.¹⁰ Sürgün döneminin elli yıl, yetmiş yıl, dört yüz doksan yıl sürdüğüne dair görüşler vardır.¹¹ Sürgünün yaşandığı bu süreçte Yahudiler ciddi bir kriz dönemi içerisine girmişlerdir. Kudüs'ün ve mabedin yıkılması, Davud Krallığı'nın sona ermesi, kültürel ve teolojik sarsıntılar meydana getirmiştir.¹² Sürgündeki Yahudilerin yaşantısı hakkında Babil kaynaklarında yeterli bilgiye rastlanamaması, bu dönemi anlamayı kısıtlamıştır.¹³ Kutsal Kitap'tan hareketle bu dönemde Hezekiel, Daniel, Haggay ve Zekeriya peygamberlerin etkin olduğu görülmektedir. Sürgün dönemi gibi yıpratıcı bir dönemde, bu peygamberlerin bölgedeki aktif faaliyetleri burada bulunan halk ve geri dönüş için bir ilham ve teşvik olmuştur. Ayrıca belirtilmelidir ki daha önce de ifade edildiği gibi tüm Yahuda halkı sürgün edilmemiş, Tanah'ta bahsedildiği üzere yoksul halktan kimseler tarım yaparlar diye şehirde bırakılmıştır.¹⁴

Yahudiliğin Mabel merkezli bir din olması,¹⁵ Davud Krallığı'nın devamına olan inanç¹⁶ ve Tanrı Şehri olarak anılan Kudüs'ün kutsiyeti,¹⁷ üzerine inşa edilen birçok temel esas, bu sürgünle sarsılmıştır. Philo (ö. M.S. 50) gibi Yahudi yazarlardan bazıları sürgünü, ölümden daha ağır bir ceza olarak nitelemişlerdir.¹⁸ Bu sebeple işgal ve sürgün, Yahudilerin inançlarında bir kırılma noktası yaratmış ve bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden en

⁷ **II. Krallar**, 25:18-21.

⁸ Salime Leyla Gürkan, **İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018, s.213.

⁹ **Yeremya**, 25:11-12; 29:10.

¹⁰ Salime Leyla Gürkan, **İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında**, s. 213-215.

¹¹ Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 9, Sy. 25, (2006), s. 76.

¹² Georg Fohrer, **History of Israelite Religion**, London: S.P.C.K, 1975, s. 307.

¹³ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)**, s. 96.

¹⁴ **Yeremya**, 39:1-10; 52:1-27; **II. Tarihler**, 36:11-21; **II. Krallar**, 24:14, 25:12, 22.

¹⁵ Ahmet Güç, "Yahudilik (Mabel ve İbadet)", **DİA**, C. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 207-212.

¹⁶ **II. Samuel**, 7:4-7.

¹⁷ Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", **Eskiyeni Dergisi**, Sy. 37 (2018), s. 114-121.

¹⁸ Louis Feldman, **The Concept of Exile in Josephus**, Leiden: Brill, 1997, s. 146.

önemlisi Süleyman Mabedi'nin yıkımı ve yağmalanmasıdır.¹⁹ Nitekim bu yıkımla Mabel'de gerçekleştirilen başta kurban ibadeti olmak üzere diğer dini vecibelerin yerine getirilmesi sorunu yaşanmıştır. Ayrıca Babil'deki Yahudilerde de sürgün kaynaklı inanç değişiklikleri meydana gelmiştir. Bu değişim, kiminin Babil tanrılarına tapması, kiminin Yahudi tanrısı olan Yahve ile diğer tanrılara da tapması olarak açığa çıkmıştır.²⁰

Tanah'ta Babil işgali, Yahve'nin ilahi planının bir parçası olarak sunulmuştur. Bu bağlamda II. Nebukadnezzar Tanrı'nın bir hizmetkârı olarak tasvir edilmiştir.²¹ "İşgal" ve "sürgün" kavramları olumsuz çağrışımlar yapsa da Yahudi tarihi içerisinde bu olaylar farklı bir perspektiften ele alınmıştır. Tanah, Babil işgalini ve sürgününü ilahi bir ceza olarak değerlendirmiş ve bu yaklaşımı sürgün sürecine de yansıtmıştır. Kuzeydeki İsrail Krallığı ile güneydeki Yahuda Krallığı'nın tek tanrı inancından sapmaları ve ahdi ihlal etmeleri, bu cezalandırmanın temel nedenleri olarak gösterilmiştir.²² Sürgün dönemi Tanrı'nın İsrailoğulları'nı disipline etme ve arındırma süreci olarak görülmüş; böylece bu olay yalnızca tarihi felaket değil, aynı zamanda Tanrı'nın Yahudiler üzerindeki günahlardan arındırma planının bir parçası olarak anlaşılmıştır.²³

a.: Yahudaların Babil'den Dönüşü

Söz konusu sürgün, Pers İmparatoru Koreş'in (ö. M.Ö. 529)²⁴ 539 yılında Babil İmparatorluğu'nu işgali ile son bulmuştur.²⁵ Sürgünün son bulması da benzer biçimde ilahi planın bir parçası olarak ifade edilmiştir. Nitekim Yeşaya kitabında: *"Rab meshettiği kişiye, sağ elinden tuttuğu Koreş'e sesleniyor. Uluslara onun önünde baş eğdirecek. Kralları silahsızlandırarak, bir daha kapanmayacak kapılar açacak."* denmiştir.²⁶ Yine Koreş için: *"O çobanımdır, bütün isteklerimi yerine getirecek, Yerusâlim için, 'Yeniden kurulacak, Mabel için, 'Temeli atılacak' diyen Rab benim."* ifadeleriyle açıkça Pers İmparatoru

¹⁹ Süleyman Mabedi'nin yıkılışı öncesi ve yıkılışı anında gerçekleşen olaylar için ayrıca bkz. **II. Krallar**, 25:9-17; **Yeremya**, 52:13; 17:23.

²⁰ Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021, s.31.

²¹ **Yeremya**, 25:9; 27:6.

²² **II.Krallar**, 24:2-4, **Hezekiel**, 5-6, **Yeremya**, 34-40.

²³ Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", s. 61-78.

²⁴ Ali Osman Kurt, "Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 10, Sy. 2, (2006), s. 433.

²⁵ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)**, s. 83.

²⁶ **Yeşaya**, 45:1.

Koreş'in ilahi vazifesine vurgu yapılmıştır.²⁷ Pers İmparatorluğu, sürgünden geri dönüşte Babil'deki Yahudi halkı için yol güvenliğinden başlayarak, Mabel'in yeniden inşası için maddi yardım, kurban masraflarının karşılanması, Mabel görevlilerine vergi ayrıcalığı gibi kolaylıklar sağlamıştır.²⁸ Ayrıca dönemin Yahudileri açısından önemli simaları olan Ezra ve Nehemya'nın bizzat Krallık tarafından görevlendirildiği ifade edilmiştir. Krallığın bu destekleriyle Yahuda bölgesinin sadakati sağlanmıştır.²⁹ Sağlanan bu kolaylıklar Tanah'ta Koreş'e dair övücü ifadelerin yer almasını açıklamaktadır. Pers İmparatorluğu'nun bu denli desteği araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi araştırmacılara göre bu destek, imparatorluğun zor durumda olması, Yahuda'nın yarı özerk bir statüde de olsa kendilerine olan bağlılığının önemi ve ticaret konularında Yahuda bölgesine olan ihtiyaçları sebebiyle sağladıkları ileri sürülmüştür. Pers İmparatorluğu'nun Yahuda bölgesi hakimiyeti, Büyük İskender'in M.Ö. 332/331 yıllarında Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasına kadar devam etmiştir.³⁰

Yahudilerin sürgünden dönüşü yukarıda ifade edildiği ve Tanah'ta belirtildiği şekilde, Koreş tarafından çıkarılan fermanla başlamıştır.³¹ Bu dönüşler aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk dönüş, M.Ö. 538 yılında diğerleri ise sırasıyla I. Darius (M.Ö. 521–485), I. Artahşaşt (M.Ö. 464–423) ve II. Artahşaşt (M.Ö. 404–358) dönemlerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca söz konusu dönemlerde gerçekleştirilen imar faaliyetleri Tanah'daki pasajlarda da nakledilmektedir. Ezra kitabındaki nakillerden hareketle II. Mabel'in inşaa faaliyetleri Koreş ile başlatılmaktadır.³² Mabel'in tamamlanması I. Darius zamanında gerçekleşmiştir.³³ Mabel'in şekliyle ilgili detayları,³⁴ Mabel'e son halinin verilmesi ve ibadetlerin yeniden başlaması aktarılmıştır.³⁵ Şehrin imarı ise I. Artahşaşt döneminde tamamlanmıştır.³⁶

Babil'den dönüşün ilk dalgası için öne çıkan isim Şeşbassar'dır. Onun ilk dönenlere

²⁷ Yeşaya, 44:28.

²⁸ Lee Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period**, (538 B.C.E.-70 C.E.), Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2002, s. 4.

²⁹ A.g.e, s. 6.

³⁰ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik (Giriş)", **DİA**, C.43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 187-197.

³¹ **Ezra**, 1:1-4.

³² **Ezra**, 1:3.

³³ **Ezra**, 4:24; 6:1-15.

³⁴ **Ezra**, 6:2-5.

³⁵ **Ezra**, 7:27.

³⁶ **Daniel**, 9:25; **Nehemya**, 2:5.

liderlik etmiş olabileceği ifade edilmektedir.³⁷ Daha sonra Zerubbabil önderliğinde Mabel'in yeri belirlendikten yedi ay sonra Çardak Bayramı kutlanmıştır.³⁸ Bir buçuk yıl sonra ise ikinci yılın ikinci ayında temeller atılmış ve büyük sevgi gösterileri yapılmıştır.³⁹ Ancak kıtlıklar, maddi imkansızlıklar ve siyasi çekişmeler Mabel'in inşasının askıda kalmasına sebep olmuş, bu süreç I. Darius zamanına kadar sürmüştür.⁴⁰ I. Darius'un Mabel inşası için verdiği emirle⁴¹ Mabel'in inşasına M.Ö. 520'den kısa bir süre sonra yine Zerubbabil ve dönemin başkâhini Yeşu önderliğinde tekrar başlamıştır.⁴²

b: Ezra'nın Yahuda'daki Faaliyetleri

Tanah'ta Kudüs'ün siyasi düzenini sağlayacak olan Nehemya'nın ve dini düzenini sağlayacak olan Ezra'nın⁴³ dönüşünün Kral Artahşasta döneminde gerçekleştiği belirtilir.⁴⁴ Bu da yaklaşık M.Ö. 457/458 yıllarına tekabül etmektedir. Yukarıda ifade edilen kronolojiye göre, Ezra'nın Kudüs'e gelişi, Koreş ile başlayan sürgün dönüşünden yaklaşık olarak seksen yıl sonrasına mabelin inşa edilmesinden ise yaklaşık elli yıl sonrasına denk gelmektedir. Sürgünden geriye dönüş, Ezra'nın liderliğinde, Babil'deki diğer gönüllülerin de katılımıyla gerçekleşmiştir.⁴⁵

Nehemya'nın dönüşü sonrasındaki bir dizi olay Nehemya kitabında anlatılmaktadır. Ezra kitabına göre daha otobiyografik tarzda yazılmış olan Nehemya kitabında onun isteklerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Burada öncelikle inşa faaliyetlerinden söz edilir.⁴⁶ Bu noktada Nehemya'nın imparatora Yahuda'ya gitmek için izin istediği⁴⁷ ve şehrin imarı için kereste ve türevi malzeme talebinde bulunduğu nakledilmektedir.⁴⁸ Yahuda bölgesine vardıktan sonra ise ilk iş olarak şehrin surlarını inşa etmiş, kâhinlere ve Levililer'e kentte kalmaları için öğüt vermiştir. Nehemya, yoğun imar faaliyetleriyle kenti eski kalabalık haline ve

³⁷ Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period**, (538 B.C.E.-70 C.E.), s. 13.

³⁸ **Ezra**, 3:1-13; 4:1-5; 5:16, **Zekeriya**, 4:9.

³⁹ **Ezra**, 3:8-13.

⁴⁰ **Ezra**, 4:24.

⁴¹ **Ezra**, 5:17; 6:5.

⁴² **Zekeriya**, 4:8-9, **Ezra**, 5:2; 5:3-14.

⁴³ Ezra'nın tarihsel kişiliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Lester L. Grabbe, **Ezra-Nehemiah**, London and New York: Routledge, 1998, s. 122-150.

⁴⁴ **Ezra**, 7:7-8; **Nehemya**, 2: 1.

⁴⁵ **Ezra**, 8:1-14.

⁴⁶ **Nehemya**, 13:1-31.

⁴⁷ **Nehemya**, 2:5.

⁴⁸ **Nehemya**, 2:8.

ihtişamına kavuşturmada en önemli kişi olmuştur.⁴⁹ İnşa faaliyetlerinin yanı sıra Nehemya'nın vali olarak yaptığı önemli etkinliklerden biri de sürgünden dönenlerin listesinin çıkarılmasıdır.⁵⁰ Nehemya ayrıca Şabat yasaklarını belirleme gibi dini reformlar da gerçekleştirmiştir.⁵¹ Nehemya, Ezra'nın yanında siyasi yönü baskın bir karakter olarak anlaşılmış ve daha çok vali sıfatıyla ön plana çıkmıştır.⁵² Ezra, dönemin dini reformlarını gerçekleştirmiş, Nehemya ise sosyal ve siyasi reformlar üzerine çalışmıştır. Araştırmacılar bu iki ismin çalışma alanları konusunda benzer kanaatlere sahiptir.⁵³

M.Ö. 515 tarihinde Mabet'in tekrar inşa edilmesiyle birlikte II. Mabet Dönemi resmen başlamıştır. Söz konusu dönemin en önde gelen ismi olan Ezra gerçekleştirdiği düzenlemelerle daha sonra II. Musa olarak da adlandırılmıştır. Ezra bu düzenlemelerle sonraki dönemlerde oluşacak dini yapıyı şekillendirmiştir.⁵⁴ Ezra kitabında Ezra için *kâhin* ve *bilgin* sıfatları kullanılmıştır.⁵⁵ Ayrıca Ezra'nın kendisini Tora'yı öğretmeye ve uygulamaya adanmış vurgulanmıştır.⁵⁶ Pers Kralı tarafından geniş yetkilerle Yahuda'ya gelen Ezra, Fırat'ın batı kıyısındaki tüm halk üzerinde etkili, yargıç atayabilen, ceza ve hukuki yaptırımlar uygulayan bir kişi olarak tarif edilir.⁵⁷ Ayrıca Ezra, bu görevleri yerine getirmede imparatorluktan maddi destek almıştır.⁵⁸ Ezra'nın yapmış olduğu bu reformları şu şekilde özetlemek mümkündür: yeni yıl başlangıcını değiştirmek, Şabat kurallarını düzenlemek, yabancı kadınlarla evlilik yasaklarını belirleme (etnisite üzerine yoğunlaşan ilk vurgu), yabancı kadınlarla evli olanların boşanmaları gerekliliği, erkeklerin sünneti, Tevrat'ın yeniden hayata geçirilmesi ve Tevrat'ın halkın anlayabilmesi için yorumlanması.⁵⁹ Bu reformlardan en önemlisi Tevrat'ın yeniden düzenlenip, yazıya aktarılması ve hayata geçirilmesidir.⁶⁰

⁴⁹ Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, The Works Of Josephus, William Whiston (Çev.), America: Hendricson, 1999, XI, 5:8.

⁵⁰ **Ezra**, 2:1-70, **Nehemya** 7:4-73.

⁵¹ **Nehemya**, 13:1-31.

⁵² **Nehemya**, 5:14:18, 12:26.

⁵³ Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.)**, s. 4.

⁵⁴ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna**, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 288.

⁵⁵ **Ezra**, 7:11,12,21.

⁵⁶ **Ezra**, 7:10.

⁵⁷ **Ezra**, 7:25-26.

⁵⁸ **Ezra**, 7:12-25.

⁵⁹ **Nehemya**, 10:31-40.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)**, s.181-237.

Ezra Talmud'da, Babil'den yükselip gelen ve tamamen unutulmuş Sözlü ve Yazılı Tora'yı (Yasa) Yahudilere hatırlatan kişi olarak tanıtılmıştır.⁶¹ Tevrat'ı oluşturmasıyla ilgili bir pasajda: Tanrı, Ezra'ya yanına beş kişi alarak onlara kırk gün boyunca Tevrat'ı yazdırmasını emretmiştir. Bu emir üzere Ezra yanına Sarga, Dabriah, Seleucia, Ethan ve Ezieli alır ve inzivaya çekilir.⁶² İnzivaya çekilmelerinin ertesi günü Ezra'ya su gibi bir sıvının içirildiği ve böylece kırk gün boyunca Ezra'nın yorulmaksızın yeni yazı karakterine sahip Tevrat'ı yazdığını aktarılmıştır. Kırkıncı günde Tanrı, Ezra'ya, Tanah'ın yirmi dört kitabını yaymasını, geride kalan yetmiş kitabı yalnızca hikmet sahibi kişiler için saklamasını istemiştir.⁶³ Bu pasajdan hareketle Tevrat'ın tekrar yazımının ilahi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Burada Tevrat'ın yazımında yardımcı olan ve Ezra'nın oluşturduğu bir kurum olan Knesset Ha-Gadol'un etkisi büyüktür. Yüz yirmi üyeli büyük bir meclis olan Knesset Ha-Gadol, daha sonra yerini Sanhedrine bırakacaktır.⁶⁴

Ezra, Tanah'ta Tevrat'ın yazımını gerçekleştirmesi sebebiyle *yazıcı (sofer)* olarak da nitelendirilmiştir. Halka anlayacakları şekilde okumalar yaptırmış ve düzenli Tevrat okuma (K'riat HaTorah) kültürünü kazandırmıştır.⁶⁵ Böylece Ezra, Tevrat temelli ve Mabed merkezli bir toplum inşa etme hedefini gerçekleştirmiştir. Üstelik Tevrat düzenlemesi içerisinde yazı stili veya yazı dili değişikliklerini barındırmaktadır.⁶⁶ Bu değişiklikler birçok tartışmayı beraberinde getirmiş, nihai olarak Tevrat'ın nasıl ortaya çıktığının mahiyeti tam olarak sonuçlanamamış ve yazı dili değişiklikleri tam olarak açıklanamamıştır. Nehemya kitabında belirtildiğine göre, Ezra'nın anlatımının temelinde, bu değişikliklerin hepsinin Tevrat'ı halka yakınlaştırma ve unutulmuşları hatırlatma amacı yatmaktadır.⁶⁷ Nitekim, halka okunan Tevrat'ı yorumlamış, dolayısıyla bu yorumlama neticesinde sadece Yazılı Tevrat (Torah Şebihtav) değil, Sözlü Tevrat⁶⁸ (Torah Şeba'alpeh) eş zamanlı bir biçimde halkın içinde yerini almaya başlamıştır. Tevrat'ı yorumlamak ve Sözlü Tevrat'ı ön plana çıkarmakla Ezra, ilk *vaiz* veya *din*

⁶¹ **Sukkah**, 20a, BT.

⁶² **Ezra**, 14:19-50.

⁶³ Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, Ankara: Pınar Yayınları, 1997, s. 88.

⁶⁴ Francine Kaufmann ve Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Mehmet Aydın (Çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 29, (1987), s. 281.

⁶⁵ **Nehemya**, 8:1-18.

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Metin Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları", (**Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983), s.90, 97-98, 158.

⁶⁷ **Nehemya**, 8:7, 8:12.

⁶⁸ Ömer Faruk Yıkar, "Yazılı ve Sözlü Tora'nın Teşekkül Sürecine İlişkin Genel Bir Değerlendirme", **Danışname**, Sy. 5, (2022), s.44-49.

bilgini olarak kabul edilmiştir.⁶⁹

Ezra'nın birçok düzenleme/reform gerçekleştirmiş olsa da bunlardan iki tanesi ön plana çıkmaktadır. Birincisi yukarıda ifade ettiğimiz Tevrat ile ilgilidir. İkincisi ise, yine daha önce belirtilen Tevrat yorumlamalarından ve genişletmelerinden ortaya çıkan Yahudi kimliği ile ilgilidir. Yahudiliğin (İsrailoğulları) *kutsal soy* olarak anılmasının temelinde yatan sebepler, bu yorumlamalarda ve genişletmelerde bulunmaktadır. Bunlardan ilki yabancılarla evlenme yasağıdır. Bu yasak ilk olarak Çıkış ve Yasa'nın Tekrarı Kitaplarında yedi milletle sınırlandırılmışken,⁷⁰ daha sonra Ezra tarafından tüm milletleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁷¹ Böylece yabancı milletlerle evlilik yasaklanmış ve Yahudi kimliği Ezra tarafından korunmaya çalışılmıştır.

Ezra'nın Yahudi kimliği oluşturma ve Yahudiliğin kutsal soy olarak anılması için yapmış olduğu reformlardan ikincisi ise Şabat günü kapsamında yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, Yahudiliğe yabancı konumdaki kültürler karşısında Yahudi kimliğinin en önemli belirleyicisi haline gelmiştir.⁷² Bu durum Nehemya kitabı 13:15'te şöyle ifade edilmiştir: “*O günlerde Yahuda’da bazı adamların Şabat günü masarada üzüm çiğnediklerini gördüm. Bazıları da demet demet tahıllarını eşeklere yüklüyor, şarap, üzüm, incir ve çeşitli yüklerle birlikte Şabat günü Yerus̄alim’e getiriyorlardı. Şabat günü bunları sattıkları için onları azarladım.*” Burada Ezra’dan önce Şabat günü uygulamalarındaki serbestlik vurgulanmıştır. Ancak Ezra bu serbestlikleri kaldırmış, görmezden gelinen tüm uygulamaları da yasaklamıştır.⁷³ Böylece Ezra, sürgün dönemi ve sonrası peygamberlerince: “*Onun ihlali İsrail’in düşüşüne sebep, kutlanması ise milli refahın bir garantisi*” olarak görülen Şabat’ı eski şanına kavuşturmayı amaçlamıştır.⁷⁴ Nitekim Şabat’ın artan itibarı, Tanah’ta vurgulanan şekilde; ihlallerin Tanrı gazabına yol açması, yabancılara benzeme ve Şabat’ı küçümseyen herkesin Tanrı öfkesine maruz kalma korkularının etkilerini taşır.⁷⁵ Ezra’nın yapmış olduğu bir diğer reform ise ibadet mekanını Mabel ile sınırlandırmayı eve taşımış olmasıdır.⁷⁶

⁶⁹ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha’dan Hristiyanlığın Doğuşuna**, s. 295.

⁷⁰ **Çıkış**, 34:11-16; **Yasa’nın Tekrarı**, 7:1-4.

⁷¹ **Ezra**, 9:1-12; **Nehemya**, 10:30.

⁷² Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik’te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar.”, (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 1994), s. 34.

⁷³ **Nehemya**, 10:31.

⁷⁴ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik’te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar.”, s. 31.

⁷⁵ **Hezekiel**, 20:20-32.

⁷⁶ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)**, s. 204.

Tanah'ta ifade edildiği üzere Sukot'ta çadırlar yalnız mabedin etrafına kurulmamış, evlerin çevresine de kurulmuş ve bayram bu şekilde kutlanmıştır.⁷⁷ Ezra'nın yapmış olduğu bu yenilikler, sürgün koşullarından sonra dini pratik açıdan toplumu bir araya getirmesi sebebiyle oldukça anlamlıdır.

Kaynaklar, Ferisiler'in tarihsel kökenlerini Tevrat merkezli Yahudiliğin kurucusu olarak kabul edilen Ezra'ya dayandırdıklarını belirtmektedir.⁷⁸ Ezra'nın gerçekleştirdiği reformlar, sonraki dönemlerde Ferisiler için bir başlangıç noktası olarak görülmüştür. Ezra, peygamberlerin ilettiği öğretilerin Yahudiler tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla benimsenmediğini eleştirmiştir. Bu nedenle reformlarının her biri kişiyi dine daha fazla yakınlaştırmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda bu süreçte, dini uygulamalarını yerine getirmeyen Yahudiler ile dini yaşayanlar arasında bir ayırım yapma çabası ön plana çıkmıştır.⁷⁹ Böylece Ezra, Musa'nın öğretilerinin ciddiyetle ele alınması ve halk nezdinde yer edinmesi için Tevrat'ın okunması ve yorumlanması faaliyetleri üzerinde durmuştur. Ezra'nın dönemindeki faaliyetleri Ferisiler'in kendi dönemlerinde yaptığı katkılara benzetilmiştir. Başta kâhinler haricindeki sıradan halkın Tevrat hakkında söz sahibi olmak üzere Ferisiler'in Yasa'yı uygulama konusundaki sıkı tutumlarının Ezra döneminden geldiği görülmektedir. Ezra tüm bu reformları aslında mevcut ihlallerin önüne geçmek için yapmıştır. Bu ihlalleri de sürgün dönemi yaşanan zorlukların, millet olarak yaşadıkları çöküşün, Kudüs'ün Yahudi olmayanlar tarafından işgali ve sonrasında yaşanan felaketlerin birer sebebi saymıştır. Dolayısıyla reformlar Yahudiliğin küllerinden yeniden doğmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle bu dönemi, Yahudi tarihi içerisinde bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu değişim dönemi Tevrat ve Mabel rehberliğinde unutulmuş dini yapıların hatırlanmasıyla, Kudüs'te görece etnik ve soy temelli bir İsrail toplumunu yeniden hayata geçirmiştir.

1.1.2: Makkabi İsyanı

II. Mabel dönemi olarak adlandırılan M.Ö. 515 ve M.S. 70 yılları arasında sürgünden dönüş ve sonrasında gerçekleşen önemli olaylardan bir diğeri Makkabi İsyanı'dır. Nitekim II. Mabel dönemi Yahudiliğin sistematikleşme süreci olarak adlandırılabilir. Bunu büyük oranda

⁷⁷ Nehemya, 8:15.

⁷⁸ R. Travers Herford, *Pharisaism: Its Aim and Its Method*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1912, s. 5.

⁷⁹ A.g.e, s. 11.

gerçekleştiren kişinin ise, Ezra olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Yahudiliğin sistematik hale gelmesi Ezra'nın reformlarıyla başlamış ve kendisinden sonra karşılaşılan kültürlerden ve özellikle Yunan kültüründen etkilenecek devam etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkacak olan mezhepler Yahudiliğin sistematik hale gelmesine katkıda bulunacak ve sonraki dönemlerin, dini anlayışını da etkileyecek yorumların ortaya konmasının önünü açacaktır.

M.Ö. 336 yılında kral ilan edilen Büyük İskender (III. Aleksandros, M.Ö. 356-323), Yahuda bölgesinin hakimiyetini elinde bulunduran Pers İmparatoru III. Darius'a savaş ilân etmiştir.⁸⁰ M.Ö. 332 tarihinde yapılan savaştan sonra Yahuda bölgesine hâkim olan Büyük İskender, bölgede hoş karşılanmış ve Yahudilerin isteklerini yerine getirmiştir. Bu durum Josephus'un *Yahudiler'in Eski Eserleri* kitabında geniş olarak ele alınmıştır. Şehre giren Büyük İskender, başkâhin ve kâhinler tarafından özel giysilerle karşılanmıştır. Ayrıca İskender, gördüğü rüya üzerine burayı fethettiğini söylemiş ve bunun yanında Yahudileri haraçtan muaf tutarak, dinlerini istedikleri gibi yaşama fırsatı tanımıştır. Yahudilerin tüm dileklerini yerine getireceğinin sözünü vermiştir. Büyük İskender'in Yahuda halkına hoş davranmasındaki temel sebep, Daniel kitabındaki bir Yunanlının Pers İmparatorluğunu fethetmesi gerekliliğini izah eden pasajları kendiyle ilgili olduğunu düşünmesinden kaynaklandığı ifade edilir.⁸¹ Büyük İskender'in temel vizyonu gittiği yerlere Yunan kültürünü tanıtmak ve bölgede etkili olmasını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda halkın sosyal hayatına etki edecek ve daha hızlı uyum sağlamalarına vesile olacak *gimnazyum* denilen başta egzersiz olmak üzere toplantı, ilmi çalışmalar ve münazaraların yapıldığı binalar inşa edilmiştir. Bunların yanında Yunan kültürüne uygun olarak tapınak ve tiyatrolara da rastlanmaktadır.⁸² Büyük İskender M.Ö. 323 tarihinde ölmüştür. Öldüğü yerin Şehrizer ya da Kudüs olabileceği aktarılmıştır.⁸³

Büyük İskender'in ölümünün ardından siyasi bir boşluk oluşmuş, komutanları taht kavgalarını aile üyelerini öldürerek engellemek istemişlerse de kendi aralarında çatışmışlardır.⁸⁴ Bu çatışmalar neticesinde Büyük İskender'in İmparatorluğu'nun yalnızca adı kalmış, imparatorluk satraplıklara dönüşmüştür. Satraplıklar arasında paylaştırılan bölgelerden Yahuda bölgesini iki komutan yönetmiştir. Komutanlardan ilki olan Ptolemyos (Ptoleme),

⁸⁰ Mahmut Kaya, "İskender", *DİA* C. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 555.

⁸¹ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XI. 8:5-6. Ayrıca bkz. *Daniel*, 8:3-8, 20-22, 11:3.

⁸² Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s. 36.

⁸³ Mahmut Kaya, "İskender", s. 557, I. Makkabeler 1:6:8.

⁸⁴ Cuma Ali Yılmaz, "Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri", (*Doktora Tezi*, Elâzığ Fırat Üniversitesi, 2016), s. 215-224.

başkenti İskenderiye olan Mısır'ı almıştır.⁸⁵ İkinci komutan I. Selevkos Nicator ise, Suriye'yi yönetmiştir. M.Ö. 301'den itibaren Ptoleme yönetiminde bulunan Yahuda bölgesi, M.Ö. 198'de Selevkoslar'a geçmiş ve M.Ö. 141'e kadar Selevkoslar'ın yönetiminde kalmıştır.⁸⁶ Büyük İskender'in fethiyle başlayan Helenizm, Ptoleme ve Selevkoslar döneminde daha da görünür hale gelmiştir. Burada Helenizm, Büyük İskender'in Asya seferleri ile Doğu-Batı kültürlerinin kaynaşmaya başladığı süreci ifade etmektedir.⁸⁷ Ptoleme yönetimindeki Yahuda bölgesinde Büyük İskender'le başlayan Yunan kültürünü yayma hareketi, hemen her alanda kendini gösterecek şekilde genişlemeye devam etmiştir. Bu noktada Yunan şehirleri inşa edilmiş, mimari açıdan Yunan etkileri görülmeye başlanmış, Yunanlılar şehre intikal etmiş, böylece Yunan giyim tarzı ve Yunanca yaygınlaşmıştır.⁸⁸ Kaynaklarda ifade edildiğine göre, sürecin en belirgin etkilerinden biri Tanah'ın Yunanca'ya çevrilmesinde görülmüştür. Kaynaklarda ifade edildiğine göre bu çeviri İskenderiye'de bir araya gelen yetmiş iki tercüman tarafından oluşturulmuş ve bu nedenle tercüme *Septuagint*⁸⁹ adını almıştır.⁹⁰

M.Ö. 198 tarihinde Selevkoslar'ın Ptolemelerden aldığı Yahuda bölgesinde, III. Antiokhos (M.Ö. 223-190)⁹¹ şehre hakimiyet kurmuştur. Ancak bu hakimiyet kısa süreli bir kalkınma ortamı oluşturmuştur. III. Antiokhos daha önce Ptoleme ve Selevkos yanlıları olarak kamplaşan Yahuda halkını siyasi olarak bir düzene sevk edememiştir. Bu düzensizlik Selevkoslar'ın kendi içinde taht değişikliklerini de beraberinde getirmiştir. Bu taht değişiklikleri sırasında da Selevkos kralları çok defa Mabel'di yağmalamışlar, Yahuda halkını putlara tapmaya zorlamışlar ve Helenizm'i Yahuda bölgesinde etkin kılmaya çalışmışlardır.⁹²

Selevkos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes (M.Ö. 175–164), halkın ayaklanmasına karşı koymuş, şehirde katliamlar gerçekleştirmiş, Süleyman Tapınağını yağmalamıştır. Bunlara ek olarak Helenleştirme politikalarını zorunlu hale getirmiş, Yahuda halkının kurban, sünnet gibi ritüellerini yasaklamıştır. Mabel'e konulan putlara tapınmaya zorunluluk getirmiş ve

⁸⁵ Cuma Ali Yılmaz, "Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri", s. 219.

⁸⁶ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *DİA* C. 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 323-327.

⁸⁷ Dursun Ali Aykıt, *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: Kitabevi, 2011, s. 22.

⁸⁸ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s. 37.

⁸⁹ Detaylı Bilgi için bkz. Dursun Ali Aykıt, "Helenistik Yahudilik ve Septuagint (LLX) algısı", *Bütün Yönleriyle Yahudilik, Sempozyumu*, (2012), s. 167-169. Dursun Ali Aykıt, *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, s. 66-69.

⁹⁰ Baki Adam, "Tevrat", *DİA*, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 40-45.

⁹¹ Mehmet Sait Benek, "III. Antiokhos'un Dış Siyasi Politikası (MÖ 223-190)", *Mavi Atlas Dergisi*, Sy. 6, (2016), s. 127.

⁹² **II. Makkabiler**, 4:14-16.

Yahudilere göre pis sayılan (domuz vb.) hayvanların kurban edilmesini sağlamıştır. IV. Antiokhos, şehre pagan sunaklar inşa etmiş, Kral'ın yasasına uyum sağlamayanları takibata almış⁹³ ve bunların bazılarını ölüm cezası vermiştir.⁹⁴

Zorunlu Helenleştirme politikası neticesinde Yahuda halkı içinde ayrışmalar olmuş, kimi dininden ödün vermekle ve Helen politikalarına uyum sağlamakla kendini güvenceye almış; kimileri ise Helenleştirme politikalarına direnmiş ve bunu canlarıyla ödemiştir.⁹⁵ Hatta Selevkosların politikasına ayak uyduran Yahudiler, ayak uydurmayanlara zulmetmekten çekinmemiştir.⁹⁶ IV. Antiokhos'un ortaya koyduğu bu zulüm politikasına karşı direnip öldürülenler özellikle II. Makkabiler kitabında "Elazer"⁹⁷ ve "Hannah"⁹⁸ anlatımlarıyla dikkat çekmektedir. Bu olaylar, Ferisiler'in ahiret inancını etkilemiş ve şehitlik kavramının temellendirilmesi bu anlatımlara dayandırılmıştır.⁹⁹ Selevkoslar'ın zulmüne karşı çıkan Yahudi gruplardan kimi Mısır'a kaçmış, kimi ise Ölü Deniz mağaralarına saklanmış ve ilahi bir kurtuluş beklemişlerdir.¹⁰⁰

Bu gruplardan özellikle şehirde kalıp direnenler, Helenizm'in yayılmasını uzunca bir süre sekteye uğratmış, daha sonra Makkabi İsyanı adıyla bilinecek olan ayaklanmaları gerçekleştirmiştir. Makkabi İsyanı, Yahudi tarihi için en önemli olaylardan birine karşılık gelmektedir. M.Ö. 167 tarihinde başlayan direnişle birlikte, M.Ö. 164'te Mabel, Selevkoslar'dan alınmış ve böylece Makkabiler'in ilk hedefi gerçekleşmiştir. Ancak mücadele bununla bitmemiş ve Yahudalılar, Selevkoslar'a vur kaç taktikleriyle saldırarak düşmanlarını iyice zayıflatmıştır. Bu durum M.Ö. 142 tarihinde Yahudilerin bağımsızlığına kadar devam etmiştir.¹⁰¹

Deuterokanonik¹⁰² metinler içerisindeki I. Makkabiler kitabında bu direnişlerin birer mücadeleye dönüşmesi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Söz konusu kitapta, mücadele Yoarib

⁹³ Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", **Hittit İlahiyat Dergisi**, Cilt. 21, Sy. 1, (2022), s. 86.

⁹⁴ **I. Makkabiler**, 1:16-57, **II. Makkabiler**, 6:1-10, Fuat Aydın, **Yahudilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 22.

⁹⁵ **I. Makkabiler**, 1:62-63.

⁹⁶ **I. Makkabiler**, 1:43-52.

⁹⁷ **II. Makkabiler**, 6:18-31.

⁹⁸ **II. Makkabiler**, 7:1-41.

⁹⁹ **II. Makkabiler**, 6:9-11.

¹⁰⁰ **II. Makkabiler**, 6:11, Ölü Deniz bölgesindeki olaylara detaylı bilgi için bkz. **Halil Temiztürk, Ölü Deniz El Yazmaları**, Ankara: Eskiyei Yayınları, 2022, s. 100-106.

¹⁰¹ Claude Reignier Conder, **Judas Maccabaeus and the Jewish War of Independence**, London: Marcus Ward & Co, 1879, 87.

¹⁰² Deuterokanonik: Tevrat'ın Tobias, Makkabiler kitabı, Judith gibi Yahudilerce apokrif sayılan kitaplardır. Bkz. Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara: Vadi Yayınları, 2022, s.94.

soyundan ve Haşmoni ailesinin lideri ve bir kâhin olan Şimon oğlu Yuhanna oğlu Modeinli Matityahu (Mattityah/Mattathias) ile başlatılmıştır.¹⁰³ Gerçekleşen mücadele içerisinde Selevkoslar'ın Şabat gününü kendileri lehine kullanması ve birçok Yahudiyi kılıçtan geçirmeleri neticesinde Matityahu ve arkadaşları Şabat günü için istisna göstereceklerini ilan etmişler ve saldırıları karşılıksız bırakmamaya karar vermişlerdir.¹⁰⁴ Böylece başlayan Yahudi direnişi, Matityahu'nun önderliğinde ve *Hasidyanlar*¹⁰⁵ denilen bir grup savaşçının katılımıyla büyümüştür. Matityahu ölmeden önce verdiği vasiyetinde Şimon'u siyasi danışman, direnişçilerin başına Yuda Makabe'yi (Ioudas Makkabaios) general olarak atamıştır.¹⁰⁶

Yuda Makabe, girdiği savaşlar neticesinde Selevkoslara ve Selevkos yanlılarına karşı büyük ilerlemeler kaydetmiş, onları büyük oranda sindirmiş ve şeriata bağlı kalarak Helenizm'e direnenleri bu başarıları ile cesaretlendirmiştir.¹⁰⁷ Bu direnişlerle güçlenen Makkabiler, putperest tapınağı haline gelmiş Mabel'di ve çevresini arındırmışlardır.¹⁰⁸ Bu başarıları "Makkabiler Bayramı" adıyla Kislev'in (Aralık) yirmi beşinci gününden itibaren sekiz gün boyunca ışıklar bayramı olarak kutlanmıştır. Bayramın sekiz gün sürmesinin sebebi ve ışık ile ilgisi, Mabel'din putlardan temizlenmesinin ardından küçük bir küp şeklindeki yağın sekiz gün boyunca mucizevi bir şekilde yanmasıdır. Böylece bu bayram, "Işıklar Bayramı" ve "Hanuka Bayramı" olarak adlandırılmıştır. Kislev ayının yirmi beşinci gecesinin seçilmesi ise üç yıl önce aynı gün Antiokhos Epiphanes'in sunağı putperest bir mabel haline getirmesidir.¹⁰⁹ Bundan sonra Yahudiler, bu zaferlerini her yıl Hanuka Bayramı adıyla kutlama kararı almışlardır.¹¹⁰

Ferisi isimlendirmesinin, Makkabiler'in yükseliş dönemi olan M.Ö. 165 ve M.Ö. 160 tarihlerinde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür.¹¹¹ Yoğun Helen baskısına karşı verilen bu

¹⁰³ **I. Makkabiler**, 2:1-28.

¹⁰⁴ **I. Makkabiler**, 2:29-41.

¹⁰⁵ İbrânice'de "dinine bağlı, dindar kişi" anlamındaki *hasid* kelimesinin çoğulu olan *hasidim* kelimesi menşei milâttan önce III veya IV. asırlara kadar giden, Yahudi âdetlerini canlandırıp teşvik etmeyi ve paganizmi topraklarından uzaklaştırmayı amaçlayan dinî bir grubu yahut mezhebi ifade etmektedir. Ortaya çıkış tarihi tam bilinmemekle beraber kaynaklarda ilk defa II. Mabel dönemi ve IV. Antiokhos'un (M.Ö. 175-164) baskıcı yönetimi sırasında zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)", **DİA**, C. 43 İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 212-218.

¹⁰⁶ **I. Makkabiler**, 2:65-66.

¹⁰⁷ **I. Makkabiler**, 3:5-6.

¹⁰⁸ **I. Makkabiler**, 4:36-56.

¹⁰⁹ Kaufman Kohler, "Hanukkah", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 6, (New York: Funk and Wagnalls Company, 1905), s. 223-224.

¹¹⁰ **II. Makkabiler**, 10:1-8, Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XII, 7:7.

¹¹¹ Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, Ankara: Eskiyei Yayınları, 2022, s. 112.

mücadele Ferisiler'in de en temel hedefleri olduğundan bu dönemde ortaya çıkmaları anlaşılabilir bir durumdur. Ancak M.Ö. 164 tarihinde Mabedi geri alarak elde etmiş oldukları başarılarla askeri büyümeyi sağlayan Yuda Makabe ve haleflerinin başlangıçta yalnızca dinî özgürlük ve Helenleşmeye karşı olan politikaları, zamanla siyasi bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.¹¹² Bu siyasi savaş M.Ö. 160'ta Yuda Makkabi'nin ölümünün ardından kardeşi Yonatan'ın (Ionathes Apphous, M.Ö 160-142) mücadelenin başına geçmesiyle devam etmiştir. Yonatan, Yahuda bölgesini yönetme konusunda yeni bir düzenleme yaparak başkâhin makamı ile siyasi liderlik makamını bir araya getirmiştir.¹¹³ Yukarıda ifade edildiği gibi dinî önceliklerin yerini siyasi önceliklerin almasıyla, Yonatan dinsiz haham ilan edilmiş, böylece Makkabi grubundakiler siyasi önceliği kabul etmemiş ve gruptan kopuşlar başlamıştır. Bu kopuşlardan ilki münzevilikleri ile bilinen Esseniler olmuştur. Yonatan'ın M.Ö. 142'de ölümünden sonra yerine kardeşi Simon geçmiştir.¹¹⁴ Makkabi İsyanı, Simon'un yönetimin başına geçmesi ile son bulmuştur. Ferisiler aynı nedenle daha sonra kurulacak olan Helen yanlısı Yahudilerden uzunca bir süre desteklerini çekmişlerdir.

1.1.3 : Makkabi İsyanı Sonrası Dini ve Siyasi Gelişmeler

Makkabi İsyanı ve neticesinde kurulan Haşmonayim Hanedanlığı, Yahudiliğin toplamda iki bin yıllık sürgün hayatında bir ara dönem olarak kabul edilmektedir. Nitekim Selevkos İmparatoru II. Demetrios Nicator döneminde Makkabiler'in başında olan Simon (Simon Thassi, M.Ö 143-135), imparator tarafından başkâhin olarak atanmıştır.¹¹⁵ Kendisinden önce yönetimde olan kardeşi başkâhinlik makamı ile siyasi makamı birleştirmiş olsa da Simon'un imparator tarafından atanması, kurulan devletin meşru ve resmi olmasını sağlamıştır. Böylece M.Ö. 167'de başlayan ayaklanmalar, M.Ö. 142'de siyasi zaferle sonuçlanmış, halkın yoğun isteği ve imparatorun desteği ile Haşmonayim Hanedanlığı kurulmuştur.¹¹⁶ Selevkos otoritelerinin verdiği bu destek ile artık Haşmonayim Hanedanlığı meşru bir yönetim ve politik bir güç elde etmiştir.

Yahuda bölgesine hem yönetici hem de başkâhin olan Simon ve iki oğlu, Ptoleme

¹¹² Shaye J. D. Cohen, **From the Maccabees to the Mishnah**, 2. Basım, London: Westminster John Knox Press, 1987, s. 22-23.

¹¹³ Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 39.

¹¹⁴ **I. Makkabiler**, 14:16-18.

¹¹⁵ **I. Makkabiler**, 14:35-38.

¹¹⁶ **I. Makkabiler**, 14:38-49.

tarafından öldürülmüş¹¹⁷ ardından kendisine düzenlenen saldırıları bertaraf eden diğer oğul I. Yuhanna Hirkanus (I. Ioannes Hyrkanos, M.Ö. 135-106)¹¹⁸ babası Simon yerine yönetimin başına geçmiştir.¹¹⁹ I. Yuhanna Hirkanus ve kendisinden önce Haşmonayim Hanedanlığına bağlı şehir yöneticileri bölgenin dini ve siyasi lideri olarak anılmışlardır. Ancak I. Yuhanna Hirkanus'un oğlu olan Yuda Aristobulus (M.Ö. 104-103), Aleksandre Jannee (Aleksandros Iannaios, M.Ö. 103-76) ve karısı Salome Aleksandre (Şelomtzion, M.Ö. 76-67) dini ve siyasi bir lider olmanın yanında kral ünvanı da almışlardır. Bu uygulamalardan yola çıkarak, kaynaklarda da sıkça bahsedildiği gibi özellikle I. Yuhanna Hirkanus sonrası dönemde Helenizm etkisi hissedilmeye başlanmış, krallar başa geçtiklerinde Davud'dan kalan yağ ile kutsama geleneklerini terk etmiştir. Onun yerine Helen kültürüne ait taç giyme gibi semboller kullanmaya başlanmıştır. Bastırdıkları paralar üzerinde yedi kollu şamdan yanında, kral ibarelerine, gemi çapaları, bereket boynuzları ve yıldız gibi Yunan kaynaklı imajlara da rastlanmıştır.¹²⁰ Ayrıca bölgede Yahudi isimleriyle birlikte Yunan isimleri de sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

Helenizm etkisi yalnız sosyal ve dini boyutta olmamış, sikkelerin üzerindeki Ptoleme hükümdarlarının ve eşlerinin portrelerinin bulunması ticari boyutta da kaynaşıldığını göstermektedir. Bu noktada Yahudilerin Helenistik dünyanın ticaret ağında da yer aldıkları; şarap, petrol, köle gibi malların ticaretini yaptıkları da ifade edilir.¹²¹ Bunlara ek olarak, I. Yuhanna Hirkanus askeri konularda Roma ile ittifak yapmış ve Roma'dan asker devşirmiştir. Kaynaklara göre daha sonra bu askerlerin parasını ödeyebilmek için Davud'un mezarını yağmalamıştır.¹²² Ancak sosyal hayatta ve siyasi yönde atılan bu adımlar, Helenizm etkisini bariz bir şekilde hissettirdiğinden, Yahudi taraftarlarını rahatsız etmiştir. Yahudi çevrelerinden en çok tepki veren ve dönem içinde halk arasında yaygın şekilde kabul gören mezhepler, M.Ö. II ve M.S. I. Yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olan Essenilik, Ferisilik ve Sadukilik olmuştur.

Ferisi ve Saduki mezhepleri Esseniler'in aksine siyaset içerisinde aktif rol oynamışlardır. Nitekim Ferisi ve Sadukiler'in I. Yuhanna Hirkanus tarafından ayrıştırıldığı, Sadukiler'in Helen yanlısı hükümdara destek vermeleri ve Ferisiler'in tam tersi tutumları

¹¹⁷ **I. Makkabiler**, 16:16.

¹¹⁸ Yaşar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, 4. Basım, İstanbul: Anka Yayınları, 2004, s. 191.

¹¹⁹ **I. Makkabiler**, 16:19-24.

¹²⁰ Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", s. 96.

¹²¹ Levine, Jerusalem: **Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.)**, s. 55-59.

¹²² Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 8:4.

neticesinde huzurdan kovuldukları aktarılır.¹²³ I. Yuhanna Hirkanus ile başlayan bu zıtlasma, Salome Aleksandra döneminde bir süre duraklasa da II. Hirkanus'a kadar devam edecektir. Bu süre zarfında yönetimin yanında Sadukiler'in aktif olduğu görülmüştür. Bu iki mezhebin siyasetle bu kadar iç içe olmaları onları birer partiye dönüştürmeye yetmemiştir. Çünkü her iki mezhebin de dayanağı her zaman Yasa üzerinden geliştirdikleri inançları olmuştur.

I. Yuhanna Hirkanus'un ölümünün ardından tahta I. Yuda Aristobulus geçmiştir. I. Aristobulus kral unvanı alan ilk kişi olmuş, ancak M.Ö.104-103 yılları arasında kısa bir süre tahtta kalmıştır.¹²⁴ Kendisinden sonra küçük kardeşi Alexandre Jannee tahta geçmiştir.¹²⁵ Alexandre Jannee abisinin ölümü üzerine dul kalan yengesi Salome Aleksandre ile evlenmiş,¹²⁶ krallığının ilk yıllarında sınırın dışındaki sorunlarla ilgilendikten sonra iç savaşa yönelmek durumunda kalmıştır. Halk tarafından desteklenen ve çoğunluğun sempatisini kazanmış olan Ferisiler,¹²⁷ Jannee'nin sergilediği Helen politikalarına karşı çıkmıştır. Ferisiler'in karşı çıktığı olaylardan biri Sukot/Çadırlar bayramında gerçekleşir. Halk, Jannee'ye karşı, onun bir tutsak soyundan geldiği, kurban sunmaya layık olmadığı ve bayramın kurallarına uymadığı gerekçesiyle ayaklanır. Bu ayaklanmaya karşılık Jannee 6000 kişiyi öldürtür.¹²⁸ Ferisilerin ve halkın desteği ile gerçekleştirdiği ayaklanmalar, zamanla iç savaşa dönüşür ve bu duruma son vermek amacıyla Aleksandra Jannee Ferisiler'e barış teklifinde bulunur ancak karşılık alamaz. Ferisiler'in Jannee'ye karşı Selevkos Kralı III. Demetrios'a gitmeleri üzerine Jannee, III. Demetrios'la savaşır.¹²⁹ Bu savaş önce yenilgi ile sonuçlansa da devam eden süreçte Jannee, Selevkos kralını ülkeden atmış ve kendisine savaş açmış olan Yahudileri katletmiştir.¹³⁰

Sınırları içerisinde verdiği mücadelelerin ardından, krallık vasfıyla ön plana çıkan Jannee, M.Ö. 76'da ölmüş ve yerini karısı Salome Aleksandra'ya bırakmıştır. Salome Aleksandra, ölüm döşeginde olan eşi Jannee'nin kendisine verdiği nasihatlere uymuş ve kendisinden önce eşinin mücadele ettiği Ferisiler'e başta devlet yönetimiyle ilgili konular

¹²³ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 10:5

¹²⁴ A.g.e, XIII, 11:1.

¹²⁵ A.g.e, XIII, 12:1.

¹²⁶ Ölen kardeşin eşiyle evlenmek Tevrat'ta Levirat Kanunu olarak yer almakta ve herhangi dini bir sorun teşkil etmemektedir. Bu konu için ayrıca bkz. *Yasanın Tekrarı*, 25:5-6.

¹²⁷ Josephus, *Antiquities of The Jews* XIII, 10:5.

¹²⁸ A.g.e, XIII, 13:5.

¹²⁹ A.g.e, XIII, 14:1.

¹³⁰ A.g.e, XIII, 14:2.

olmak üzere birçok konuda istedikleri tavizi vermiştir.¹³¹ Bu noktada Ferisiler ile baş edemeyen eşinin ölümü üzerine Salome Aleksandra, Ferisiler'i huzuruna çağırarak, eşinin bedenini onlara teslim etmiş ve krallığın işlerine dair her türlü yetkiyi de onlara devrettiğini söylemiştir. Ayrıca Salome Aleksandre siyasete karışmama politikası ve Ferisiler'in istediklerini yapmasına müsaade etmesi gibi sebeplerin etkisiyle oğlu II. Hirkanus'u başkâhin yapmıştır.¹³² Böylece Ferisiler'in sempatisini kazanmış ve bunun bir sonucu olarak, Ferisiler eşine görkemli bir cenaze töreni düzenlemiş ve ona olan saygılarını ifade etmişlerdir.¹³³ Bu olaylar Salome Aleksandra'nın ilk kadın kral olma yolunda Haşmonayim Hanedanlığı içerisinde meşruiyetini kazanmasını sağlamıştır. Ancak söz konusu tavizler sonucu hakimiyet Ferisiler'e geçmiştir. Böylece II. Hirkanus, I. Yuhanna Hirkanus'un kaldırdığı uygulamaların tekrar yürürlüğe girmesini sağlamıştır.¹³⁴

Ferisiler elde etmiş oldukları bu imtiyazlarla, ülke siyasetinde ve yönetiminde etkin bir konuma gelmişlerdir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Salome Aleksandra'nın ölümüyle birlikte II. Hirkanus ve kardeşi II. Aristobulus iktidar mücadelesi içerisine girerler.¹³⁵ II. Hirkanus'u destekleyen Ferisiler karşısında, II. Aristobulus'u destekleyen Sadukiler yer alır.¹³⁶ Kısa bir süre sonra II. Aristobulus, II. Hirkanus'u mağlup etmeyi başarır ve böylece M.Ö. 67-63 yılları arasında kısa bir süre kral olur. Ancak Selevkoslarla aynı tarafta olan Nebati Krallığı'nın (M.Ö.400-M.S.106) desteğini alan abisi II. Hirkanus, yönetimi geri almıştır.¹³⁷ İki kardeş arasındaki çekişmeler bir süre daha devam etmiş, bu çekişmelerden yorulan halk ve Ferisiler, artık Haşmonayim Hanedanlığının meşruiyetini sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar ve iki kardeş arasındaki çatışmaların bir neticeye varamaması¹³⁸ ve bölgede siyasi düzenin sağlanamaması üzerine, bölge M.Ö. 63'te Romalı komutan Gnaeus Pompeius (ö. M.Ö. 48) tarafından fethedilerek Roma'nın eline geçmiştir.¹³⁹ Roma eline geçen Haşmonayim

¹³¹ Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 15:5.

¹³² Kohen: Yakub'un 12 oğlundan biri olan Levi soyuna bağlı, Harun soyundan gelen din adamı sınıfı. Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", *DİA*, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 376. Detaylı bilgi için bkz. Joseph Jacobs, "Cohen", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 4, s. 144.

¹³³ *A.g.e.*, XIII, 16:1.

¹³⁴ Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 16:2.

¹³⁵ Canan Kurtkayası, "Makkabi İsyanı (Sebepler ve Sonuçları)", (*Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2017), s. 63.

¹³⁶ Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 16:2.

¹³⁷ Josephus, *The Wars of The Jews*, The Works Of Josephus, William Whiston (Çev.), America: Hendricson, 1999, I, 8:2-6.

¹³⁸ Kudüs'ün başına gelen Roma işgalinin müsebbibleri, II. Hirkanus ve II. Aristobulus olarak verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIV, 4:3-5.

¹³⁹ Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", s. 99.

krallığı, krallık vasfını kaybetmiş ancak Haşmonayim başkâhinliği olarak 30 yıl daha varlığını devam ettirmiştir. M.Ö. 40'a kadar Ferisi yanlısı II. Hirkanus başkâhinliği sürdürmüştür.¹⁴⁰ Böylece Yahuda'nın yerel yönetimi Roma'ya bağlanmış, dini yaşantılarının devam etmesi için de izin verilmiştir. Bu süreçte Ferisiler, Mabel ve Sanhedrin üzerinde etkilerini devam ettirmişlerdir. Bu durum onların Tevrat'ı yorumlama faaliyetlerinde etkili olmalarını sağlamıştır. Bu dönem Ferisiler'in altın dönemi olarak kabul edilmiştir.¹⁴¹

Pompeius'un ölümü ardından Roma'da yetkili isim olan İmparator Sezar (Caesar) (ö. M.Ö. 44), bölgenin yönetimi için Antipater'i görevlendirmiştir. Antipater, II. Hirkanus'un gevşek ve tembel tavrından dolayı oğullarından Phasel'i Kudüs, Herod'u ise Celile bölgesine vali olarak atamıştır.¹⁴² Ancak bölgede yetkili isim olan Herod, Yahudi ve Ferislere karşı babası Antipater kadar yumuşak davranmamış, inançlarına da saygı duymamıştır. Bu noktada Harun soyundan olmayan kişileri başkâhinliğe atamış,¹⁴³ Yahudi inancına aykırı olarak Sezar adına oyunlar düzenlemiş, tiyatro binaları inşa etmiş,¹⁴⁴ kendi adına bağlılık yemini etmeyi zorunlu kılmış ve bu yemini etmeyen başta Ferisiler olmak üzere birçok kişiyi öldürtmüştür.¹⁴⁵ Buna rağmen Ferisiler Herod döneminde Yasa'nın doğal koruyucuları olarak halk nezdindeki otoritelerini korumaya devam etmiştir. Herod'dan sonra bölgede çıkan isyanlar ve siyasi çekişmeler sonucunda Roma, M.S. 70 yılında Mabel'i yıkmış, Yahuda bölgesini ele geçirmiştir. Böylece II. Mabel dönemi de sona ermiştir.

Haşmonayim Hanedanlığı, başlangıçta yalnızca dini hassasiyeti ön planda tutarak kaybolmaya başlayan kültürel kodların korunması amacıyla ortaya çıkmış ve yalnız şeriat için savaşımıştır. Ancak zaman içerisinde çıkış noktasından ve amacından tamamen uzaklaşarak bölgeye hâkim olmayı siyasi liderlik mücadelesine dönüşmüş ve bunun sonucunda ise yok olmuştur. Ancak özellikle bu dönemde ortaya çıkan mezhepsel ayrılıklar, döneme önemli tesirlerde bulunmuştur. Dönemin öne çıkan mezheplerinden Esseniler ve Zealotlar'ın yok edildiği; Sadukiler'in ve Ferisiler'in ortadan kaybolduğu ancak Ferisi öğretilerinin, olarak bilinen ana damar Yahudiliği temsil edenler tarafından devam ettiği kabul edilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Richard Gotthilf, Isaac Broyde, "Hyrcanus II", *Jewish Encyclopaedia*, Vol. 6, s. 517.

¹⁴¹ Rabia Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 130.

¹⁴² Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIV, 9:1-5.

¹⁴³ *A.g.e.*, XV, 2:4.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, XV, 8:1-2.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, XVII, 2:4; 3:1.

¹⁴⁶ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 137.

1.1.4: Ferisiliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Diğer Yahudi Mezhepleri

Ferisiler'in çağdaşları olan ilk dönem Yahudi mezhepleri, kendilerini ve misyonlarını daha eskiye tarihlendirirler de isim olarak Makkabi dönemi olayları sonucunda tarih sahnesine çıkmışlardır.¹⁴⁷ Yaklaşık olarak bir asır süren ve ilk ortaya çıkış iddiaları, ağır Helen uygulamalarına karşı Yahudiliğin ihyası olduğu ifade edilen bu mezhepler, Haşmonayim döneminde Hasidler, Ferisiler, Sadukiler, Esseniler ve Zealotlar olarak hem siyasi hem de dini yapılanmalar olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Çağdaş olmaları sebebiyle bu mezhepler, birbirlerinden etkilenmiş hatta kendi dini görüşlerini bir diğeri üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Zaman zaman birbirlerine taban tabana zıt görüşlerin temsilcileri olmuşlardır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Helen politikalarına karşı çıkan grup olarak ifade edebileceğimiz *Hasidler* denilen dindar kişiler, bu mezhepler için merkezi rol oynamıştır.

Josephus (ö. M.S. 100), ilk dönem Yahudi mezheplerini Ferisi, Saduki ve Esseni olarak sıralar ve bu üç mezhebi, kader hakkındaki görüşleriyle birbirlerinden ayırır. Josephus, bu ayrımı; Ferisiler'de kaderin eyleme etkisi olduğunu ancak tüm eylemlerin kaderden kaynaklanmadığı, insanın iradesiyle kaderini tayinde belirleyici olduğunu belirtir. Josephus, Esseniler'de kaderin her şeyi yönettiği, Sadukiler'de ise tüm eylemlerin insanın kendi gücünün bir parçası olduğu şeklinde tasnife tabi tutmuştur.¹⁴⁹ Josephus bir diğer tanımlamada bu mezhepler için felsefi okul ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁰ Dolayısıyla bu üç gruba mezhep denmesi konusunda tartışmalar mevcuttur.¹⁵¹ Josephus'un bu dinsel yaklaşımlar için felsefi okul demesindeki temel sebep, Helenleşmeye başkaldırmalarına rağmen Yunan felsefesinin bu mezhepleri etkilemiş olduğu gerçeğidir.¹⁵²

Ferisiler'i anlamak için diğer mezheplerin bakış açılarını da anlamak gereklidir. Çağdaş olan bu mezheplerin birbiriyle ilişkisi göze çarpmaktadır. Nitekim Ferisi ve Sadukiler, Yahudiliğe yaklaşımlarını belirleyen öğretilerde birçok noktada farklı düşünürler ve zaman zaman çatışırlar. Kaynaklarda Ferisiler'in ezeli rakipleri olarak ifade edilen Sadukiler'in ismi

¹⁴⁷ Louis Finkelstein, **The Pharisees: The Sociological Background of Their Faith**, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1962, s. 75-76.

¹⁴⁸ Harman, "Yahudilik", s. 212-214.

¹⁴⁹ Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 5:9.

¹⁵⁰ Flavius Josephus, **The Wars of The Jews**, II, 8:2.

¹⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 60.

¹⁵² Josephus, **Antiquities of The Jews**, XV, 10:4; Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 229.

İbranice “tsedukim” (sadukim) olarak bilinmektedir.¹⁵³ Kelime anlamı ise ‘Tsadok’un soyundan gelenler’dir.¹⁵⁴ Bu soydan kasıt ise Kral Davut zamanında yaşamış ve başkâhin olarak görev yapmış olan Tsadok’tur.¹⁵⁵ Süleyman ve Davut zamanlarına yapılan bu nispete, Tanah’ta da rastlanmaktadır.¹⁵⁶ Bir başka görüş ise, bu ismin Helenist olan Soko’lu Antigonos’un Tsadok adında bir talebesine nispetle verildiği yönündedir. Ayrıca M.Ö. 162’ye kadar bu ismin din adamı olarak hizmet veren kişiler için kullanıldığı da görülmüştür.¹⁵⁷ Ancak asıl kökleri hakkında kesin bir bilgi elde edilmiş değildir.

Makkabi İsyanı, Sadukiler’in yukarıda verilen genel anlamlardan uzaklaşarak müstakil bir mezhep teşkil ettiği dönemde gerçekleşmiştir. Siyasi otoritenin yanında yer alan Sadukiler, özellikle I. Yuhanna Hirkanus (M.Ö. 135-106) döneminde Ferisilerle ayrılmışlardır. Helenizmi normalleştirmeye çalışan I. Yuhanna Hirkanus da Sadukiler’i desteklemiştir. Hirkanus’un desteği ile Sadukiler, Mabel ve Sanhedrin liderliği yapmışlardır. Sadukiler’in otorite üzerindeki etkisi Salome Aleksandra (M.Ö. 76-67) dönemine kadar devam etmiştir. Salome Aleksandra ve oğlu II. Hirkanus kendilerinden önce devlet yönetiminde bulunan Yuda Aristobulus’un uyarısı ile Ferisiler’i yönetimde söz sahibi yapmışlardır. Böylece Ferisiler, Sadukiler’in yerine yönetimin desteklediği grup olmuştur.¹⁵⁸

Araştırmacılar Ferisiler ve Sadukiler’i genellikle birbirlerine zıt kavramlarla tanımlamışlardır. Önemli Alman araştırmacılarından biri olan Abraham Geiger (ö. 1874), Sadukiler’in muhafazakâr ve geleneksel olduğunu, Ferisiler’in ise Sadukiler’in aksine yeniliğe ve gelişmeye açık olduğunu aktarır. Julius Wellhausen (ö.1918) ise Sadukiler’in, siyasetin içerisinde olan politik bir grup olduğunu; buna karşı Ferisiler’in politikayla ilgilenmediklerini, onların ilgi alanının yalnızca Yasa ve Yahudi halkı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹ Kaynaklar, yönetimin yanında yer alan, siyasetle yakından ilgili olan Sadukiler için zengin, asil, aristokrat,

¹⁵³ Harman, “Yahudilik”, s. 213.

¹⁵⁴ Kaufman Kohler, “Sadducees”, **Jewish Encyclopedia**, Vol. 10, (New York: Funk and Wagnalls Company, 1905), s. 630.

¹⁵⁵ İsmail Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı**, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014, s. 177.

¹⁵⁶ **I. Krallar**, 1:34; 2:35; **II. Samuel**, 8:17

¹⁵⁷ Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı**, s. 178.

¹⁵⁸ Hillel Newman, **Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period**, Leiden, Boston: BRILL, 2006, s. 78.

¹⁵⁹ Tolga Savaş Altınal, “Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 52, Sy. 52, (2017), s. 129.

kâhin ve halkın üst tabakasını temsil eden grup olarak bahsetmektedir.¹⁶⁰ Sadukiler toprak sahibi ve kırsal bölge de hâkim olan bir toplulukken, Ferisiler daha çok kentlilerden oluşmaktadır.¹⁶¹ Ayrıca Ferisiler, siyasi otoritenin değil, sıradan halkın yanında yer almışlardır. Bu sebeple Sadukiler, Yahudi halkı ile Ferisiler'in kurmuş olduğu gibi bir bağ kuramamışlar, halktan destek alamamışlardır. Nitekim Josephus'un Sadukiler'i 'yabani' ve 'kaba' olarak tanımlaması halktan uzak oluşlarının sonucu olarak açıklanabilir.¹⁶² Ayrıca kaynaklar, Mabed hiyerarşisinin başında yer alan Sadukiler'in özellikle Selevkoslar döneminde yozlaştığını, Helenleştğini ve Helenizm'le gelen Epikürcü fikirlerle yakınlaştığını iddia etmektedir.¹⁶³ Ferisilerle ayrıştıkları konular genel olarak; kader inançları, öteki dünyadaki ödül ve ceza inancı ile ruhun ebedi varlığını kabul etmeme gibi inançlardır. Ayrıca dünyaya karşı hedonist yaklaşımlarında ise, Epikürcülere¹⁶⁴ benzedikleri öne sürülmüştür.¹⁶⁵ Kutsal yazılar konusunda Sadukiler'in Ferisilerden ayrıldıkları bir diğer konu ise, Sözlü Tevrat meselesidir. Bu noktada Ferisilerden farklı olarak onlar, yalnızca Tevrat'ı kabul etmişler, kutsal metinlerde açıkça ifade edilmeyen görüşleri reddetmişlerdir. Dolayısıyla yalnızca Tevrat'ın zahiri manasıyla ilgilenmişler, her türlü yorumsal faaliyetten de kaçınmışlardır. M.Ö. II. yüzyılda II. Mabed döneminin önemli aktörlerinden olan Sadukiler'in isimlerine M.S. I. yüzyılda yani Mabed'in yıkılmasından sonra rastlanmamaktadır.

II. Mabed dönemi ve Mabed'in yıkılışına kadar olan dönemde en önemli mezheplerden bir diğeri ise Essenilerdir. Josephus, Saduki ve Ferisi mezheplerinden sonra bahsettiği Esseniler için katı ve disiplinli kavramlarını kullanmıştır.¹⁶⁶ Esseni kelimesinin kökeni Grekçe olup Latinize edilmiştir.¹⁶⁷ Grekçe'deki anlamı 'kutsallar'dır.¹⁶⁸ Ancak kaynaklarda Esseni kelimesinin kökeninin, İbranice Hasid'in karşılığı olan 'kutsal, dindar'

¹⁶⁰ Knight, "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law", s. 930.

¹⁶¹ Louis Finkelstein, "The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy", **Harvard Theological Review**, Vol. 22, Nu. 3, (1929). s. 188,192.

¹⁶² Josephus, **The Wars of the Jews**, II, 8:14.

¹⁶³ Kaufman Kohler, "Sadducees", s. 630. Ayrıca bkz. Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 10:6.

¹⁶⁴ Helenistik dönemde yaşayan Epiküros (M.Ö. 341-270), insanın atomlardan oluştuğu ve ölmesi halinde atomların dağılıp havaya karışacağından bahsederek öte dünyayı reddeden bir felsefecidir. Ayrıca felsefi bakış açısını insan için mutluluk ve haz odaklı inşa etmiştir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Gizem Köseoğlu ve Önder Bilgin, "Epiküros'un Hayat ve Ölüm Anlayışı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 12, Sy. 66, s. 1493-1495.

¹⁶⁵ Hillel Newman, **Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period**, s. 75.

¹⁶⁶ Josephus, **The Wars of the Jews**, II, 8:2.

¹⁶⁷ Raymond Brown, "Essenes", **New Catholic Encyclopedia**, Vol. 5, (Washington: Thomson Gale, 2003), s. 368.

¹⁶⁸ Kaufman Kohler, "Essenes", **Jewish Encyclopedia**, C.5, (New York: Funk and Wagnalls Company, 1905), s. 224.

manasında Aramice ‘hasen’ kelimesinin çoğulundan türemiş olduğu nakledilmektedir.¹⁶⁹ Josephus ve Philo, Esseniler için ‘sakin kişi ve bu kişilerden oluşan topluluk’ anlamını vermişlerdir.¹⁷⁰ Ancak görüldüğü üzere kelimenin ne kökeni ne de anlamı konusunda bir birlik vardır. Bu mezhebin IV. Antiyokus Epifanes (M.Ö. 175-164) zamanında yani Makkabi İsyanı öncesinde, Selevkos zulmünden kaçanlar tarafından kurulduğu belirtilmektedir.¹⁷¹

Ferisiler ve özellikle Sadukilere nazaran Esseniler, daha münzevi ve apolitik bir yapıdadır. Josephus bu noktada Esseniler için zevklerden arınmayı hedefleyen, istek ve tutkulara gem vuran kişiler olarak bahsetmektedir. Esseniler, maddiyatçılık ve hazcılıktan kaçarlar, evliliği de ötelemeyi ihmal etmezler. Zenginliğe karşı olup biriktirmeye olumlu bakmazlar, elde edilen bir mal mezhep üyesi olan herkese bölüştürülür. Belirlenmiş bir merkezleri yoktur, kimi şehir şehir dolaşarak tebliğde bulunurken, kimileri ise Ölüdeniz civarında gözden uzak yaşamayı tercih etmiştir. Her şehirde yaşar, rahatça yolculuk eder ve yolculuk için yanlarına azık almamayı tercih ederler. Giydikleri kıyafetler yırtılıp parçalanmadığı sürece değiştirmeyi uygun bulmazlar. Kendilerine has bir temizlenme ritüelleri vardır; beyaz bir örtü sarınıp, soğuk suyla yıkanır, ardından yemeğe geçer, şükür ile başlayarak yemeklerini yerler. Yemin etmezler. Tanrıya karşı oldukça takvalı yaşamaya özen gösterirler.¹⁷² Ahiret inançları Ferisiler’e benzemektedir.¹⁷³ Ayrıca Josephus ve Philo, Essenileri geleceği öngörme ve rüyaları yorumlama gibi doğüstü olaylarla ilgilenmeleri, saflık, katı temizlik ritüelleri ve Şabat’a olan hassasiyetleri gibi unsurlar üzerinde durduklarını naklederler.¹⁷⁴ Araştırmacılardan bazıları Kumran Cemaati ile Essenileri özdeşleştirmiştir.¹⁷⁵ Essenilere de Mabel’in yıkılışından sonra rastlanmamaktadır.

Yine aynı dönemlerde ortaya çıkmış olan Zealotlar ise, diğer üç mezhebin aksine dini söylemleriyle değil daha ziyade militarist söylem ve tutumlarıyla öne çıkmaktadırlar. Zaten Josephus’un da felsefi okul olarak ifade ettiği bu mezhepler içerisinde Zealotlardan bahsedilmemektedir. Zealotlar, Yasa’nın ve Yahudi halkının, putperest Roma’nın egemenliği

¹⁶⁹ Brown, “Essenes”, s. 368.

¹⁷⁰ Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 236.

¹⁷¹ İsmail Taşpınar, **Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık**, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 127.

¹⁷² Josephus, **The Wars of the Jews**, II, 8:2-13.

¹⁷³ İsmail Taşpınar, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Esseniler”, **Köprü: Üç Aylık Fikir Dergisi**, Sy. 93, (2006), s.146.

¹⁷⁴ Newman, **Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period**, s. 84.

¹⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Temiztürk, **Ölü Deniz El Yazmaları**, s. 98-114.

altına sokmaya çalışanlara karşı her türlü faaliyete şiddetle karşı çıkan bir gruptur. Zealot kelimesinin kökeni, Grekçe'dir: "Tanrı ve şariat için gayret gösteren, yurt sever" anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁶ Zealot'un İbranice karşılığı Kanna olup Talmud'da iki defa geçmektedir.¹⁷⁷ *Sicarii*'ler ise, Zealot üyeleri içinden çıkan bir gruptur.¹⁷⁸ *Sicarii* kelimesi *katil* ve *suikastçi* anlamlarına gelir. Ayrıca *Sicarii* kelimesi, elbiselerinin altında sakladıkları hançerler ile dolaşmaları geleneğinden gelmiştir. Bu hançerler, Yahudi karşıtlarını ve kutsala hürmet etmeyen kişileri bıçaklama amaçlı kullanılmıştır.¹⁷⁹ Josephus Zealotlar'ın diğer isminin *Sicarii* olduğundan bahsetmez, *Sicarii*'lerin Roma döneminde ortaya çıkmış olan bir fenomen olarak tanımlar ve Zealotlar ile aralarında bir bağlantı kurmaz.¹⁸⁰ Zealotlar ve *Sicariiler* bazı kaynaklarda birbirlerinin yerine kullanılsa da bu kullanımın doğru görülmemektedir. Nitekim *Sicariiler*, toplum tarafından sevilmeyen, cinayet ve hırsızlık dahil her türlü suçu işleyebilecek potansiyelde bir örgüttür. Buna karşılık Zealotlar, Yasa öğretilerine sıkı sıkıya bağlılardır. Dolayısıyla Zealot ve *Sicariiler*'in tek ortak noktaları Roma yönetimine karşı silahlanmaları ve siyasi iktidara karşı gösterdikleri şiddet eylemleridir.¹⁸¹ Zealotlar'ın ortaya çıktığı süreçteki ilk iddiaları kutsal olanı korumak ve devam ettirmektir ki bu iddialarıyla Ferisi liderlerin desteğini sağlamışlardır. Ancak zamanla fanatikleşerek can ve mal kayıplarına sebep olmuşlardır. Zealotlar, yalnızca Roma'ya, sünnetsiz olanlara ve Yasa'ya karşı çıkanları hedef almazlar. Bunlarla beraber Zealotlar, Yasa'yı yaşayan ancak Roma'ya boyun eğen Yahudilere karşı da mücadele vermişlerdir.¹⁸² Bu sebeple Ferisi desteklerini kaybetmişlerdir.¹⁸³ Bu desteği kaybetmelerinin bir diğer sebebi ise, Ferisiler'in yabancı yönetime karşı çıkmayıp, tarihin kontrolünün Tanrı'nın elinde olduğuna inançlarıdır ki bu da Ferisiler'in şiddete karşı olmalarını açıklar niteliktedir.¹⁸⁴ Başta Yahudilerin ileri gelenleri ve Ferisiler, Mabel'din Roma tarafından yıkılışını ve Kudüs-Masada bölgelerinin işgalini *Sicarii*'lerin aşırı ve orantısız eylemlerine bağlamışlar ve onları sorumlu tutmuşlardır.¹⁸⁵ Zealotlar, özellikle M.S. 66-73 yılları arasında

¹⁷⁶ Harman, "Yahudilik", s. 214.

¹⁷⁷ Kaufman Kohler, "Zelaots", *Jewish Encyclopedia*, C.12, s. 639.

¹⁷⁸ Rumeysa Babadostu, "Provincia Iudea'da Zealot Hareketi", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019), s. 166-176.

¹⁷⁹ Kohler, "Zelaots", s. 630.

¹⁸⁰ Mustafa Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, İstanbul: Kitabı Yayınları, 2022, s. 28.

¹⁸¹ Hakan Olgun, Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı, **Milel ve Nihal Dergisi**, Sy. 1, (2013), s. 32-33.

¹⁸² Reza Aslan, "Zealot", (New York: Random House, 2013), s. 14,57.

¹⁸³ Kohler, "Zelaots", s. 640.

¹⁸⁴ Menahem Mansoor, "Pharisees", *Encyclopaedia Judaica*, C.16, (Amerika: Thomson Gale, 2007), s. 31.

¹⁸⁵ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XVIII: 1-6

Roma yönetimine karşı çıkan isyanlarda ön saflarda yer almışlardır. M.S. 70'te Komutan Titus, Kudüs ve Zealotlar'ın en yoğun olduğu yer olan Masada'yı almasıyla onları kılıçtan geçirmiş ve tarih sahnesinden silmiştir.¹⁸⁶

1.2: Ferisiliğin Gelişimi

1.2.1: Ferisi Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Ferisilik isminin kökeninin, Antik Yunancadan geldiği kabul edilmektedir. Kelime Antik Yunancada *Fariseos* olarak ifade edilmiştir. Kelimenin İbraniceye Yunancadan geçtiğine dair kesin bir veri bulunmamakla birlikte anlam bakımından İbranice 'P-R-Ş' kökünden gelen "Peruşim" (paraş) veya Aramice "Peraş" kelimelerinden geldiği kabul edilmektedir. "Ayrılanlar" anlamına gelen 'P-R-Ş' kelimesinin Ferisi kelimesi ile yakınlığına dikkat çekilmiştir. Kelime isim olarak Haşmoniler döneminde ortaya çıkmış ancak sonraki süreçte teolojisini çok daha önce üretmiş olan Ferisiler'i ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁸⁷

Peraş veya *Paraş* kelimeleri Peruşim'in tekil halleri olup, Tanrı ile iletişim kuracak olan kişilerde gerekli olan kutsallık ve doğruluk seviyesine erişmek için kendini ayrı tutan ya da kendini kirli olan insan ve şeylerden uzak tutan, anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Bu anlam, çağdaşları olan Sadukiler'den ayrı tutulmak veya sahip oldukları temizlik ritüelleriyle toplumun diğer kesimlerinden (am ha-arets) *ayrılmak* anlamı taşıdığına dair farklı yaklaşımlar da mevcuttur.¹⁸⁹ Ferisiler'e *ayrılanlar* anlamının dışında *sapkınlar* (*min*) manasının Sadukiler tarafından onlara verilen bir lakap olduğu da kaynaklarda bildirilmektedir.¹⁹⁰ Aynı kelime kökünün bir diğer anlamı ise, açıklamak, tefsir etmek demektir.¹⁹¹ Bu anlamlandırma çabası da Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ı da esas almaları ve Tevrat'ı yorumlama isteklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Josephus, Ferisiler için *peruşim* kelimesiyle yakın anlamlı olan *akrebeia* kelimesini kullanmıştır.¹⁹² Josephus, Ferisiler için kullanılan *akrebeia* (ayrılanlar)

¹⁸⁶ Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, s. 30.

¹⁸⁷ Gregory Knight, "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law", s. 932.

¹⁸⁸ Kaufman Kohler, "Pharisees", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 9, s. 661.

¹⁸⁹ Ellis Rivkin, "Pharisees", **Encyclopedia of Religion**, C.11, (New York: Thomson Gale, 1987), s. 269.

¹⁹⁰ Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sy. 27, (2008), s. 61. Solomon Zeitlin, "The Origin of the Pharisees Reaffirmed", **The Jewish Quarterly Review**, Vol. 59, Nu. 4, (1969), s. 256.

¹⁹¹ Harman, "Yahudilik", s.214.

¹⁹² Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 68.

isminin yakıştırmasında etkili olan bir olay aktarmaktadır. Buna göre I. Yuhanna Hirkanus yönetimdeyken Ferisiler'i Sanhedrin'den atmış, onların yerine Sadukiler'i desteklemiştir. Buradan hareketle bu topluluğa Ferisi (ayrılanlar) denmiştir.¹⁹³ Ferisi kelimesinin yukarıda bahsedilen anlamlarının yanı sıra, Ferisiler'in kendileri ve misyonlarını ifade etmek için kullandıkları kelime "*Haverim*" dir. Haverim kelimesinin anlamı ise, *kardeşler ve arkadaşlar* olarak verilmektedir.¹⁹⁴ Bir diğer görüş ise, Ferisiler'in sahip oldukları ölüm sonrası hayat ve melek inancının, o dönemde şehri yöneten Pers İmparatorluğuna ait inançlar olması ve bunları Ferisiler'in Perslilerden devşirdikleri düşüncesiyle, Pers anlamına gelen *parsa* kelimesinden türediğidir.¹⁹⁵

Ferisiler'in İsa ile çağdaş olmaları sebebiyle Yeni Ahit'i teşkil eden kitaplarda önemli bir yere sahiptirler.¹⁹⁶ Nitekim Yeni Ahit'te, Ferisiler için "sahte dindar" imajının çizilmesi, İngilizce sözlüklerde Ferisi kelimesi için "sahte sofu", "iki yüzlü" gibi anlamlar kullanılmasına neden olmuştur.¹⁹⁷ Görüldüğü gibi Ferisi isminin anlamı hakkında bir fikir birliği mevcut değildir. Ancak genel anlamın *ayrılık* olarak verildiği söylenebilir. Ancak bu ayrılığın mahiyetiyle alakalı bir görüş birliğinden söz edilemez.

Kimi araştırmacılara göre Ferisiler, ortaya çıkmaya başladıkları dönemde kendilerine yakın bir tarihte yaşayan *hasid*lere dayandırılmaktadırlar.¹⁹⁸ Ancak bu Hasidler ile 18. yüzyılda ortaya çıkan Hasidizm grubu ile karıştırmamak gerekir. Hasidizmle karıştırmamak için bunlara ilk Hasidler (Hasidim rişonim) denilmektedir.¹⁹⁹ İlk Hasidler Yahudi adetlerinin yeniden tesisi ve helenizmle mücadeleyi amaçlayan bir misyona sahiptir.²⁰⁰ Makkabi ayaklanmasında yukarıda da bahsedildiği gibi Hasidler, Yahudilerin yanında savaşılan önemli gruplardan biri olmuştur ve Greklerle yapılan barış anlaşmalarında önemli katkıları olmuştur.²⁰¹ Daha sonra Helenizm etkisinde kalan Haşmonayim Hanedanlığı ile araları açılmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre M.S. I. yüzyıldan sonra Hasidler'e rastlanmamaktadır. Burada ifade edilenden

¹⁹³ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, 13: 10:5-6.

¹⁹⁴ Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 218.

¹⁹⁵ İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, s.184.

¹⁹⁶ *Matta*, 23:13, 15, 23, 25, 27, 29.

¹⁹⁷ Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 60.

¹⁹⁸ Menahem Mansoor, "Pharisees", *Encyclopaedia Judaica*, s. 30.

¹⁹⁹ Ömer Faruk Araz, "Tarihten Günümüze Hasidik Yahudiler ve Kendilerine Özgü Dindarlık Anlayışları", *Dergiabant*, Cilt 9, Sy. 1, (2021), s. 127-131.

²⁰⁰ Haleva, *Pirke Avot*, s. 2.

²⁰¹ *I. Makkabiler*, 2:42; 7:12-13.

farklı olarak Hasidler'in, Ferisilerin kökeninde yer almadığına dair görüşler de mevcuttur.²⁰² Ancak genel kanaat, köken birliğine işaret etmektedir.

1.2.2: Ferisi Bilginleri

Ferisiler'in kendilerini Ezra'ya dayandırdıklarından daha önce bahsedilmişti. Bu durum Ezra'nın misyonu ve yaptıklarıyla, Ferisiler'in misyonu arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Bu misyon benzerliği özellikle Tevrat merkezli bir Sözlü Tevrat etrafında şekillenmiştir. Ferisiler, Ezra'nın şekillendirdiği Sözlü Tevrat'ın geleneksel takipçileri olmuşlardır. Sözlü Tevrat'ın aktarıldığı zincir, Mişna'da Musa peygamberle başlatılmış, ardından Yeşu ve diğer liderler aracılığıyla Ferisiler'e kadar ulaşmıştır.²⁰³ Böylece Ferisiler'in yasaya verdiği önem sağlam bir temele dayandırılmış ve halk tarafından kabul edilmelerini kolaylaştırmıştır. Mişna'nın bir kısmı olan *Pirke Avot*'ta bu silsileyi devam ettiren Ferisi Rabbilerinden ve onların öğütlerinden bahsedilmektedir. Mişna'da bu silsile, Makkabi İsyanı döneminde yaşadığı düşünülen Adil Simon ile başlatılmakta, Sokolu Antigonus, Yose ben Yohanan, Joshua ben Perahiah, Judah ben Tabbai, Shemiah, Hillel, Şammay, Yohanan ben Zakkai ve Mişna'yı derleyen Yahuda Ha Nasi'ye kadar altmış üstadın ismini de barındırmaktadır. Bu dönemler tarihi olarak M.Ö. 300 ve M.S. 200'lere tekabül etmektedir.

Makkabiler döneminde yaşayan Adil Simon, Ferisiler'in öncüsü sayılmaktadır. Adil Simon'dan nakledilen sözlü gelenek şu silsile yoluyla aktarılmıştır: Sokolu Antigonus, Yose ben Yohanan, Yose ben Yoezar, Joshua ben Perahiah, Nittai Arbelit, Judah ben Tabbai, Shimon ben Shetah, Shemiah ve Abtalion, Hillel, Şammay, Gamaliel, Simon, Yohanan ben Zakkai ve öğrencileri Rabbi Eliezer ben Hyrcanus, Rabbi Joshua, Rabbi Yose, Rabbi Simon ben Nethaneel, Rabbi Eleazar ben Arach.²⁰⁴

Bu silsile içerisinde söz sahibi olan ve Ferisi öğretilerini taşıyan kişiler olarak Hillel ve Şammay anılmaktadır. Hillel ve Şammay öldükten sonra ekole dönüşmüşlerdir: Ferisilik de daha çok bu ekoller üzerinden varlığını sürdürmüştür. Bu ekoller aynı zamanda Rabbani Yahudiliğin de ilk evrelerini oluşturmuştur.²⁰⁵

²⁰² Detaylı bilgi için bkz. Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 217.

²⁰³ Rav Naftali Haleva, **Pirke Avot**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004, s. 2.

²⁰⁴ Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 87.

²⁰⁵ **A.g.e.**, s. 88.

Bu bilginlerden Hillel, Yahudi tarihçiler tarafından en büyük ruhani lider kabul edilmektedir. Kaynaklarda Babil’de doğduğu ve M.Ö. 70’lerde daha sonra Kudüs’e geldiği belirtilir.²⁰⁶ Kudüs’e geldiğinde bölge hakkında verilen bilgilerde, bölgede çok sayıda grubun mücadele ettiği ve bunlar içerisinde halk nezdinde en etkili olanın Ferisiler olduğunu çünkü bu kişilerin halk ile iletişiminin iyi olduğundan bahsedilir. Ayrıca Ferisiler, Yazılı Tevrat’ı yorumlamak suretiyle değişen durum ve şartlara uyum sağlayacakları ve Yasa’nın daha iyi anlaşılmasında ahlaki olgunluğa erişecekleri iddiasını taşıyorlardı.²⁰⁷ Ayrıca Hillel’in hayatı Musa peygamber ile bazı durumlar üzerinden karşılaştırılır. Her ikisinin de 120 yıl yaşadığı söylenir, bu durumda Hillel M.S. 10 tarihlerinde ölmüştür. Her ikisi de kırk yıl boyunca Tanrı’nın hizmetkarı olarak çalışmıştır.²⁰⁸ Hillel’in çeşitli açılardan Musa’ya benzetilmesi daha sonra İnciller’de Ferisiler’in ‘Musa’nın kürsüsünde oturanlar’²⁰⁹ şeklindeki tanımlanmalarının kaynağı olabilir. Musa ile benzerliği Hillel’in dini otorite olduğuna dair bir vurgu olarak anlaşılırken, Ferisiler’e bu benzerliğin atfedilmesi tesadüf değildir.

Hillel, aldığı eğitimle halk nezdinde tanınan bir otorite olmuştur. Nitekim Kudüs’te din bilgini olarak bilinen kimselerin hocası kabul edilir. Bu sebeple Sanhedrin’e ‘Nasi’ olarak atanmıştır.²¹⁰ Ayrıca Hillel, yaşadığı dönemde önde gelen din bilginleri arasındaki konumunu ifade etmek için ‘Ha-Zaken’ (ihtiyar, din bilgini, hoca) şeklinde hitap edilmiştir.²¹¹

Hillel’in Yahudi halkına kırk yıl hizmet ettiği ve bu hizmetleri sırasında Tanah’ı yorumlama prensipleri geliştirdiği ifade edilir. Bu sayede Hillel’e atfedilen birkaç halaha ve iki adet fetva ortaya çıkmıştır. Hillel bu yorumlarla güncel sorunların çözümü kavuşması için çaba göstermiştir. Ortaya koyduğu yedi yorum kuralı Yasa’yı yorumlamada ilk sistematikleşme çabası olarak görülmüştür.²¹²

Hillel’in en seçkin çağdaşı ve rakibi olarak ifade edilen Şammay, Sanhedrin’de Hillel’in Nasi olduğu dönemde ‘av bet din’²¹³ olarak atanmış dönemin önemli hocalarından

²⁰⁶ Ralph V. Harvey, **Rabban Gamaliel**, Cambridge: Cambridge Press, 2005, s. 11.

²⁰⁷ Judah Goldin, Hillel The Elder, **The Journal of Religion**, Vol. 24, Nu.4, (1946), s. 263-264.

²⁰⁸ Harvey, **Rabban Gamaliel**, s. 11.

²⁰⁹ **Matta**, 23:2.

²¹⁰ Nasi: Sanhedrin’in başkanı. Detaylı. Bilgi için bkz. Joseph Jacops, Kaufmann, “Nasi”, **Jewish Encyclopedia**, Vol. 9, s. 171-172

²¹¹ Solomon Schechter, Wilhelm Bacher, “Hillel”, **Jewish Encyclopedia**, Vol. 6, s. 397.

²¹² Ömer Faruk Araz, “Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay’ın Hayatı ve Ekolleri”, **İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sy.2, (2017), s. 1056-1057.

²¹³ Ab bet din: Sanhedrin’in başkan yardımcısı olan yargıcın unvanı. Detaylı bilgi için bkz. Kaufmann, “Ab bet din”, **Jewish Encyclopedia**, C.1, s. 39.

biridir. Hillel'in aksine Şammay, Yasa'ya karşı katı yorumları ve sert mizacıyla tanınmaktadır.²¹⁴

Yaşadıkları dönem içerisinde büyük etki bırakmış olan Hillel ve Şammay, Yahudiliğin belirli kurallarını yorumlamış ve farklı görüşlerin temsilcileri haline gelmişlerdir.²¹⁵ Hillel ekolü Yahudilik üzerine etkisini M.S. 70'lerden sonra da devam ettirebilmiştir Şammay ekolü ise M.S. 70'ten sonra aktif değildir.²¹⁶

1.2.3: Ferisiler Döneminde Toplumsal Yapı

Ferisiler'in toplumdaki durumunu anlamak, Yahudilik tarihinde geçirdiği evreleri anlamakla doğrudan bağlantılıdır. Bu noktada Yahudiler; İbrahim'den Musa'ya, Musa'dan Süleyman'a, Süleyman'dan Ezra'ya kadar ve Ezra'dan sonra 20. yüzyıla kadar sürekli siyasetle içli dışlı yaşamışlardır. Özellikle Ezra dönemi sonrasındaki kutsal soy anlayışıyla, bir çeşit etnik bir din olan Yahudilik, karşılaştığı olaylara verdiği tepkilerle toplumsal olarak farklı düşünceleri barındıran dinamik bir dindir. Kral Süleyman'ın ardından puta tapıcılığın artması, Kudüs'teki Süleyman Mabedi yerine alternatif mabedlerin inşası, söz konusu işgaller ve sürgünler neticesinde dini ve kültürel olarak devam ettirilen adetlerin birçoğundan vazgeçilmesi toplumun geçirdiği ve geçireceği değişimlerin önemli sebepleridir.²¹⁷

Ferisiler'in ortaya çıktığı bu süreçte toplumda iki önemli grubun varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki; Babil sürgünü sırasında Yahuda'dan sürgün edilmeyen *am ha-arets*'tir. Am ha-arets ifadesinin farklı kullanımları olsa da genel olarak *ülke halkı, toprak halkı* anlamlarına karşılık gelmektedir.²¹⁸ İfadenin, Yahuda bölgesinin yerli halkı için kullanımları olduğu gibi,²¹⁹ yabancı bölgelerden olanlar için de kullanımı mevcuttur.²²⁰ Buna ek olarak *cahil, Yasa'ya uymayan* anlamlarının yanında *çiftçi* anlamı da bulunmaktadır.

Yahuda toplumu içerisinde diğer önemli bir grup ise, M.Ö. 722'den sonra Asurlular tarafından Yahuda bölgesinin kuzeyine yerleştirilen topluluk içerisinde çıkmıştır. Bunlar

²¹⁴ Wilhelm Bacher, Jacob Z. Lauterbach, Shammai, **Jewish Encyclopedia**, Vol.11, s. 230.

²¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, "Rabbânî Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay'ın Hayatı ve Ekolleri", s. 1059-1067.

²¹⁶ Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 89-92.

²¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 19-42.

²¹⁸ Moshe Greenberg, "Am Ha-Arets", **Encyclopaedia Judaica**, Vol. 2, s. 66-67.

²¹⁹ **II. Krallar**, 16:15, 25:3; **Hezekiel**, 39:13, 45:22.

²²⁰ **Yaratılış**, 42:6; **Çölde Sayım**, 14:9; **Ezra**, 4:4.

Samiriler (Şomronim) olarak adlandırılan gruptur.²²¹ Kendileri için “Tevrat’ın koruyucuları” diyen bu grup, Yahudiler tarafından, Kutim (Kutalılar) ve Minim (sapkınlar) olarak adlandırılırlar.²²² Kendilerine has mabedleri, inanç biçimleri, Tevrat nüshaları ve ibadetleri vardır. Bu sebeple de Samirilik, zaman zaman bir mezhep olmaktan çok Yahudiliğin içerisinde çıkmış, farklı bir din olarak düşünülmüştür.²²³

Ferisiler’in aktif olduğu bu dönemde, Yahudi toplumu içerisinde dini ve hukuki konularda yorum yapan ve karar bildiren kurum ve kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kurumlardan olan Sanhedrin, halkın Mabed’le ilişkisinde üst konumda bulunan bir kurumdur. Sanhedrin; Yahudi toplumunun sorunlarını çözen, hukuksal düzenlemeler yapmakla yükümlü, toplumsal problemlerde bir sonuca varıp, suçluları cezalandıran bir kurum olarak çalışır. Bu noktada Yahudi toplumunun hayatında her alanı kapsayan problemlerde son sözü söyleyen makamdır.²²⁴ Sanhedrin II. Mabed döneminin sonuna kadar aktif bir şekilde rol almış ve siyasi olarak mezhepler açısından önemli bir konumda yer almıştır.

Babil Sürgünü sonrasında II. Mabed döneminde halk tarafından bilinen, sinagogda Tevrat ile ilgili dersler veren, *sofer data* (din/yasa kâtibi, çoğulu soferim) isimli grup, dönemin en prestijli gruplarından sayılmaktadır.²²⁵ Bunun sebebi dönemin karar mekanizması olarak görev yapan Sanhedrin’de onların da görev yapmalarındır.²²⁶ Ezra dönemine kadar Soferim, devlet işleriyle ilgilenen bir grup olarak bilinmektedir. Ezra’dan itibaren ise, Tevrat üzerine çalışan uzman kimseler için kullanılarak anlamı genişletilmiştir. Buna göre Ezra ilk *sofer* olarak kabul edilmiştir. Soferim’in yerini zamanla Ferisiler sonraki dönemlerde de Tannaim, Amoraim ve geonim almıştır. Ferisiler’in, Soferim denilen grubun büyük çoğunluğundan oluştuğu aktarılmaktadır.²²⁷ Ayrıca Soferim’i Ferisiler’in liderleri arasında gören ve bu iki grup arasında bağlantı kuran araştırmacılar,²²⁸ Yeni Ahit’teki “*Daha sonra İsa, Levi’nin evinde yemek yerken, birçok vergi görevlisi ve günahkâr birçok kişi onunla ve öğrencileriyle birlikte sofraya oturmuştu. Onu izleyen böyle birçok kişi vardı. Ferisilerden bazı din bilginleri, onu günahkârlar ve vergi görevlileriyle birlikte yemekte görünce öğrencilerine, ‘Niçin vergi*

²²¹ Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 196-211.

²²² Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 287.

²²³ Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Ali Bağır, “Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti’ndeki Yansımaları”, **Mîlel ve Nihal Dergisi**, Sy. 13, (2016) s. 103-110.

²²⁴ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 296.

²²⁵ **A.g.e.**, s. 301.

²²⁶ Louis Jacops, “Halakhah”, **Encyclopaedia Judaica**, C.8, s. 254.

²²⁷ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İstanbul: İsam Yayınları, 2020, s. 52.

²²⁸ Meral, s. 302.

görevlileri ve günahkârlarla birlikte yemek yiyor?’ diye sordular” pasajını referans kabul etmektedir. Yeni Ahit’teki pasajlarda Ferisiler’in eleştirildiği durumların birçoğunda “Ferisiler ve din bilginleri” şeklinde ifadeler rastlanmaktadır.²²⁹ Dönemin din bilginleri arasında iki isim daha göze çarpmaktadır. Bunlar Kohen ve Levi olarak bilinmektedir. Kohen (Kâhin) genel olarak Mabet inşasının ardından Mabet’de gerçekleştirilen dini ritüelleri yerine getirmekle görevli Harun soyundan gelen kişiler iken, Leviler ise Ahit sandığının koruyucuları olarak görev yapmışlardır.²³⁰

Ferisiler’in etkin olduğu dönemde toplum, Helen yanlısı Yahudiler ile Yasa savunucusu Yahudiler olarak ayrılmıştır. Bunlardan Yasa’nın savunucuları olan Ferisiler’in Yunan felsefesinden etkilendiği üzerinde durulmuş ve bazı konularda Helen felsefesi okulundan doğan Stoacılıkla²³¹ benzeştiği yönünde eleştiriler yapılmıştır.²³² Ancak bu yorumlar Ferisi çevresinde bir taraf bulmamış, onlar kendilerini Helen yanlısı olarak nitelememişlerdir. Hasidler ve ardından Ferisiler başta olmak üzere diğer mezhepler, bu karmaşanın ve kimlik bunalımının içinde neşet etmiştir ve böylece Hasidler temelinde, toplumda etkisi büyük olan üç önemli mezhep ortaya çıkmıştır.

Helen yönetimine başlangıçta karşı çıkan Haşmonayim yönetimi Helen etkisi altında kalmış ve bu sebeple Ferisiler, Haşmoni yönetimiyle zıtlasmıştır. Bu zıtlaşmanın bir diğer sebebi Haşmonayim yönetiminin başkâhinlik müessesesini, siyasetle birleştirmesinin yol açtığı hoşnutsuzluktur.²³³ Yahudiler, Selevkoslara ve Helenleşmeye karşı gerçekleştirilen bu mücadeleler karşısında Ferisiler’i haklı bulmuş ve sadece inanç boyutunda değil, siyasi boyutta da halk, Ferisiler’e destek vermiş ve onlara güven duymuştur. Ferisiler’in bu dönemdeki sayıları Josephus tarafından 6 bin civarı olarak verilmektedir. Ferisiler özellikle kadınların desteğini almışlar ve halkın dini yaşamları üzerine oldukça etkili olmuşlardır.²³⁴

Josephus, Ferisiler’in Musa’nın getirdiği Tevrat’ta yazılı olmayan birçok adeti atalarından miras olarak halka aktardıklarını ifade etmektedir. Ancak Sadukiler yazılı olan

²²⁹ Markos, 2:16.

²³⁰ Gürkan, “Rabbâniyyûn”, s. 376.

²³¹ Stoacılık, Epikürcülüğün aksine maddeye önem vermeyen, hedefi olan bir yaşamı ve erdemi şiar edinen bir yapı olması, insanın yaşadığı şeyler üzerine tam bir hâkimiyet kuramayacağı inancı yani kader inancına sahip olması gibi konularda Ferisilerle benzeşmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 115-117.

²³² A.g.e, s. 116.

²³³ Mert, s. 122.

²³⁴ Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XVII, 2:4.

geleneği zorunlu sayar, atalardan gelen bir gelenekle Sözlü Tevrat'ın tümünü reddedeler.²³⁵ Bu durum eylemlerindeki ve konuşmalarındaki farklılığın temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple Sadukiler toplumunun zengin kesiminden başka kimseyi ikna edemezken, Ferisiler kalabalığı kendilerine çekmiş ve halkın desteğini almışlardır.²³⁶ Josephus bu denli halk desteğinin sebebini daha ayrıntılı bir şekide izah eder: Ferisiler alçak gönüllü yaşayan, beslenmede abartıdan kaçan, aklın yolunu takip eden, aklın reçete ettiği her şeyi hayır gören ve bunu uygulamak için çaba gösteren kişilerdir. Yaşlılara davranışlarında saygılıdır. Kaderin yanında özgür iradeye ve ahiret inancına sahiptirler. Bu öğretiler sayesinde Yahudilerin büyük kısmını ikna etmişlerdir. Halk, tapınma, dualar ve kurban gibi dini uygulamaları Ferisiler'in talimatlarına göre yerine getirmiştir. Öyle ki Ferisiler hem yaşamlarındaki hem de konuşmalarındaki erdemli davranışları sebebiyle Yahuda halkının takdirini kazanmışlardır.²³⁷ Bu ifadelerle Josephus, dönemin en önemli tanığı olarak Ferisiler'in toplum içerisindeki yerini göstermiş ve kitaplarında diğer mezheplere nazaran Ferisilerle ilgili olumlu ifadeler kullanmıştır.

Sonuç olarak Ferisiler'in ortaya çıktığı dönemin toplumunun genel özellikleri şöyle sıralanabilir: Mabet merkezi bir öneme sahiptir, Tevrat'ın emirleri halkın hayatını şekillendirmiştir. Toplum çok milletli bir yapıya sahip olup, Helenizm'in etkisindedir. Ayrıca bu dönemde Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesi çalışmaları hem halkın içinde Yunan dilinin kullanımının arttığını hem de Yunanca bilen Yahudi din bilginlerinin olduğunu göstermektedir. Bu durum ise Helenizm etkisinin halktaki karşılığını göstermektedir.

1.3: Ferisiliğin Sonraki Döneme Etkisi

1.3.1: Rabbani Yahudilik

M.S. 70'te Mabet'in yıkılışının ardından erken dönem Yahudi mezheplerinin isimlerine rastlanmaz. Bu dönemde teşekkül etmiş üç büyük mezhepten ikisi olan Ferisilik ve Sadukilik, Rabbani ve Karai çatısı altında öğretilerini devam ettirmişlerdir. Ferisiler'in oluşturdukları öğretisi ve inanç sistemleri Rabbani geleneğin temelini oluşturmaktadır.²³⁸ Başlangıçta tıpkı Ferisilikte ve Sadukilik'te de olduğu gibi Rabbani ve Karailik'te de inanç farklılıkları ve çekişmeler olmuştur. Ancak zamanla Karai etkisi azalmış, söz konusu dönemde

²³⁵ Louis H. Feldman, "Torah and Greek Culture in Josephus", *The Torah U-Madda Journal* 7, (1997), s. 48.

²³⁶ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 10:6.

²³⁷ *A.g.e.*, XVIII, 1:3.

²³⁸ Jacob Neusner, *Studies in Judaism in Late Antiquity*, Netherlands: Leiden, 1975, s. 50-73.

herhangi bir alternatif gruptan söz edilmemiş ve bir süre sonra Rabbanilik genel olarak Yahudiler'i ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki Yahudilik denildiğinde Rabbanî Yahudilik anlaşılır hale gelmiştir.²³⁹ Dolayısıyla Ferisiler'in Rabbanî Yahudiliğe olan bu dönüşümü ile Yahudiliğin gelecekteki tarihi üzerine güçlü bir etkiye sahip olduğunu görmek mümkündür.²⁴⁰

Rabbi (çoğulu rabim/rabbim) kelimesinin İbranice ve Süryanice olmak üzere iki farklı kökeni olduğu tahmin edilmektedir. Kelime ilk olarak Yahudi topluluğunun ruhani liderleri ve Yasa'nın yetkili öğretmenleri anlamına gelir.²⁴¹ İkinci bir anlamı ise, İbranicede rabb kelimesinin 'rav' kökünden türeyen 'efendi, lider' anlamlarıdır.²⁴² Ayrıca bu anlam, M.S. I. yüzyılda Yahudi alimlerin unvanı olmuştur.²⁴³ Zira kaynaklarda rabb kelimesinin Mabed'in yıkılışından (M.S. 70) önce kullanımının Musa için Moşe Rabbenu (Efendimiz) şeklinde verildiği ancak M.S. 70'lerde ifadenin dini yetki verilmiş kişiler için kullanılır hale geldiği görülmektedir.²⁴⁴ Ayrıca kaynaklarda bu unvanın ilk olarak Rabban Gamaliel, oğlu Rabban Simeon ve Rabban Yohanan ben Zakkai gibi Yahudi din adamları için kullanıldığı belirtilmektedir.²⁴⁵ Bu üç isim, Yahudi din akademisi kurucuları olup Ferisi kökenli ilk Rabbanî otoriteler olarak kabul edilir.²⁴⁶ Rabb'in sonuna getirilen 'i' eki ile 'benim efendim' anlamında daha sık kullanılmıştır. Sayısız örneği bulunmasının yanında örneklerin birçoğuna Mişna'nın Pirke Avot kısmında rastlanmaktadır. Mişna'da rabbi denildiğinde akla ilk gelen isim; Yahudiler tarafından tanınması, II. yüzyıldan itibaren Mişna'nın kaybolmasını engelleyip, derlenmesini sağlaması ve zengin Tora bilgisi sebebiyle Yehuda Ha-Nasi'dir.²⁴⁷ Yazılı ve Sözlü Tevrat'ı somutlaştırma, Tevrat ile bir konuda hükme varma, ilmi, fıkhi, dini ve dünyevi meselelerinde topluma rehber ve önder olmanın yanında yargılama, eğitim-öğretim gibi birçok

²³⁹ Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 330.

²⁴⁰ Peter Schäfer, **The History of the Jews in the Greco-Roman World**, London: New York, Routledge, 2002, s. 73.

²⁴¹ Isidore Singer vd., "Rabbi", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 10, s. 294.

²⁴² Ayrıca rabb kelimesi, Arapça'da ise 'fukaha ve ilim ehli' olan kimseler için kullanılmıştır. **Maide**, 5:44, 62-63; **Al-i İmran**, 3:79. Kelimenin Kur'an'daki diğer anlamları için bkz. İbrahim Hilmi Karşlı, "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma", **Milel ve Nihal Dergisi**, Cilt. 7, Sy. 1, (2010), s. 71-74.

²⁴³ Gürkan, "Rabbâniyyûn", s. 376.

²⁴⁴ Mustafa Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Cilt. 3, Sy. 7 (2015), s. 11.

²⁴⁵ Orhan Atalay, "Kur'an'da İki Terim ve Meallerdeki Karşılıkları Üzerine (Rabbâniyyûn ve Ribbiyyûn)", **Marife Dergisi**, Sy. 2, (2006), s. 47-48.

²⁴⁶ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, s. 52.

²⁴⁷ Haleva, **Pirke Avot**, s. 26.

görev rabbilere atfedilir.²⁴⁸

Rabbiler'in yazılı olarak Musa'ya verilen şeriat haricindeki sözlü şeriata verdiği önem, onların zamanla mutlak metin yorumlayıcısı olarak anılmalarına ve bu konuda otorite olmalarına sebep olmuştur. Rabbiler, Ferisilerden aldıkları sözlü geleneğe önem vermişlerdir. Bu durum etkisi günümüze kadar sürecek bir Yahudi kimliği inşasını sağlamıştır.²⁴⁹ Bu konuda Yehuda Halevi, *Kitabu'l-Hucce ve 'd-Delîl fi nasrı 'd-Dini 'z-Zelîl* isimli eserinde rabbilerin, dînî sorumluluk hisseden bir grup insan olduklarını ve dînî tecrübelerini kaydetmeleri sonucu bir literatür oluşturduklarını ifade eder. Bu literatür olmadan Rabbani Yahudiliği hakkında anlamamanın ve yaşamamanın mümkün olmayacağını vurgular.²⁵⁰ Söz konusu sözlü literatür, özellikle Talmud'a dair soruları, cevapları ve açıklamaları içeren geniş bir literatürdür.

Ferisiler, Ezra'dan miras aldıkları Yahudiliğin unutulmamasını, ibadetlerin niteliğini ve insanların gündelik hayatlarında çokça başvurdukları *halahanın* temelini oluşturulması başta olmak üzere birçok öğretinin ihyası için çabalamışlardır. Ferisiler'in Yahudiliği kaos ortamından çekip çıkarma görevini üstlenmesi gibi Rabbaniler de Mabel'in yıkılmasından sonra Ferisilik öğretilerini özümseyerek aynı görevi üstlenmişlerdir. Ferisiler döneminde ön planda olan ve öğretilerin onların üzerine şekillendiği üç önemli yapı şunlardan ibarettir: Mabel'deki ibadet, kurban ritüelleri, halkın hukuki ve dini sorunlarını çözen kâhinlerin varlığıdır. Rabbani Yahudilik döneminde ise Mabel'in yıkılması ve iki bin yıllık sürgünün başlamasıyla bu üç önemli yapı yerini Tevrat, sinagog ibadeti ve rabbilerin kâhinlerin yerini almasıyla yer değiştirmiştir.²⁵¹ Bu noktada Rabbani Yahudiliğin temsilcileri, Ferisiler'in çizgisinde olup, M.Ö. II. yüzyılla M.S. VI. yüzyılın sonlarına kadar devam edecek olan Talmud çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁵² Rabbani Yahudiliğin, Ferisilerden günümüze kadar ana akım Yahudiliğin temsilcisi şeklinde düşünülmesinin sebebi ise modern dönem ile erken dönem arasında hayati bir görev üstlenmelerinden ötürüdür.²⁵³

Rabbani Yahudiliğin üzerine inşa edildiği en temel özelliği söz konusu Tanah yorumlarıdır. Bu noktada Rabbani Yahudilik, Tanah'ın zahiri manalarından çok içerisindeki derin manalarının açıklanması gerektiği ve bu açıklamaların sistematik yorum prensiplerine

²⁴⁸ Karşlı, "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma", s. 74-76.

²⁴⁹ **Shabat**, 31a, BT. ; Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 123-129.

²⁵⁰ Âdem İrmak, "Yehuda Halevi ve Ahiret Düşüncesi", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 2, Sy. 2, (2015), s. 309-310; Ayrıca bkz. Gürkan, **Yahudilik**, 2020, s. 20.

²⁵¹ Harman, "Yahudilik", s. 214.

²⁵² Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, s. 38.

²⁵³ Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", s. 11.

(middot) dayanması gerektiği üzerine inşa edilmiştir.²⁵⁴ Bu yorumlar Ferisi Hillel'in yedi yorum prensibi ile başlamaktadır.²⁵⁵ Hillel, yaptığı bu çalışmalarla atalarının geleneğini metodolojik hale getirmiş ve Rabbani Yahudiliğin kurucusu kabul edilmiştir. M.S. I. yüzyılda yaşayan ve Ferisi geleneğinin takipçisi olan Yasa uzmanı Hillel, öldükten sonra ortaya çıkacak olan Hillel ekolünün de kurucusudur.²⁵⁶ Hillel'in çağdaşı olan Şammay, aynı şekilde Fersiliğin devamı olan Rabbani Yahudiliğin önemli isimlerindendir. Şammay, dini hükümler ve uygulamalarda Hillel'e oranla daha katı bir tutum benimsemiş, kendisinden sonra kurulan Şammay ekolü de onun görüşlerine dayandırılmıştır.²⁵⁷ Rabbani Yahudiliğin ana iddiası olan ve Hillel ile başlayan sistematik yorum hareketi, Rabbi Yişmael'in on üç yorum prensibi,²⁵⁸ Rabbi Akiva'nın öğrencilerinden Rabbi Eleazar'ın otuz iki yorum prensibi²⁵⁹ ile genişlemiştir.

M.S. 70'te Roma'nın mabedi yok etmesiyle Hillel'in öğrencisi olan Yohanan ben Zakai'nin şehirden ayrılarak Yavne'de bir okul kurması, Yahudiliğin, Rabbani gelenek kanalıyla Ferisi öğretileri üzerinden devam etmesi için en önemli adımı ifade eder. Yavne'de kurduğu okulda Sanhedrin'i de kurmuş, böylece din işlerini Ferisiler'in görüşlerini temel alarak şekillendirmiştir. Bu noktada yeniliklere açık ve yorumlama kabiliyetleri yüksek olan Ferisiler, Tanrı'nın onlar için tayin ettiği siyasi kaderi kabullenmiş, savaşmak yerine tamamen eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelmişlerdir.²⁶⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi Ferisilerin Rabbani Yahudilik üzerinde ciddi etkisi vardır. Ancak Rabbani Yahudiliğin, tamamen Ferisilerin görüşlerinden oluştuğunu söylemek doğru olmaz. Zira, Rabbanilik zaman içerisinde daha sistemli ve metodolojik yaklaşımları benimseyen bir gelişim göstermiştir. Ferisi din adamlarından olmayan rabbi olarak eğitim alan kimselerin Rabbani Yahudilik içerisinde bulunduğu göz önüne alındığında Ferisilerden farklı öğretilere sahip olacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

²⁵⁴ Ömer Faruk Araz, "Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı", **İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 5, Sy. 2, (2016), s. 322.

²⁵⁵ **A.g.e.**, s. 322.

²⁵⁶ Ömer Faruk Araz, "Rabbani Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay'ın Hayatı ve Ekolleri", s. 1050.

²⁵⁷ Araz, s. 1058.

²⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, "Rabbani Gelenekte Rabbi Yişmael'in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 51, Sy. 51, (2016), s. 120-130.

²⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, "Eleazar B. Yose Ha-Galili ve Otuz İki Yorum Kuralı", **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 6, Sy. 1, (2020), s. 103-116.

²⁶⁰ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 179-188.

1.3.2: Ortodoks Yahudilik

Erken dönem Yahudi mezheplerinden olan Ferisiler'in, Mabel'in yıkılışının ardından rabbilerin eliyle Rabbani Yahudiliğe dönüşümü, Ferisiler'in sahip oldukları temel ilkeleri koruyarak, Mabel'in yerine Tevrat'ın geçmesi ile sonuçlanmıştır. Tevrat'ın yorumlanmasıyla Talmud'un ön plana çıkarıldığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin çokça önemsendiği bir dönem olan Orta Çağ Yahudiliği, Ortodoks Yahudilik olarak modern dönemde varlığını devam ettirmektedir.²⁶¹ Ferisi geleneğinde bulunan temel ilkeler Ortodoks Yahudiliğin içerisinde de devam etmektedir. Rabbani Yahudilik'te bulunan; Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğu inancı, *halahanın* Yahudiliğe uygun yaşamak için zorunlu olduğu düşüncesi ve *halahayı* hayata geçirmek için rabbilerin otoritesinin kabul edilmesi gerekliliği olmak üzere bu üç temel öğreti Ortodoks Yahudiler arasında da devam ettirilmektedir.²⁶²

XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış olan Reformist Yahudiliğin modernizmle olan yakın ilişkisi ve uzlaşısına bir tepki olan Ortodoks Yahudilik,²⁶³ modernite içerisinde erimeye başlayan Yasa'nın otoritesini geri kazandırma iddiasını taşımaktadır. Nitekim Ortodoks Yahudilik, *halahaya* bağlı Rabbani Yahudilik düşüncenin üzerine inşa edilmiş bir harekettir.²⁶⁴ Buna ek olarak sekülerleşmenin etkili olduğu yeni dünyada, Tevrat'ın korunması için çabalayan insanların bir araya geldiği Yahudi hareketidir.²⁶⁵

Günümüzde Ortodoks Yahudilik; İsrail devletinin *halaha* ile yönetilmesi, Ferisi geleneğini devam ettiren Rabbani Yahudilik otoriteye bağlı kalınması, eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu otoriteye uygun hale getirilmesi, koşer kurallarına uygun yiyeceklerin üretimi, sinagog inşaları gibi birçok hukuki, sosyal ve siyasal alanda düzenleme talep etmektedir.²⁶⁶ Kendilerini modern dönem içerisinde geleneksel inancın asıl sahibi ve savunucusu gören Ortodoks Yahudiler; Sözlü ve Yazılı olan Tevrat'a bağlı, dini hukuku gözeten, ibadetlerin dili olan İbraniceyi koruyan, Şabat ve Yahudi bayramlarına önem veren ve bunları yaşamaya özen gösteren bir topluluktur.²⁶⁷ Günümüzdeki Yahudi grupları arasında geleneğe bağlılık bakımından önde gelen gruplardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Kısaca Ortodoks

²⁶¹ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 345.

²⁶² Aydın, **Yahudilik**, s. 78.

²⁶³ Nathaniel Katzburg, "Orthodoxy", **Encyclopaedia Judaica**, Vol. 15, s. 493.

²⁶⁴ Eldar Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 17, Sy. 32, (2015), s. 27.

²⁶⁵ Samuel Heilman, **The Many Faces Of Orthodoxy**, Modern Judaism, Amerika: The Johns Hopkins University Press, 1982, s. 25.

²⁶⁶ Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", s. 18.

²⁶⁷ Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, s. 65.

Yahudilik modern çağda, Ferisiler'in Helenleşmeye karşı verdiği mücadeleyi sekülerleşmeye karşı vermektedir. Ferisiliğin uzantısı olan Rabbanilik ile Ortodoks Yahudiliğin Yazılı ve Sözlü Tevrat'a bağlılıkları ortaktır. Bu bağlamda Ortodoks Yahudiliğin temelindeki Ferisi öğretiyi anlamak aynı zamanda günümüz Yahudiliğini de anlamayı sağlayacaktır. Çünkü Ferisi dindarlığı günümüz Yahudiliğinin temelini oluştmasındaki ana öge olarak ifade edilmektedir.²⁶⁸

²⁶⁸ Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, s. 74-75.

İKİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİK'TE İNANÇ VE İBADET

2.1: İnanç Esasları

2.1.1: Tanrı ve Peygamber İnanı

Ferisiler, Pers İmparatorluğunun Yahuda bölgesindeki Helenizasyon sürecinde parlamış ve Helenizm'e karşı bir misyon geliştirmiştir. Bu bilgidan yola çıkarak, Ferisiler'in, Helenizm'in dayattığı çok tanrılı putperest dine karşı oldukları söylenebilir. Ferisilik tek tanrılı inancı kabul eden, Sözlü ve Yazılı Tevrat'ı Tanrı'nın Sina'da Musa'ya vahiy ile bildirdiğine inanan bir itikadı kabul etmiştir. Tevrat'a olan bağlılık, Tanrı'ya olan imanı perçinlemiştir. Tanrı'ya olan inanç, Tevrat'a temel teşkil etmiştir. Bunun göstergelerinden biri ise sürekli ettikleri Şema duasıdır. Şema duası: “*Dinle ey İsrail! Yahve Tanrımızdır, O tektir.*”²⁶⁹ şeklinde tek tanrılı inançlarının bir vurgusu mahiyetindedir.

Ferisiliğin devamı olan Rabbani Yahudilik'te de Tanrı'nın birliği ve varlığı, ezeli ve ebedi oluşu, hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı, her şeyi yoktan var ettiği, ilminin her şeyi kapsadığı, her şeye muktedir olduğu, mekân ve zamandan münezzehe olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁰ Ayrıca Mişna'da: Tanrı büyük, kudretli, müthiş, güçlü, huşu uyandıran, korkusuz, sabit ve onurlu olarak sıfatlandırılır.²⁷¹ Ferisiler, Tanrı'ya ait tüm bu sıfatları peygamberlerden öğrendiklerini bildirmişler, her şeye merhametle yaklaşan Tanrı'nın, tüm yarattıklarına sevgi dolu olduğunu, bu sevgi karşılığında da insanlardan, onun yolunda yürümelerini, adil ve iyi olmalarını istediğine inanırlar. Ancak Ferisiler, Tanrı aşkın olduğu için antropomorfik terimlerle anlaşılamayacağı üzerinde durmuşlardır. Onlar, insanı aşkın Tanrı katına yükseltmek için çabalamışlar ve bunun için gerekli olan manevi yücelikleri insana kazandırmayı amaçlamışlardır.²⁷²

Ferisiler'in aksine Sadukiler Tanrı'yı tanımlamada, antropomorfik açıklamalardan daha fazla yararlanır. Onların Tanrı'yla olan ilişkileri bir kral veya yönetici ile olan ilişki

²⁶⁹ Yasa'nın Tekrarı, 6:4.

²⁷⁰ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s. 331.

²⁷¹ Berahot, 33b, BT.

²⁷² Menahem Mansoor, “Pharisees”, *Encyclopaedia Judaica*, s. 30.

gibidir.²⁷³ Ferisiler, O'nun bazı niteliklerini ifade edebilmek adına, dünyanın yaratıcısı (Bore Olam), Yer (ha-Makom), İlahi Varlık (Şekina) vb. isimleri kullanmışlardır.²⁷⁴ Ferisiler'in Tanrı'ya itaati sıklıkla vurgulamalarının yanında, göğü ve yeri yaratan en üstün güç olduğuna ve her şeye kadir olan Rabb'in hükümdarlığında yaşadıklarına inanmaktadırlar. Bu esasa göre hayatlarını düzenlemişler, sıklıkla dua etmişlerdir. Bu, Tanrı'nın işiten ve bağışlayan olmasından dolayıdır. İtaatin karşılığının mükafat, isyanın karşılığının ceza olduğuna inanmaktadırlar.²⁷⁵ Daha sonra Ferisi yorumlarını ihtiva eden Mişna'da Tanrı'nın varlığını inkâr edenin 'kofer be-ikkar' (esasını inkâr eden) olarak adlandırıldığı görülmektedir. Burada inkâr edenin akıbetinin ne olacağı konusunda da diğer mezheplerden ve heretiklerden ayrıldıkları bir ahiret inançlarıyla cevap verirler: "Ölüm sonrası dirilişte mükafat ve cezayı, Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğunu inkâr edenin ahirette yeri olmadığı" şeklindedir.²⁷⁶

Ferisiler, Tevrat üzerine yaptıkları çalışmalarda, Tanrı'nın insanlarla iletişiminin, peygamberler aracılığıyla gerçekleştiğini ifade ederler. Ferisiler'e göre Tanrı, peygamberleri bizzat seçmiştir.²⁷⁷ Tanrı, peygamberleri için Tanah'ta *bilici*,²⁷⁸ *haberci*,²⁷⁹ *sözcü*,²⁸⁰ vb. kelimeler kullanmıştır. Kutsal metinlerde peygamberlik; *hoze (önceden gören)*, *roe (gören)*, *iş ha-elohim (Tanrı adamı)* gibi kelimelerle ifade edilmiştir.²⁸¹ Sürgün öncesi ve sürgün sonrası peygamberlerin öğretilerini kabul etmiş olan Ezra'nın takipçileri olan Ferisiler de peygamberlerin sıkı takipçileri olmuşlardır.²⁸² Kökenlerini, Haşmonayim döneminden çok daha eskiye dayandıran Ferisiler, ortaya çıktıkları dönemde peygamberin olmaması sebebiyle kendilerini peygamberlerin getirdiği mesajın hâmîleri olarak görmüşlerdir. Kendilerine atfettikleri bu görev, ortaya çıktıkları dönemde halkın desteğinin artmasını ve bir otoriteye sahip olmalarını sağlamıştır.²⁸³ Daha sonra oluşacak Rabbani gelenekte, en büyük peygamber Musa ve en son gelen peygamber Malaki dahil olmak üzere 48 erkek, 7 kadın peygamberden oluşan

²⁷³ Menahem Mansoor, "Sadducees", *Encyclopaedia Judaica* C. 17, s. 654.

²⁷⁴ Menahem Mansoor, "Pharisees", s. 31.

²⁷⁵ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 200.

²⁷⁶ Ömer Faruk Harman (Ed.), *Kur'an'da Yahudiler*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019, s. 78.

²⁷⁷ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 191.

²⁷⁸ *I. Samuel*, 9:9.

²⁷⁹ *Yeremya*, 1:4.

²⁸⁰ *Yasa'nın Tekrarı*, 18:18.

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sy. 4, (2014), s. 677.

²⁸² Travers Herford, *Pharisaism: Its Aim and Its Method*, Montana: Kessinger Publishing, 1912, s. 61.

²⁸³ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 190-191.

toplam 55 peygamber olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁴

Sadukiler'den farklı olarak Sözlü Tevrat'a ve geleneğe önem veren ve Sözlü Tevrat'ı yazılı olan Tevrat'la eş bir biçimde hayatlarında yer veren Ferisiler, peygamber öğretilerini bu geleneğin içinde kutsal yazılara dahil etme çabası güderler. Ferisilere göre: Tanrı yalnız Filistin'de değil her yerde mevcuttur (bu daha sonra Mabel inançlarını şekillendirmiştir) ve yalnızca İsrailoğulları'nın değil tüm mevcudiyetin Rabbi'dir. O tektir, evrenseldir. Böylelikle Ferisi etkisi Tanrı, İsrail, Sözlü ve Yazılı Tevrat hakkındaki öğretileri peygamberler vasıtasıyla bugüne dek taşımalarındaki ilk eşik olmuştur.²⁸⁵

2.1.2: Kutsal Kitap

Yahudilerin kutsal kitabı, alemin yaratılışından başlayarak, son peygamber Malaki'ye kadar Yahudiler'in/İsrailoğulları'nın kutsal tarihini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.²⁸⁶ Kutsal yazıların çok sayıda metinden bir araya gelerek oluşturulduğu düşünüldüğünde, bu metin koleksiyonu içerisinde ilk önce Tevrat'ı zikretmek gerekir. Tanah (Tanakh); Tevrat (Torah), Peygamberler (Nevi'im) ve Kitaplar (Ketuvim) olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bölümler de kendi içlerinde farklı başlıkların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.²⁸⁷ Tevrat'ın Sina dağında Musa'ya verildiğine inanılmaktadır.²⁸⁸ Tevrat'ı Musa'nın tek seferde yazdığını düşünenler olsa da kırk yıl süren vahiy boyunca Musa tarafından ezberlenerek daha sonra yazıya geçirildiğini ifade edenler de bulunmaktadır.²⁸⁹ Ancak Tevrat içerisinde var olan üslup farklılıkları onun tek bir kalemden çıkmayıp, Musa'dan sonra bazı ekleme ve çıkarmalara maruz kaldığını kanıtlar.²⁹⁰ Buna rağmen Yahudiler, Tevrat'ın kesintisiz, tahrifsiz ve neshi mümkün olmayan bir kitap olduğuna inanmaktadır. Bu inanç, XII. yüzyıla gelindiğinde iman esasları arasında yer alacaktır.²⁹¹

Tevrat'ın tahrife uğramadığı inancı, XII. yüzyıldan çok önce Ferisiler'in uzantısı olan Rabbani Yahudilikte ve Rabbani Yahudiliğin modern dönemdeki karşılığı olan Ortodoks

²⁸⁴ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 331.

²⁸⁵ Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 194-195.

²⁸⁶ Abdurrahman Küçük vd, **Dinler Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 286.

²⁸⁷ Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 14-15.

²⁸⁸ Haleva, **Pirke Avot**, s. 2.

²⁸⁹ Adam, s. 60-63.

²⁹⁰ A.g.e, s. 75-77.

²⁹¹ Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 14, Sy. 25, (2012), s. 198. Kutsal Kitap eleştirisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Furkan Dinleyici, **Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi**, İstanbul: Ayışığıkitapları, 2020, s. 77-91.

Yahudiliğinde de mevcuttur. Massoretik metin olarak adlandırılan bu metnin, Musa'nın getirdiğinin tamamen aynısı olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre bu nüsha sürgünler dahil olmak üzere her şartta Mabet'de korunmuş ve sonradan oluşturulan nüshaların kontrolü için yalnız bu metin kullanılmıştır.²⁹²

Tevrat'ta Musa'nın Tevrat'ı yazıya geçirdiği ve bu metni Ahit sandığı içinde koruma görevini de Levililer'e verdiği ifade edilir.²⁹³ Musa'nın vefatının ardından Tevrat'ı koruma görevi önce Yeşu'ya, daha sonra peygamber Samuel'e geçmiş daha sonraki dönemlerde unutulmuş ve okunmamıştır.²⁹⁴ Davud Krallığı zamanında Davud'un emri ile onun hazırlattığı çadıra getirilmiş,²⁹⁵ kendisinin ölümünden sonra oğlu Süleyman, Mabet'i inşa ettirmiş²⁹⁶ ve Ahit sandığını buraya yerleştirmiştir.²⁹⁷ Ancak yine Tanah'ta Ahit sandığının açıldığında içinde iki taş levhadan başka bir şey bulunmadığı ifade edilir.²⁹⁸

Süleyman'ın ölümünün ardından Tevrat'a uygun yaşamaktan bir hayli uzaklaşmış olan krallık kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Kuzey, Asur ve güney ise Babil istilasına uğramıştır. Bölgede putperestlik boy göstermeye başlamış, Tevrat'ın okunması dahi yasaklanmıştır.²⁹⁹ Bu çalkantılı süreç, Nebukadnezar dönemine kadar devam etmiştir. Nebukadnezar döneminde, Yahuda bölgesinden Babil'e sürgün edilen Yahudiler'in elinde bir Tevrat'ın olup olmadığı tartışma konusu olsa da Tevrat hakkında bilgilerinin olmadığı, Yasa'yı yaşamaktan bir hayli uzaklaştıkları ifade edilir.³⁰⁰ Bu durum Ezra ile son bulmuştur. Ezra, II. Musa olarak anılmasını sağlayacak işler yapmış, Tevrat'ı yeniden gün yüzüne çıkarmış ve Yasa'yı yaşamla bütünleştirmeyi başarmıştır. Öyle ki, Tevrat Musa peygambere gelmemiş olmasaydı, Ezra'ya geleceğine dair bir inanç oluşmuştur.³⁰¹ Bu inanca temel teşkil edecek olay Ezra'nın, Tevrat'ı ilahi bir ilham ile kırk gün içerisinde yazdırması rivayetine dayanır. Ayrıca Tevrat üzerine yapılan çalışmalar ilk defa Asuri kare yazı stilinde Aramca'dan devam etmiş ve eski yazı stilindeki Tevrat ise Samiriler'e bırakılmıştır.³⁰²

Tevrat'ın, hiçbir şekilde tahrife uğramadığı inancı, Ferisiler tarafından kabul

²⁹² Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 113.

²⁹³ **Yasa'nın Tekrarı**, 31:9, 24-26.

²⁹⁴ **I. Samuel**, 5: 1-12; 6:1-21.

²⁹⁵ **II. Samuel**, 6: 1-21.

²⁹⁶ **I. Krallar**, 6:1, 37.

²⁹⁷ **I. Krallar**, 8:6-10.

²⁹⁸ **I. Krallar**, 8:9; **II. Tarihler**, 5:10.

²⁹⁹ Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 82-84.

³⁰⁰ **A.g.e.**, s. 86-87.

³⁰¹ Kaufmann ve Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", s. 280.

³⁰² Adam, s. 89.

edilmiştir. Bunun yanında temeli Ezra dönemine dayandırılan, Ferisiler tarafından yorumlarla geliştirilen ve matbu hale getirilmesi için ciddi çalışmalar yapılan bir vahiy kaynağı daha vardır ki bu da Yahudi literatüründe Sözlü Tevrat olarak ifade edilmektedir. Her iki kaynağında da Tanrı tarafından Musa'ya Sina dağında verildiğine inanılmaktadır.³⁰³ Sözlü Tevrat, Musa'ya verilen Yazılı Tevrat'a ek olarak, hükümler, özdeyişler ve Yasa'ya ek açıklamalar içerir. Ancak Tanrı, Musa'ya bunları kayda geçmemesini ve sözlü olarak aktarmasını emretmiştir.³⁰⁴ Yazılı ve Sözlü Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğuna dair inanç, Mısır'dan Çıkış, 24:12 bölümündeki: *“Rab Musaya; dağa yanına gel, burada bekle, halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla buyrukları yazdığım taş levhaları sana vereceğim.”* ifadesine dayanır. Rabbiler bu pasajdaki ‘yasalarla buyrukları yazdığım’ ifadesinden hareketle Sina'da Musa'ya verilen hükümlerin yalnızca Yazılı Tevrat olmadığı,³⁰⁵ Tanrı'nın, nesiller boyu aktarılacak olan Tevrat'ın tamamını vahyettiği yorumunda bulunur. Buradaki pasajda başta on emir olmak üzere Tora, mitsvaları içeren Mişna ve Mişna'yı açıklayan Gemera'nın verildiği ifade edilir.³⁰⁶ Burada Sözlü Tevrat, Rabbani öğretisi ve yorumları da kapsayacak şekilde *Mişna*, *Tosefta*, *Halahik Midraşim* için de kullanılır. Ancak bunların hepsinin iddia edildiği gibi dağdaki kırk günde verilemeyeceği de düşünülmektedir. Bu sebeple Sözlü Tevrat'ın, Yasa'dan mantıksal çıkarımlar ve ima yoluyla kanunların açıklanması ve rabbilerin kendi inisiyatiflerine yer verdikleri tüzüklerden oluşturulduğu belirtilir.³⁰⁷

Ferisiler'in Musa'nın getirdiği Tevrat'a bağlı olmaları, onları Tevrat hakkında çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Tevrat, Ferisiler'in Yavne'de kurduğu tüm okullarda ve akademilerde incelenmiştir. Ferisiler'i takip eden Rabbaniler de tüm çalışmalarında Yasa'dan çıkardıkları yorumları kullanarak sözlü geleneği yaşatmaya çalışmışlardır. Onlara göre Tevrat, dikkatli incelendiğinde yaşama dair her şey ondan çıkarılabilir. Musa'dan başlayıp Büyük Meclis (Kneset Ha-gedola) hahamlarına kadar nakille gelen sözlü gelenek, Tanrı aşkı ve ona hizmet amacı taşıyan, doğru bir rehber olması adına kişinin gündelik hayatına sınırlamalar getiren ve düzenleyen Yasa'nın yorumuna izin vermektedir.³⁰⁸ Ferisiler'e göre Tevrat bir rehber olduğu için tüm insanların ve zamanların her türlü ihtiyacını karşılayabilecek güçtedir. Bu

³⁰³ Berahot, 5a, BT; Shabbat, 31a, BT.

³⁰⁴ Jacob Zallel Lauterbach, “Oral Law”, *Jewish Encyclopedia*, s. 423.

³⁰⁵ Ömer Faruk Yıkar, “Yazılı ve Sözlü Tora'nın Teşekkül Sürecine İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, s. 34-35.

³⁰⁶ Berahot, 5a.

³⁰⁷ Lauterbach, “Oral Law”, s. 423.

³⁰⁸ Kaufmann ve Eisenberg, “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, s. 283.

yüzden her neslin hahamları Yasa'nın emirlerini, Yasa'nın standart ve daha önceki yorumlarına sadık kalarak kendi dönemlerindeki fikirlerle uyumlu hale getirmek için çaba göstermişlerdir. Yasa'nın lafzı vicdana uygun görülmediğinde ruha ve vicdana göre yeniden yorumlama yapılmıştır. Örneğin bir yorumda Musa'nın göze göz yasasının bir kısas olarak değil, karşılığının parasal tazminatı içerdiği şeklinde değiştirilmiştir. Dolayısıyla Ferisiler'in hermenötik yöntemini kullanmaları, etkilerinin Yahudilik'te uzun süre devam etmesini sağlamıştır.³⁰⁹ Tevrat'a kadar önem vermelerinin bir diğer sebebi, dünya ve ahiret hayatında erişebilecekleri saadet beklentisinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Mişna'da çokça vurgulanmıştır. Rabbiler tarafından, Tora öğrenmek için gerekirse sürgüne gidileceği, balık sudan çıkınca yaşamını sürdüremediği gibi, herhangi bir Yahudi'nin de Tora'sız yaşayamayacağı, Tora'nın kişiler üzerindeki manevi inşası için gerekli olan tek kılavuz olduğu Mişna'da çok defa benzer anlatımlarla ifade edilmiştir.³¹⁰ Yine Mişna'da, Tora öğrenilirken başka şeylerle uğraşmamak gerektiği, gereksiz konuşmalardan kaçınılmasının önemi, kişinin kendisini Tora düşüncesiyle motive etmesi gerektiği, Tora çalışmaya başlayan birinin bunu ömür boyu devam ettirmesinin elzem olduğu ve sadece çalışmakla kalmayıp yemek kadar sık yapılan bir eylem gibi geçmiş eğitimlerini tekrar etmelerinin gerekliliği vurgulanır. Bunları yaparken, aslında Tora'nın bir yaşam felsefesi haline gelerek, öte dünyada da mutluluğa eriştireceği ve Tora öğreniminin iyi ahlaka sahip olmaya vesile olacağı vurgulanır.³¹¹

Ferisiler'in Tevrat üzerinde yaptıkları yorumlar, onların ve sonraki süreçte onları takip edenlerin yaşam şeklini ve bakış açısını etkilemiştir. Yaptıkları çalışmalar sonucu Tevrat'tan çıkardıkları inanç esasları; suç, yargılama, ceza ve ibadetlerin şekillenmesi konularında oluşturdukları yorumları *halahay* oluşturmaktadır. Ferisiler'in bu çalışmalardan çıkardıkları itikat ile ilgili görüşlerini ise *agada* kelimesiyle ifade ederek içerisine Tanrı'nın isim ve sıfatlarını, vahiy ile ilgili konuları dahil etmektedirler. *Halaha* uygulama ile ilgili rehberken, *agada* ahlaki ve manevi bir hayat rehberidir. Böylece Ferisi dindarlığının temelini *halaha* ve *agada* olduğu ifade edilmektedir.³¹²

Sözlü geleneğe bu denli bağlı olan Ferisiler'in karşısında, bu geleneği Ferisiler'in Persler'den devşirdikleri iddiasıyla Saduki mezhebi durmaktadır.³¹³ Sadukiler, Tevrat'ın zahiri

³⁰⁹ Mansoor, "Pharisees", s. 31.

³¹⁰ Haleva, *Pirke Avot*, s. 193.

³¹¹ Haleva, *Pirke Avot*, s. 69-73.

³¹² Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 189.

³¹³ Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 67.

manasını Yahudi yaşamı için yeterli görmüş, her türlü eklenti, inanç ve yorumlardan da kaçınmışlardır. Rabbaniler'in Ferisiler'in bir devamı olması gibi, Sadukiler'in devamı olarak kabul edilen Irak merkezli Karailer³¹⁴ de Sözlü Tevrat'ı ve geleneği kökten reddetmiştir.³¹⁵ Karailer Sözlü Tevrat'ı Yahudi alimlerinin kendilerinin ihdas ettiği kurallar olarak görür bu sebeple Sözlü Tevrat'ın hiçbir ilahi vasıf taşımadığını belirtirler. Sözlü Tevrat için 'ezbere öğrenilen insan ürünü kurallar' tanımlamasında bulunurlar. Bu tanımlamayı da Yeşaya 29:13 pasajındaki *'inanlardan öğrendikleri buyruklar'* ifadesine dayandırırılar. Ayrıca Karailer Rabbani Yahudiliğin Sözlü Tevrat'a olan yaklaşımlarının Tevrat tarafından reddedildiğini ifade eder. Bunun için Yasa'nın Tekrarı 4:2 pasajında *"Size verdiğim buyruklara hiçbir şey eklemeyin, hiçbir şey çıkarmayın. Ama size bildirdiğim Tanrı'nın buyruklarına uyun."* pasajını delil olarak sunarlar.³¹⁶

Sözlü Tevrat literatürünün tamamlanmasının ve matbu hale getirilmesinin M.S. V'inci yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. Buna rağmen Saduki ve Ferisiler'in Sözlü Tevrat konusunda yukarıda bahsedilen ayırmadan kasıtları, bu mezheplerin ortaya çıktıkları dönemde her birinin, kendi dini uygulamalarını ve doktrinlerini oluşturmaları ve bunların gelenek şeklinde aktarılma sürecinde olmalarıyla ilgilidir. Bu mezheplerin tanımlanmasında ayırt edici ilk özellik, sözlü gelenek aktarımıdır ki burada Sadukiler, Tevrat'ın lafzi yorumunu takip ederek Ferisilerden ayrılmıştır.

2.1.3: Melek, Şeytan ve Cin İnancı

Ferisiler'in Tevrat'a verdikleri önem, inançlarına ve bunun neticesi olarak pratik hayatlarına da yansımıştır. Onlar, melek inançlarını çok defa geçmesi sebebiyle Tanah temelli inşa etmişlerdir. Örneğin *"Rabbin meleği çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı çalı yanıyor, ama tükenmiyor."*³¹⁷ Tevrat'ta çok defa karşımıza çıkan melek ve şeytan kavramlarına, Yeni Ahit, Elçilerin İşleri 23:8'de de: *"Sadukiler, ölümden diriliş, melek ve ruh yoktur derler; Ferisiler ise bunların hepsine inanırlar."* ifadesinde belirtildiği gibi Sadukiler'in aksine iman ettikleri şeklinde işlenmiştir. Ayrıca bu inanç eskatoloji öğretilerinin bir parçası

³¹⁴ Karailik hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yasak, "Bir Yahudi Mezhebi Olarak Karailiğin İnanç Esasları ve İbadetleri", (Yüksel Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2017), s. 3-16.

³¹⁵ Zvi Chan, *The Rise of The Karaite Sect: A New Light on the Haklakah and Origin of the Karaites*, Newyork: M. Tausner Publishing Co., 1937, s. 20.

³¹⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s. 337.

³¹⁷ Çıkış, 3:2, 14:19.

haline gelmiştir.³¹⁸ Elçilerin İşlerinde yer alan bu pasajdan Sadukiler'in melek inancına açıkça karşı olduğu görülür. Ancak tıpkı Ferisiler gibi Tanah'ı kabul ederken, Tanah'ta yer alan melek inancına karşı bir sapkınlık ve küfür olarak değerlendirmeleri Tanah'a olan inançlarıyla uyuşmamaktadır. Bu konuda bazı araştırmacılar, Sadukiler'in melek inancını kökten reddetmeyip, meleklere Ferisiler'in inandığı gibi inanmadıklarını aktarmıştır. Bu konuda Ferisiler'in meleklere olan kendi iradelerinin ve karakterlerinin olduğuna olan inançları Sadukiler tarafından reddedilmiştir.³¹⁹ Ferisiler, diğer inançlarını Rabbani Yahudilik kanalıyla günümüze kadar aktarmayı başardıkları gibi bu inancı da günümüze kadar taşımayı başarmışlardır.

Ferisiler, melek, cin ve şeytan gibi ruhani varlıklara inanmaktadırlar.³²⁰ Buna ek olarak peygamberlerde olduğu gibi meleklerin de insanla Tanrı arasında bir elçi vazifesi gördüğüne de inanırlar.³²¹ Ancak Ferisiler, meleklerin elçi vazifeleri nedeniyle onları Tanrı katına yüceltmez.³²² Bu konuda Rabbani kaynaklarda kişinin, herhangi bir meleği tanrı katına yüceltmesinin onu sapkın yapacağı vurgulanmıştır.³²³ Nitekim Zekeriya 5:1-11, 4:1-14, pasajlarında geçen Zekeriya ve meleğin diyalogu bu inancın kaynağını ortaya koyar. Ayrıca Tanah'ta Mikail ve Cebrail gibi meleklerin isimleri³²⁴ ile ölüm, insanları koruma, tabiat olayları gibi meleklere atfedilen başka görevler de belirtilmektedir.³²⁵ Ferisiler, cinlerin varlığına da iman etmişler ve onları insanı yoldan saptırabilecek güçleri³²⁶ olduğunu belirtmişlerdir.³²⁷ Melek ve cin inancının yanında şeytanın varlığına da inanmışlardır.³²⁸ Tanah'ta belirtildiği üzere, Tanrı'nın şeytan ile iletişimini aktaran pasajlar bu inançlarının temelini oluşturur.³²⁹

³¹⁸ Robert Gonzalez, **The Pharisees Development, Beliefs, And Impact**, Amsterdam: Global University Systems, 2016, s. 4.

³¹⁹ Louis Finkelstein, **The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy**, s. 239.

³²⁰ Charles Guignebert, **The Jewish World In The Time Of Jesus**, Samuel Henry Hooke (Çev.), London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1959, s. 167.

³²¹ Melekler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ludwig Blau, "Angelology", **Jewish Encyclopedia**, Vol.2, s. 150-161.

³²² Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 200.

³²³ **Hagiga**, 15a, BT.

³²⁴ **Daniel**, 9:21.

³²⁵ **Shabbath**, 30b, BT.

³²⁶ Cinlerin insanlara olumsuz etkiler yapabileceği, **The Book of Jubilees**, X, 1-2, pasajlarında Nuh'un oğulları üzerinden örneklendirilmiştir.

³²⁷ Yahudilikte cin hakkında detaylı bilgi için bkz. Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 277-280.

³²⁸ Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 201.

³²⁹ **Eyüp**, 1:6-22, 2:1-10; **Zekeriya**, 3:1-2.

2.1.4: Kader ve Ahiret İnancı

Ferisiler ortaya çıktıkları dönemde, çağdaşı olan mezheplerden onları farklı kılan öğretilerinden bir diğeri de kader inancıdır. Bu bölümde kader inancıyla ahiret inancının beraber ele alınmasının sebebi, kader inancı yanında özgür iradenin varlığının, ahiret inancını şekillendirmesiyle ilgilidir. Romalı tarihçi Josephus, *Yahudi Savaşları* adlı eserinde bahsettiği üç mezhebin ayrımı için kader inançlarını merkeze almıştır. Josephus, kaderi ve ahiret hayatını kökten reddeden, insanları eylemlerinin yegâne yöneticisi olarak kabul eden Sadukiler'den, diğer taraftan eylemlerin bir önemi olmadan kaderin her şeyi yönettiğine inanan Esseniler'den ve bu iki uç arasında orta yolu temsil eden Ferisiler'den bahseder.³³⁰

Ferisiler'in kader inançlarına göre onların yaşadıkları her şey kaderle ilintilidir ancak bunun yanında insan iyiyi ve kötüyü iradesiyle seçebilir ve bu seçimlerinden sorumlu olur.³³¹ Josephus, kader hakkında Ferisiler'in, her şeyin imanla gerçekleştiği iddiasına sahip olduklarını ve bununla beraber insanın iradesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade eder. Josephus, kaderin iradesine, insanın erdemi veya zayıflığı (kötülüğü) eklendiğinde bunun Tanrı'yı memnun edeceği inancını taşıdıklarını vurgular.³³²

Ferisiler, Tevrat'ta hem kader hem de özgür iradeye dayanak sağlayacak kanıtlar olduğunu düşünür.³³³ Söz konusu inanç Yasa'nın Tekrarı 30:19'da şu şekilde geçmektedir: *“Önünüze yaşamla ölümü, kutsamayla laneti koyduğuma bugün yeri göğü size karşı tanık gösteriyorum. Yaşamı seçin ki, siz de çocuklarınız da yaşayasınız.”* ifadeleriyle Tanrı, önce koyduğu kaderden sonra özgür iradede bahsetmektedir. Rabbani literatürde de benzer ifadelere rastlanmaktadır.³³⁴ Örneğin 'Berahot 33b' pasajında 'Yasa'nın Tekrarı 10:12' pasajı atıf olarak kullanılmıştır. Tanrı korkusu dışında her şeyin Tanrı'nın hakimiyetinde olduğu, Tanrı'nın insandan O'nu sevmesinden ve O'na bütün yüreği ve canıyla kulluk etmesinden başka bir şey istemediği vurgulanmaktadır. Yani Tanrı, insanın kaderi hakkında bir öngörüye sahiptir ancak seçim yine insana bırakılmıştır. İyilik yapmayı seçene ilahi varlıkların yardım edeceği, kötülük yapmak isteyen de kapıların açık bırakıldığı ifade edilmiştir.³³⁵

Dolayısıyla Ferisiler, kader inancıyla birlikte, özgür iradeyi kabul etmeleri ve özgür

³³⁰ Josephus, *The Wars of the Jews*. II, 8:2, Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XIII, 5:9.

³³¹ Josephus, *The Wars of the Jews*, II, 8:14.

³³² Josephus, *Antiquities of The Jews*, XVIII, 1:3.

³³³ Çıkış, 19:5; Levililer, 26:14; Ağıtlar, 3:37-40.

³³⁴ Shabbat, 88a, BT.

³³⁵ Shabbat, 104a. BT.

iradenin beraberinde yüklediği sorumluluk ile ahiret inancını geliştirmişlerdir. Josephus, *Yahudi Savaşları* kitabında; Ferisiler'in ruhun ölümsüzlüğüne olan inançları konusunda yaptıkları seçimlerin diğer dünyada mükafat ve ceza olarak karşılıklarına çıkacağını ifade eder. Tüm ruhların ölümsüz olduğu ancak bunların içerisinde yalnızca iyi ruhların diğer dünyada dirileceği ve burada mükâfatlandırılacağı; kötü ruhların ise ebedi bir ceza ile cezalandırılacakları inancını taşımaktadırlar. Aynı pasajda, Sadukiler'in ise kaderi tamamen ortadan kaldırdığı, Tanrı'nın, insanın yaptığı iyi veya kötü hiçbir eylemiyle ilgilenmediği, herkesin istediğini yapabildiği ve buna bağlı olarak ne ruhun ölümsüzlüğüyle ne de ceza ve mükafatla ilgilendikleri ifade edilir. Bu sebeple Josephus'un verdiği, Ferisiler'in birbirlerine ve halka karşı yumuşak ve dostça davrandıklarını ancak Sadukiler'in ise tam tersi barbarca davrandıkları bilgi ahirete olan yaklaşımlarının muamelata nasıl etki ettiğini göstermektedir.³³⁶

Ferisiler'de ahiret inancının temeli de Tevrat'a dayanmaktadır. Tevrat'ta 'Yeşaya 26:19'da: “*Senin ölümlerin yaşayacak, bedenleri dirilecek. Ey sizler, toprak altında yatanlar, uyanın, ezgiler söyleyin. Çünkü senin çiyin sabah çiyine benzer, toprak ölümlerini yaşama kavuşturacak.*” ifadeleri bu inancın delillerindendir.³³⁷ Ayrıca öte dünyayı ifade etmek için 'Şeol' kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime “ölüler diyarına indiririz”³³⁸ şeklinde Tevrat'ta birkaç yerde daha geçmektedir.³³⁹

Tevrat'taki ahiret inancı vurgusu Mişna 'Sanhedrin 10:1'de: “*Tüm Yahudi halkı, hatta günahkârlar ve mahkeme kararıyla ölüm cezasına çarptırılacak olanlar bile, belirtildiği gibi gelecek dünyada pay sahibidir... Tevrat'ta ölümlerin diriltilmesi diye bir şey yoktur, Tora cennetten gelmemiştir diyenlerin, Tora bilginlerini, Tora'yı ve bununla beraber Tanrı adının kutsallığını küçümseyenlerin gelecek dünyada bir payı yoktur.*” şeklinde geçer.³⁴⁰ Yine Mişna'nın *Pirke Avot* bölümünde öte dünyada yeri olmayanlar maddeler halinde sıralanmıştır.³⁴¹ *Pirke Avot*'ta nakledildiğine göre bu dünyada (olam ha-ze) yapılan iyiliklerin karşılığı öte dünyada (olam ha-ba) mükafatlandırılır ancak bunun için bu dünyada ciddi bir hazırlık gerekmektedir.³⁴² Hazırlık gerektiren ve sonucu mükafat veya ceza olan şeylerden dördü şöyle sıralanır: öte dünyada mükafat getirecek olanlar; anne-baba saygısı, iyilik yapmak,

³³⁶ Josephus, *The Wars of the Jews*, II, 8:14.

³³⁷ **Daniel**, 12:1-3.

³³⁸ **Yaratılış**, 44:30-31.

³³⁹ **Yasa'nın Tekrarı** 32:22; **Yeşaya**, 14:9-11; **Yaratılış**, 37: 35.

³⁴⁰ **Sanhedrin**, 90a, BT.

³⁴¹ Haleva, **Pirke Avot**, s. 78-79.

³⁴² Haleva, s. 121.

iki kişi arasında barışı sağlamak ve bütün bu sayılanlara denk olan Tora çalışmasıdır. Öyle dört şey de vardır ki cezası hem bu dünyada hem de ahirette gösterilecektir. Bunlar: putperestlik, cinsel tecavüz, cinayet ve hepsinden daha kötü olan ise konuşurken kötü söz kullanmaktır.³⁴³ Yine Talmud'da Berahot 17a pasajında gelecek dünyanın niteliği haber verilmiş, eğlencenin, yeme-içmenin, üremenin, kıskançlığın, nefretin, rekabetin, alım-satımın olmadığı bir yer olarak tanımlanmıştır. Ayrıca yalnızca muttaki olanların başlarındaki taç ile oturup ilahi huzurun ihtiyaşını yaşadıkları aktarılmıştır. Bu pasaj içerisinde Tevrat'ın ıkış 24:11 'Ve Tanrı'yı gördüler, sonra yedi ve içtiler' atıf yapılmış böylece gelecek dünya inancı Tevrat'la bağlantılı hale getirilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Ferisiler'in ahiret inancının delilleri Tevrat'a dayandırılmış ve bu inançla ilgili kendi aralarında herhangi bir şüpheye sahip olmadıkları ortaya konmuştur. Ancak burada Tevrat pasajlarından yola çıkarak mı ahiret inancı geliştirdiler yoksa yaşadıkları dönemde geliştirdikleri bu inanca daha sonra mı bu pasajları delil getirdiler meselesi tartışmalıdır. Bazı tarihçilere göre Ferisiler bu inançlarını Perslilerden almışlardır ve bu sebeple Ferisi (Parsa) adının da buradan geldiğini iddia etmişlerdir.³⁴⁴ Ferisiler'in ahiret inancını dışarıdan devşirdiklerini aktaran bir diğer görüşe göre ise; insanın ruh ve bedenle yaratıldığı, ölümün ruhun bedeni terkiyle gerçekleştiği ve insanın hayattayken işlediği fiillerden öldükten sonra da sorumlu olacağı inançları, Philo (M.Ö.10-M.S.50) tarafından Yahudilere tanıtılan Platoncu felsefeden gelmiştir. Bu felsefe Yahudiler arasında hızla yayılmıştır. Bu görüşe göre Ferisiler'in reddettiği Yunan felsefesinin içerik olarak özmsendiği söylenmektedir.³⁴⁵ Bazı tarihçilere göre ise Ferisiler'in ahiret inancını geliştirmelerindeki sebep, Makkabi İşyanı sırasında Antiyokhus'un baskılarına karşı Yahudiler'in mücadeleye destek vermelerini sağlamak içindir. Eğer her şey bu dünyada son buluyorsa, Yasa için ölmenin anlamsız olduğu düşüncesini boşa çıkaran bir öğreti geliştirerek ölenlerin boşuna ölmediğine inandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca bu isyan sırasında ölenlerin şehit sayılması ve onları güzel bir öte dünyanın beklediği inancını geliştirerek Yahudi-Helen çekişmesini anlamlı kılmak için çaba göstermişlerdir.³⁴⁶

Sonuç olarak Ferisiler'deki ahiret inancı, ruhların ölümsüzlüğünü, iyi ruhların yeni

³⁴³ **Avot D'Rabbi Natan**, 40:1

³⁴⁴ Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı**, s. 183.

³⁴⁵ Kürşat Haldun Akalın, **Farisiler ve Rabbiler**, **Yalova Sosyal bilimler Dergisi**, 2012, Sy.4, s. 87.

³⁴⁶ Canan Kurtkayası, "Makkabi İşyanı (Sebepler ve Sonuçları)", s. 76-77.

bedenlerde mükâfatlandıracağını, kötü ruhların ebedi bir ceza göreceğini ve kişinin bunu özgür iradesinin yanındaki kaderle beraber kendisinin belirleyebileceğini kapsamına alır. Çünkü her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı insana iyi ve kötü arasında bir seçim yapma gücünü vermiş ancak bu iki dürtü arasında iyiliği öğütlemiş, bunu da Tevrat'a uymakla başarılacağı üzerinde durmuştur.³⁴⁷

2.1.5: Mesih ve Seçilmişlik İnancı

Ferisiler, birçok iman esasını Tevrat'a dayandırdıkları gibi Mesih inancı da Tevrat'a dayandırmaktadırlar. 'Daniel 9:25'te "...meshedilmiş olan önderin gelişine dek...", yine 'Daniel 2:44'te verilen, yeni krallığın Mesih eliyle kurulacağı ifadeleri bu dayanaklardan bazılarıdır. Ayrıca Ferisiler'in kendilerini peygamberlerin hâmîleri saymaları, onların mesihe işaret edilen noktaları benimsemeleri sebebiyledir.³⁴⁸ Sürgün döneminde yaşamış olan Hezekiel ve Yeşaya peygamberler, 'Hezekiel 36:25-27' ve 'Yeşaya 54:8'de, Mesih'in geleceğini, onun gelişiyi yeni bir krallık ve yeni bir dönemin kapılarının açılacağına işaret etmiştir. Ferisiler yorumladıkları bu pasajlardan bir Mesih inancı inşa etmişler ve yakın bir zamanda Tanrı Krallığı'nın yeryüzünde hakimiyeti ele alarak Yahudi devletini kurarak Tanrı Krallığı'nı hakim kılacakları görüşünü benimsemişlerdir. Tanrı'nın himayesinde ve Tanrı'nın izniyle gelmesi beklenen Mesih'in Davud soyundan olacağı kabul edilmektedir.³⁴⁹ Mesih'in geleceğine olan inançlarını belirttikleri bir olay anlatılmaktadır. Suriye Valisi Petronius Ferisiler'e, Sezar'ın gücüne ve kendi zayıflıklarına rağmen neden onunla savaşmak istediklerini sorduğunda Ferisiler, savaş niyetleri olmadığını ancak Yasa'nın zerresine dahi itaatsizlik etmektense ölmeyi tercih edeceklerini söyleyerek boyunlarını açıp ölmeye hazır olduklarını ifade ederler. Buradan hareketle Mesihçi kışkırtmalara aldanmadıkları ve gelmekte olan Mesih'i, hararetle bekledikleri ve Tevrat'ın zaferi için acı çekmeyi göze aldıklarını ifade eden yorumlar yapılmıştır.³⁵⁰ Çünkü onlar bütün Mesih umutlarını Tevrat'a itaate bağlamışlar ve bu itaati Tevrat'ı doğru yorumlayarak onu günlük hayatla bütünleştirme gayesi üzerinden anlamlandırmışlardır. Böylece Mesih çağının başlayacağını düşünmüşlerdir.³⁵¹

Hagay ve Zekeriya peygamberlerin isimlerini taşıyan Tevrat ölümlerinde,

³⁴⁷ Mansoor, "Pharisees", s. 30-31.

³⁴⁸ Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 211.

³⁴⁹ **Sotah**, 8b, BT.

³⁵⁰ Guignebert, **The Jewish World in The Time of Jesus**, s. 167-168.

³⁵¹ Quinn R. Moiser, "Jewish Nomism In And Around The First Century A.D.", **Midwestern Baptist Theological Seminary**, Sy. 1, 2019, s. 6.

peygamberlerin Mesih'in gelişine zemin hazırlayan ve Mabel'in inşasının ardından gerçekleşeceği haber verilen olayların gerçekleşmemesi nedeniyle Mesih'in gecikmesi konusu ele alınmaktadır. Ancak bu gecikmeler Ferisiler'in Mesih inancını terk etmelerine sebep olmamış, gecikmenin kendi günahlarından ötürü olduğunu düşündürmüştür. Bu durum da Ferisiler'e kendilerini sorgulama yolunu açmıştır. Yaptıkları sorgulama Yasa'yı yorumlama üzerine yaptıkları çalışmalarda bir artışa sebep olmuştur.³⁵² Ayrıca Rabbani gelenek içerisinde de Mesih inancı devam etmiştir. Hatta Mesih'i beklemekten dolayı ortaya çıkan acılardan korunmak için bazı ritüeller oluşturulmuştur.³⁵³

Özetle Ferisiler, Davud soyundan, Tanrı'nın izni ile ahir zamanda zuhur edecek, işgalciler tarafından yıkılan Mabel'i yeniden inşa edecek bir Mesih beklentisi içerisinde.³⁵⁴ Ayrıca burada gelecek olan kurtarıcının Davud soyundan olması gerekliliği vurgusu, Sadukiler'e karşı oluşturulmuş bir hamle olarak kurgulanmıştır. Bununla Ferisiler, Helenleşmeye karşı koyamayan Haşmonayim yönetimindekilerin bir araya getirdiği krallık ve başkâhin uygulamasına karşı çıkmaktadırlar ve böylece Haşmoniler'in din alanına çekilmesi gerektiği vurgulanarak, yöneticilerin Davud soyundan geleceği inancı sebebiyle onların krallıklarının meşru olmadığını ilan etmektedirler. Nitekim Haşmoniler kendilerini Harun soyuna dayandırarak kohenliklerini meşru zemine oturtmuş olsalar da bu sıfat ile krallaşmaları onları görev tanımından uzaklaştırmıştır.³⁵⁵ Bu da aynı safta yer alan Sadukiler'in eleştirilmeleri için bir sebep olmuştur.³⁵⁶

Seçilmişlik kavramına gelince, kaynaklarda Ferisiler'in bu kavramla ilgili herhangi bir vurgusuna rastlanmamıştır. Ancak İsrailoğulları içerisinde kutsal soy olgusuna sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Ezra döneminde kutsal soy vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Tanrı'nın bu soyu seçtiğini ve Yahudileri kendi kavmi yaptığı düşüncesi üzerinden seçilmişlik öğretisi oluşturulmuş ve bu öğreti Yahudiliğin Tevrat-Tanrı-İsrail temelini atmıştır.³⁵⁷ II. Mabel döneminde seçilmişlik ve kutsal soy düşüncesi Haşmonilerde daha belirgin seyreder ve bu dönemde ortaya çıkan mezheplerden olan Sadukiler'in yorumu onlarla benzer. Nitekim Sadukiler etnik, ulus ve ırk merkezli bir Yahudilik tanımlar ve Tanrı Yahve'yi kabile Tanrısı

³⁵² Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 212.

³⁵³ **A.g.e.**, s. 215.

³⁵⁴ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 332.

³⁵⁵ Tolga Savaş Altınal, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", s. 116.

³⁵⁶ Tolga Savaş Altınal, **İsrailoğulları'nın Kutsal Soy Kohenler**, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021, s. 210-211.

³⁵⁷ Gürkan, "Yahudilik", s.187.

olarak indirger, ancak Ferisiler'deki durum daha evrensel olup, farklı milletlerden ihtidallara açıktır.³⁵⁸ Sadukilik seçilmişlik düşüncesini 'seçilmiş millet' olarak tanımlarken, Ferisilik seçilmişlik düşüncesini 'seçilmiş din' olarak tanımlamaktadır. Ferisiler'in bu evrensel bakış açıları diğer etnik dinlerde olduğu gibi Yahve inancının kaybolmasını engellemiştir.³⁵⁹ Bu daha sonra Rabbani Yahudilik kanalıyla günümüze kadar taşınmış ve dışarıya açık bir toplum olmalarının ilk adımlarından olmuştur.

2.2: İbadetler

2.2.1: İbadet

Ferisiler'in Tevrat'a getirdikleri yeni yorumlar Yahudiler'in dini pratiklerini de etkilemiştir. Bu bağlamda Ferisiler, Yahudiler için önemli üç temel ibadet üzerinde durmuşlardır. Bunlar: sadaka, dua ve oruç olarak ifade edilmektedir.³⁶⁰ Hem bireysel hem toplumsal yönü olan bu ibadetlerin yanında Şabat günü de Ferisiler için oldukça önem atfedilen bir gün olarak karşımıza çıkmaktadır.

a: Sadaka

Sadaka kelimesi, İbranice *tsadek* kelimesine dayandırılmış, *doğru davranış* ve *hayırseverlik* anlamlarında kullanılmıştır.³⁶¹ Tanah, sadaka ibadetinin yerine getirilmesi için halka tavsiye ve teşvikte bulunmuştur.³⁶² O halde sadaka ibadeti, Ferisiler için önemli bir konumdadır. Nitekim bu ibadeti din bilginleri Rabbani kaynaklarda da çokça işlemiştir. Rabbani kaynaklarda sadaka gönüllü bir ibadet olarak değil, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine haklarını teslim etme olarak aktarılmakta ve bu noktada bir mitsva (emir) olarak ifade edilmektedir.³⁶³ Talmud'da çok defa Tanrı'nın bu malların tek sahibi olduğu ve bu mallardan vermenin önemi vurgulanmıştır.³⁶⁴

Sadaka ibadeti halk arasında *ondalıklar* olarak bilinir³⁶⁵ ve Rabbani kaynaklarda hangi ürünleri kapsadığı belirtilmiştir. Başta tahıllar olmak üzere toprakta yetişen her şeyin ekim

³⁵⁸ Zeitlin, Solomon, "The Origin of the Pharisees Reaffirmed", s. 267.

³⁵⁹ Tolga Savaş Altınal, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", s. 130.

³⁶⁰ Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, s. 120.

³⁶¹ Bustanay Oded, "Zedakah", **Encyclopaedia Judaica**, s. 487.

³⁶² **Levililer**, 19:9-10; **Yasa'nın Tekrarı**, 24:19-21.

³⁶³ Cihat Şeker, "Yahudilikte Sadaka", **Marife Dergisi**, Cilt. 14, Sy. 3, (2014), s. 91-92.

³⁶⁴ **Baba Bathra**, 9a, 10a, 19b.

³⁶⁵ Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı**, s. 120.

öncesi ve ekim sonrası durumlarına göre hangi durumlarda ondalığa dahil olup olmadıkları detaylıca ifade edilmiştir.³⁶⁶ Ondalık denmesi, gelirin onda birinin bağışlanması sebebiyledir. Özellikle tarım ürünlerinden bahsedilmesinin sebebi Kudüs toplumunun ziraatı yoğun bir şekilde yapmasından kaynaklanır. Ondalık konusunda rabbiler bazı kurallar üretmişlerdir. Örneğin *demay* kelimesi, ondalığının verilmesi zorunlu olan hurma, incir, kimyon, pirinç ve keçiboynuzu gibi ürünlerin ondalığını verdiğinden şüphe duyulan kimseler için oluşturulan kuralları ifade eder. Yine *orlah* kelimesi dikilen bir ağacın ilk üç yıl meyvesinden faydalanamaması konusunda konulmuş bir kural olarak karşımıza çıkar.³⁶⁷ Ayrıca Mişna, Ferisiler'in amm ha arets denilen çiftçi halk ile ticaret kısıtlamasından bahsetmektedir.³⁶⁸ Ondalık konusundan yola çıkarak oluşturulan literatürde bir diğer kavram ise *klayim* kelimesidir. Bu kelime de sebze bağına meyve ağacının dikilmemesi gerektiğini ifade eder.³⁶⁹ Mabad'e adanan ilk meyve ve tahıllar için *bikurim* kelimesi kullanılır.³⁷⁰ Rabbani literatürde sadaka kavramına çok yakın bir anlamda Rabbani literatürde kullanılan bir diğer kelime *gemilut hasidim*dir. Faizsiz, rızayla borç verme anlamına gelmekte olup erken dönemde Yahudiliğin Tora ve Mabad hizmetlerinden sonra en önemli üçüncü hizmetidir.³⁷¹

b: Dua

Ferisiler'in dua ritüelleri hakkındaki bilgi, “Dinle Ey İsrail!” ile başlayan Şema Duası'nı günde iki kez, gösterişli ve sesli okumaları nedeniyle İsa'nın eleştirmesinden öğrenilmektedir.³⁷² Ancak dua konusunda da Ferisiler arasında yorumlamaya dayalı farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıklardan biri, diğer öğretilerin temelini oluşturan, Tanrı'nın birliğine vurgu yapan ve O'nun emir ve yasaklarını kabulü içeren Şema Duası'nın okuma zamanı hakkındadır. Ferisi öğretmenlerinden Hillel ve Şamma'yın getirdiği yorumlar bu konuda etkili olmuştur. Şamma'y, Şema Duası'nın akşam vakti uzanarak, sabah da yatar pozisyonda okunması gerektiğini ifade ederken; Hillel, herhangi bir şekle bağlı olmadan sabah ve akşam herhangi bir zamanda okunabileceği yorumunu getirmiştir.³⁷³ Ferisiler'in önemseydiği temizlik

³⁶⁶ Tosefta, Maasrot, 1:1.

³⁶⁷ Mert, Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-, s. 268.

³⁶⁸ Mishnah, Demai, 2: 1-3.

³⁶⁹ Mishnah, Orlah, 3:9.

³⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mishnah, Bikkurim, 3:2-6.

³⁷¹ Haleva, Pirke Avot, s. 4.

³⁷² Olgun, Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı, s. 122.

³⁷³ Mert, s. 259-260.

ritüellerinin, rabbiler tarafından dua öncesi yapılmasının zorunluluğu konusunda tartışmalar mevcuttur.³⁷⁴ Ayrıca Mişna'da da duanın pratik yönlerinin söz konusu tartışmalardan oldukça az bahsedildiği görülmektedir.³⁷⁵ Ancak Ferisiler arasında bu tartışmalara ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

c: Oruç

Tevrat'ta orucun, nefsin istek ve arzularını denetlediğini ve maneviyatı güçlendirdiğini bildiren pasajlar bulunmaktadır.³⁷⁶ İbranice karşılığı *taanit* olan oruç, nefsin alçaltılması, cezalandırılması ve pişmanlık anlamlarına gelir.³⁷⁷ Orucun kişiyi tövbeye sevk etmesi ve bir kefarete olarak algılanması üzerinde durulmuştur. Tevrat'ta emredilen tek orucun ise Yom Kippur'da tutulan kefarete orucu olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁸ 25 saat süren bu oruç, Şabat'a denk gelse dahi tutulmuştur.³⁷⁹ Oruca Tevrat'ta verilen bu önem Rabbani kaynaklara da yansımış, Rabbani kaynaklardan olan *Megillat Taanit* adlı eser, hangi günler oruç tutulmamasıyla ilgili genel bilgiler vermiştir. Bununla birlikte bazı rabbiler, bu kaynağın Mabel'in varlığının sona ermesi sebebiyle hükümlerinin de düştüğü yönünde fikir beyan etmiştir. Ancak Yahudiler'in oruç tutma günleri hakkında; esenlik ve neşe zamanında oruç tutulmayacağı, esenliğin olmadığı zamanlar ve sürgün dönemlerinde isteyenlerin oruç tutulabileceği aktarılmıştır.³⁸⁰

Ferisiler'in oruç hakkında yorumuna gelince; bu konuda müstakil bir bilgiye rastlanmamış ve onların uzantısı olan rabbiler'in yorumlarına ağırlık verilmiştir. Ferisilerin, Yom Kippur, Pazar ve Perşembe oruçlarını, pazarların kurulduğu kalabalık günlerde tutukları ve derbeder bir görüntüyle oruçlu olduklarını göstermek için özel çaba harcadıkları vurgulanmaktadır.³⁸¹

Bu ibadetlerden farklı olarak Yahudiler için en önemli günlerden Şabat, Ferisiler için de aynı önemi taşır. Örneğin Şabat arifesinde ışık yakmak Ferisiler için sadece meşru değil, mutlak bir buyruktur.³⁸² Daha önce ifade ettiğimiz gibi sürgün döneminde Şabat kurallarının

³⁷⁴ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 260.

³⁷⁵ *Misnah, Berahot*, 1:1-4, 3:3-4, 4:4-5, 1:5.

³⁷⁶ *Yeşaya*, 58:4-8; *Levililer*, 16:29;

³⁷⁷ Küçük vd, *Dinler Tarihi*, s. 328.

³⁷⁸ *Levililer*, 16:29-31.

³⁷⁹ Rahim Ay, "İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal* Cilt. 5, Sy. 2, (2021), s. 216. Ayrıca Yahudilik'te var olan diğer oruçlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ay, s. 214-221.

³⁸⁰ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 266-267.

³⁸¹ Olgun, *Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı*, s. 122.

³⁸² Ahmet Aydoğan, *Yahudi Mezhepleri: Ferisilik ve Sadukilik Giriş*, Ankara: Say Yayınları, 2023, s.250.

gevşekliğı Ezra ve Nehemya ile giderilmiş ve eski önemine kavuşmuştur. Şabat günü kurallarının genel çerçevesi Tevrat'ta çizilmiş³⁸³ ancak Ferisiler ve Ferisi kanalından gelen rabbiler Şabat'a ait kurallarda genişletmeler yapmışlardır. Örneğin Ferisiler, Tevrat'ın çizmiş olduğu çerçeveye ek olarak 'Yeremya 17:22'de: "*Şabat günü evinizden yük çıkarmayın, iş yapmayın ve Şabat'ı kutsal sayın.*" ifadelerinden yola çıkarak Şabat kurallarına yük taşımamayı eklemiştir.³⁸⁴ Talmud da bu kurallara uyulmamasından kaynaklanan gevşeklikleri engelleme yolunda kısıtlamalar yapmayı öğütlemiştir.³⁸⁵ Sonunda ceza gerektiren bu kısıtlamalardan bazıları şöyle sıralanır: alışveriş, yük taşımak, vurmak, oruç, cinsel birliktelik, savaşmak, seyahat vb. Bu kısıtlamaların sınırları hakkında Ferisi hocaları Hillel ve Şammai farklı düşünmektedir. Örneğin Şammai yukarıdaki kısıtlamalardan bazılarını 'Yahudi olmayanlara karşı' açıklasa da Hillel böyle bir sınırlanma yapmaz.³⁸⁶

2.2.2: Mabed

Yahudi dini Tevrat, Mabed ve İsrail kavramları üzerine inşa edilmiş bir din olarak tanımlanabilir. Bu dinin üç önemli unsurundan biri olan mabed, Musa'dan itibaren üzerinde durulan, tartışılan ve Yahudileri bir araya getiren bir yapıdır. Mabed, başlangıçta Musa'nın Sina'da aldığı levhaları içine koyduğu Ahit sandığı ile taşınabilir durumda olan Toplanma Çadırı'dır. Süleyman'ın Krallığı döneminde yerleşik hale getirilen Kudüs'teki Bet ha-Mikdaş olarak tanımlanan Mabed, yüzyıllar boyunca dinin temel dayanağı olmuştur. Öyle ki Yahudilik tarihi aktarılırken, I-II. Mabed dönemi olarak sınıflandırılır. Kudüs'teki Mabed'in Babil Kralı tarafından yağmalanmasıyla I. Mabed döneminin (M.Ö. 586) sonuna gelinmiştir. Pers döneminde ise Zerubbabil önderliğinde Mabed tekrar inşa (M.Ö. 520-515) edilmiştir. Bu inşa ile II. Mabed dönemi başlamıştır. Bu dönemde aktif olarak söz sahibi olan mezheplerden Ferisilik ve Sadukilik için Mabed çok önemli bir konumdadır. II. Mabed dönemi M.S. 70 tarihinde Roma İmparatorluğu tarafından Mabed'in yıkılmasıyla sona ermiştir.

Ferisi ve Sadukiler için Mabed önem arz eder. Çünkü bu dönemde Mabed'in organizasyonunda etkisi olan mezhep hem sosyal hem de politik anlamda söz sahibi olacaktır. Bu sosyal ve politik gücün elde edilmesinde Sanhedrin'in katkısı büyüktür. Sanhedrin'in

³⁸³ Çıkış, 16:29.

³⁸⁴ Mert, *Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-*, s. 261.

³⁸⁵ *Sanhedrin*, 46a BT.

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mert, s. 261.

kökeni, gelişimi, yönetici seçim yöntemi ve işlevleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen Ezra'nın bahsettiği yüz yirmi kişilik ihtiyar heyeti,³⁸⁷ Nehemya'nın bahsettiği soylular ve yetkililerin Sanhedrin'i oluşturan kişiler olabileceği öne sürülmüştür.³⁸⁸ Talmud hahamları bu konuda Sanhedrin'in çok daha eski olduğundan bahsetmeyi tercih ederler. Onlara göre, bu kurumun kökeni, Musa'nın Toplanma Çadırı'nda bir araya gelen yetmiş kişilik ihtiyarlar meclisine dayanmaktadır.³⁸⁹ Bu ihtiyar meclisi Sanhedrin'den daha önce *gerusia* kelimesiyle ifade edilmiştir. Ancak *gerusia*, Sanhedrin gibi organize bir yönetim olarak değil, ihtiyaç halinde bir araya toplanan kişilerden oluşmuştur.³⁹⁰ Tanah, yetmiş kişilik ihtiyar heyetinin Musa'nın yükünü hafifletme amaçlı bir araya geldiklerini aktarır.³⁹¹ *Adalet mahkemesi* olarak anlamlandırılan Sanhedrin, içerisinde daha küçük mahkemeler de bulunan ve birçok görevi bir arada yürüten bir yapıdır.³⁹² Ancak Sanhedrin'in kökenini, Ezra'nın yüz yirmi kişilik heyetten oluşan "Büyük Sinagog" adını verdiği yapıya, Nehemya'nın bahsettiği soylulara, hatta Musa'nın yetmiş kişilik ihtiyarlar heyetine dayandırma çabası bir Ferisi yorumudur. Ferisiler'in bu yorumu, Sanhedrin'in gerçekte nasıl bir kurum olduğunu anlamayı zorlaştırmıştır.³⁹³

Mabed'in güçlü bir unsuru olan Sanhedrin, Yahudi halkına bir şeyi emredebilmekte veya yasaklayabilmektedir. Bu durum, Sanhedrin'in başındaki kâhinlerin halk üzerinde ne denli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Kâhinlerin sahip oldukları bu konum, halk nezdinde Mabed'in doğal ve kabul edilmiş koruyucuları olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır.³⁹⁴ Bu sebeple Yahuda bölgesinin yönetiminde söz sahibi olan başkâhinlerin, kimlerden ve hangi mezheplerden olduğu önemli bir meseledir. Haşmonayim döneminde Başkâhinlik makamı ile Krallık makamı bütünleşince, bu iki ayrı sıfatın bir kişide toplanması yöneticilerin ellerini halka ve bağlı oldukları yönetime karşı güçlendirmiştir. Ancak daha önce belirtildiği gibi Ferisiler, krallık makamının Davud soyundan, kâhinlik makamının ise Harun soyundan gelmesi gerekliliği üzerine durmuş ve Sanhedrin'i ellerinde bulunduran Sadukiler'e bu sebeple karşı çıkmışlardır. Ayrıca Ferisiler ve Sadukiler sadece bu noktada ayrışmamışlardır. Haşmonayim

³⁸⁷ **Ezra**, 5:5, 9; 6:7, 14; 10:8

³⁸⁸ Guignebert, **The Jewish World In The Time Of Jesus**, Oxfordshire: Routledge, 1968, s. 50. Ayrıca bkz. **Nehemya**, 2:16, 5:7

³⁸⁹ Guignebert, s. 50.

³⁹⁰ Richard Gottheil ve Samuel Krauss, "Gerusia", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 5, s. 642.

³⁹¹ **Çölde Sayım**, 11:16-17.

³⁹² Arnost Zvi Ehrman, "Sanhedrin", **Encyclopaedia Judaica**, Vol. 8, s. 23. Ayrıca görevleri için bkz. Ehrman, s. 23.

³⁹³ Tolga Savaş Altınal, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", s. 125-126.

³⁹⁴ Guignebert, s. 56.

döneminde her ne kadar Sanhedrin üzerinde Sadukiler'in hakimiyeti oldukça yoğun olsa da Sadukiler'den oluşan Sanhedrin'in içerisinde Ferisiler'den bir isim yer almıştır. Bu isim Siemon b. Shetah'tır. Sadukiler'in Sanhedrin'e gelen davaları yorumlamakta ve çözmekte başarılı olamadıklarını iddia eden bu kişi, kendi Ferisi öğrencilerini atamış ve böylece Sanhedrin'de Ferisi hakimiyeti artmaya başlamıştır.³⁹⁵

Yahudilikte toplu ibadet geleneğine oldukça önem verilir. Bu noktada Mabet, toplayıcı ve kuşatıcı bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Bunun yanında Mabet, Tanrı ile iletişim kurulduğuna inandıkları kurban ritüellerinin de gerçekleştiği bir mekandır ve gündelik hayatın merkezinde durmaktadır. Mabet'e atfettikleri bu kutsiyet, Mabet'i alt tabakadan insanların erişemeyeceği bir konuma getirmiştir.³⁹⁶ Sadukiler aristokratik bir düşünce benimsemiş ve sadece soylu-zengin tabakadan insanlarla Mabet'i tekellerine almışlardır. Ancak Ferisiler bu duruma karşı çıkmışlardır. Ferisiler, Sadukiler'in Mabet tekelciliğine karşı mücadele etmiş, Mabet'in bir alternatifi olduğu ve ibadetleri sinagoglarda ifa etmenin mümkün olduğu üzerinde durmuşlardır.³⁹⁷ Çünkü özellikle Kudüs'ten uzakta olan Yahudiler için de sinagogların varlığı dînî ritüellerini yerine getirebilmek için gerekli ve önemlidir. Ferisiler'e göre sinagoglarda yapılan ibadetler ruh birliği içinde Mabet'te yapılmış hükmündedir.³⁹⁸ Ferisiler'in Tanrı'nın mekândan münezzeh olduğu anlayışından yukarıdaki bölümde bahsedilmişti. Buradan hareketle Ferisiler, mabetlerin 'Tanrı'nın Evi' olarak tanınmasına karşı çıkmışlardır. Böylece her yerin bir ibadet yeri olabileceği fikrini oluşturmuşlardır.³⁹⁹

Başlangıçta, Ezra geleneğinden kalan kutsal yazıların okunması ve yorumlanması gibi ayinlerin gerçekleştiği sinagogların, Makkabi döneminin ilk yıllarında var olmaya başladığı ileri sürülmüştür.⁴⁰⁰ Josephus'un, Şabat günü 'erkeklerin toplandıkları yer' olarak tanımladığı sinagog için bazı kaynaklar, Helenistik Yahudiliğin bir ürünü olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca sinagogların, Esseniler tarafından Kudüs'e getirildiği de ileri sürülmüştür.⁴⁰¹ Ancak daha kesin şekilde M.S. 70'te Mabet'in yıkılmasıyla hem eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü hem de ibadetin yapıldığı bir yer olarak Yohanan ben Zakkai tarafından kurulduğu ifade edilir.⁴⁰²

³⁹⁵ Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 258.

³⁹⁶ Guignebert, **The Jewish World In The Time Of Jesus**, s. 57.

³⁹⁷ Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 62.

³⁹⁸ Guignebert, s. 60.

³⁹⁹ Solomon Zeitlin, "The Origin of the Pharisees Reaffirmed", s. 267.

⁴⁰⁰ Israel Abrahams, **Studies in Pharisaism and The Gospels**, London: Cambridge University Press, s. 1-2, (1917).

⁴⁰¹ Guignebert, s. 74.

⁴⁰² Mert, s. 258.

Yahudiler'in Mabet'te ifa ettiği kurban ibadeti Tanrı ile yakınlaşmanın aracısı olarak görölmüştür. Ancak Ferisiler, toplumu yalnız kurban ibadetiyle sınırlamamış, Tanrı'nın Mabet'inin içi veya dışı fark etmeksizin her yerde ve her zaman hazır olduğunu düşünmüşlerdir. Tanrı ile yakınlaşmanın kurban ibadeti olmasa da her türlü ibadetle gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır. Bu fikirleriyle sinagogu, Mabet merkezciliğine bir alternatif haline getirerek, orayı dua, çalışma ve ibadet mekânı olarak tanımlamışlardır.⁴⁰³ Ferisiler'in Mabet'e bir alternatif oluşturma girişimleri, onların Mabet'den uzak oldukları anlamına gelmemektedir. Bu girişimi ekonomik, sosyal ve siyasal gerçekleri dikkate alarak Mabet'den ve ibadetten uzaklaşan Yahudiler için gerekli görmüşlerdir. Ferisiler Mabet'i kutsal ve yüce bir konumda kabul etseler de Sadukiler gibi kendi malları olarak görmemişlerdir.⁴⁰⁴ Ayrıca Sadukiler'in Mabet'e sunulan her türlü malın ve kurbanın kendi malları olarak görmelerini kınamışlar ve bu malların Sadukiler'e değil, yine onları sunan fakir halka dağıtılması gerekliliği üzerine vurgu yapmışlardır.⁴⁰⁵

Bu farklılıklardan yola çıkarak Ferisiler'in, Sadukiler'den daha fazla halk desteğini almalarının sebepleri anlaşılabilir. Sadukiler'in, aristokratik ve daha içe kapanık bir Mabet ve din anlayışı, Ferisilerle birlikte halka inmiş, Mabet ve din herkesin ilgi alanına girmiştir. Bu sebeple her ne kadar Mabet'in başında Sadukiler olsa da Yahudiler'in çoğunun Ferisiler'i desteklemesi, onları hem yönetim hem de halk nezdinde daha kıdemli bir pozisyona taşımıştır.

⁴⁰³ Mansoor, "Pharisees", s. 31.

⁴⁰⁴ Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", s. 63.

⁴⁰⁵ Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 221.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERİSİ DİNDARLIĞI ve İNCİLLER'DEKİ TASVİRİ

M.Ö. 170 yılından M.S. 70 yılına kadar Yahuda bölgesinde halkın çoğunluğu tarafından benimsenen Ferisi Yahudiliği, dönemin dindarlık algısının oluşmasında anahtar mezheptir. Öyle ki oluşturmuş oldukları şeriat sistemleriyle günümüz Yahudi dindarlığının temelini atmışlar ve uzun yıllar Yahudi dindarlığı denilince akla gelen ilk mezhep olarak kalmayı başarmışlardır. Oluşturdukları kurallarla kendilerinden sonraki Yahudiliğin bir rehberi olmayı başarmışlardır. Dolayısıyla Yahudilik büyük oranda Ferisi karakteri barındırır.⁴⁰⁶ Ortaya çıktıkları ve öğretilerini oluşturdukları bu dönem içerisinde Ferisiler'den başka mezheplerin varlığından bahsedilse de onlar, Ferisiler kadar uzun soluklu bir etkiye sahip olamamışlardır. Ferisiler'in bu denli kalıcı olmalarını sağlayan temel sebep, Tevrat kaynaklı bir Yahudiliği ön plana çıkarmaları, buradan yola çıkarak Tevrat'tan yorum çıkarma kültürü oluşturmaları ve bu sayede toplumda karşılaştıkları sorunlara daha anlamlı cevaplar bulmalarındandır. M.Ö. 300'lerden sonra yoğun Helen kültürü ile karşılaşan Yahuda halkı diğer mezheplerle bir ilişki kuramamıştır. Bu sebeple halk, Ferisi öncülerine yönelmiş ve Ferisiler, halkın problemlerini “Tevrat'ın çitleri” içerisinde yorumlamış ve çözüme ulaştırmışlardır. İşte bu yaklaşımlarıyla dini, pratiğe başarılı bir şekilde entegre etmişlerdir. Bu da Ferisiler'i konuşmanın ve onları anlamamanın nedeni olarak açıklanabilir.

Din kelimesi ceza, mükafat, itaat, hesap, hüküm, millet, şeriat, âdet gibi kelimelerle ifade edilmiştir.⁴⁰⁷ Din, Tanrı'nın çizdiği sınırlar içerisinde belirli kuralları, emir ve yasakları barındıran, inananın hayatını çepeçevre kuşatan, insan hayatı için bir ahlak inşası temelinde davranış biçimi ortaya koyan ve bunlarla birlikte Tanrı'ya yaklaşmak için belirli ritüellere sahip olan bir yapıdır. Dindar kelimesi ise bahsedilen bu tanımlamayı üstlenen kişiyi ifade eder.⁴⁰⁸ Dolayısıyla dindar, bağlı olduğu dinin içerdiği pratik, sembol ve inançları benimsemiş ve bunu fiili alanda da gösteren kişiye denir.⁴⁰⁹ Ancak buradan dindar kelimesinin sadece fiili boyuta atıf yaptığı sonucu çıkarılmamalıdır. Dindar, samimi ve ihlaslı yapılan her görevi yerine

⁴⁰⁶ R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method**, s. 52.

⁴⁰⁷ Günay Tümer, “Din (Genel Olarak Din)”, **DİA**, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 312-314. Ayrıca bkz. Tevbe Suresi 9:29; Sâffât Suresi 37:53; Vâkıa Suresi 56:86.

⁴⁰⁸ Abdülcelil Bilgin, “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sy. 2, (2014): s. 76.

⁴⁰⁹ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sy. 2, (2009), s. 2.

getirirken bunu ahlaklı bir şekilde Tanrı'ya içten bir bağlılıkla yerine getirmeyi hedeflemiştir. Dindarlık kelimesi ise dindar olma olarak tanımlanır. Dindarlık, kişinin bir dinsel yapı veya nesneye bağlı olması sebebiyle, bu yapı veya nesnenin gerektirdiği emir ve yasakları hevesle yapma isteği ve bu yapı veya nesneye ait her türlü olguyu kabullenmesi olarak ifade edilmektedir.⁴¹⁰ Bu bağlamda dindarlık, inanan için inancının önemini ifade eder ve kişinin bağlanma seviyesini göstermektedir. Bağlanma seviyesinden yola çıkarak dindar insanlar için, dindarlıklarının azlığı ve çokluğu üzerine; içselleşmiş ve kurumsallaşmış, toplumsallaşmış ve özümsemiş, tahkiki veya taklidi, seçkin veya halk dindarlığı şeklinde olumlu veya olumsuz olmak üzere, dindarlık kavramının iki yönünü belirten tanımlamalar yapılmıştır.

Tevrat, dindarlığı Tanrı'dan korkmak olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama “*Ne mutlu Rab'den korkana ve onun yolundan yürüyene; ... İşte Rab'den korkan kişi böyle kutsanacak.*” ifadelerinden yola çıkılarak yapılmıştır.⁴¹¹ Tanrı'nın yolundan yürüyen kişinin ve Tanrı'nın kutsallığının korkusunun kişiyi dindar biri yapacağı anlaşılmaktadır.⁴¹²

Yukarıdaki bölümlerde Yahudilikte dindarlık kelimesinin karşılığının *hasid* olarak verildiği görmüştük. Hasid kelimesi çoğulu olan *hasidim*, belirli bir grubu işaret etmek için kullanılmaktadır. Ancak bunun haricinde Yahudilikte dindar, iyiliksever kişiler ve Tanrı'nın emirlerini yerine getiren kimseleri de ifade eder. Mişna'da dindarlığı açıklayan *iyiliksever* (Gemilut Hasidim) kişilerin fiili olarak Yasa'ya tabii olmalarının yanında hasta ziyareti, düşküne yardım, dul ve yetimin ihtiyacını karşılama gibi ahlaki boyutu olan işleri yapması beklenmektedir. Ayrıca bu kişilerin Ferisiler'in ahiret düşüncesine uygun bir biçimde öte dünyada ödüllendirilecekleri bildirilmiştir.⁴¹³ Yine Talmud'da bir rabbi, dindar olmak isteyen bir kişinin başkalarına zarar vermekten kaçınmasının önemini vurgulamış, bu zararlardan kaçınmak için *Nezikin* (zararlar) kitabına bakması gerektiğini aktarmıştır. Bir diğer rabbi ise *Berahot* (dualar) bölümünün bilinmesi ve *Avot* bölümündeki nasihatleri uygulaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, s.123.

⁴¹¹ **Mezmurlar**, 28:1.

⁴¹² Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 25.

⁴¹³ Haleva, **Pirke Avot**, s. 4-5.

⁴¹⁴ **Bava Kamma**, 30a, BT.

3.1: Ferisi Dindarlığı

Ferisiler'in dindarlık anlayışları Ezra'nın yeniden ihya ettiği Yahudi öğretilerine dayanmaktadır. Ezra'nın başlattığı Yasa'yı yorumlama çalışmalarına kendileri de katılmış bu yorumlamaların getirdiği özgürlükle beraber dindarlık anlayışlarını inşa etmişlerdir. Babil sürgününde dine oldukça yabancılaşan bir toplumun, sürgün öncesi dindarlık anlayışlarına sahip olmaları için çabalayan Ezra gibi Ferisiler de aynı çabayı hızla Helenleşen Yahudiler için göstermiştir. Çünkü Ferisiler'in dindarlık anlayışlarının birinci şartı, Helenleşmeye karşı durmaktır. Bu sebeple Ferisiler denilince akla ilk gelen onların karakterize ettiği dindarlıkları olmuştur. Ferisi dindarlığı literatürde katı, şeriata sıkıca bağlı ve Yasa'nın hükümlerini çıkardıkları yorumlarla hayata aksettirmiş kişiler için kullanılan genel bir tanımlamaya dönüşmüştür. Ancak bu gibi tanımlamalardan yola çıkarak Ferisiler'in şekle odaklı, Yasa'nın yorumlamalarında boğulmuş, içi boşaltılmış ve maneviyattan uzak bir dindarlık anlayışları geliştirdikleri eleştirilerinde bulunmaktadır. Ferisiler'in bu eleştirilere muhatap olmasında etkili olan anlayışları; yasa üzerine çalışmalar, ritüellere verdikleri önem ve temizlik gibi ritüellerin uygulama sıklığı, oruç ibadetine gösterdikleri hassasiyet, geleneğin getirdiğine saygı gibi genelde toplumun görebileceği gizli olmayan ibadetlerdir.

Dindarlıklarının özünü oluşturan Yasa'ya bağlılık, Ferisiler açısından her Yahudi'nin birinci görevi ve güç kaynağıdır. II. Mabed döneminde Ferisiler diğer mezheplere nazaran Yasa'ya ve onun yorumuna en sık referans gösteren mezheptir. Bu noktada Yasa'nın en sıkı takipçileri olarak anılmışlar ancak bunu yaparken kendilerini İncil'de iddia edildiği gibi kör kılavuz⁴¹⁵ olarak değil, Yasa'yı hayata entegre ederek yaşanılabilir bir rehber olarak tanıtmışlardır. Yorumlama faaliyetlerinde yetkin kimselerin belirli kurallar çerçevesinde getirdikleri değişimler Yasa'yı dönemin ruhuna uygun hale getirerek yaşamayı kolaylaştırmıştır.⁴¹⁶ Ferisi kanalından devam eden Rabbani gelenekte de dindarlığın inşası Yasa üzerine yapılan çalışmalarla gerçekleştirilmiştir. Nitekim Mişna'da Tevrat üzerine yapılan çalışmalar için Yahudiler'in çok defa teşvik edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Burada Tevrat çalışmaları için yapılan ilk öneri, Tevrat'ın yorumlamasının bir sınır dahilinde olması amacıyla "*Tevrat'a bir çit (seyag) çekin*" ifadeleri ile gelmiştir.⁴¹⁷ Bu vurgu, Tora'nın emrettiği kuralları korumak, unutulmasını engellemek, yorumlarken yapılacak hataların önüne geçmek

⁴¹⁵ Matta, 15:15, 23:16-19, 24; Luka 6:39.

⁴¹⁶ Menahem Mansoor, "Pharisees", *Encyclopaedia Judaica*, s. 31.

⁴¹⁷ Haleva, *Pirke Avot*, s. 3.

amacını taşımaktadır. Yasa'ya bağlılığı vurgulayan bir diğer nokta yine Mişna'da Adil Simon'un vurguladığı: "Tevrat öğrenmek (Tora), Tanrı'ya hizmet etmek (Avoda) ve iyilikseverlik (dindarlık, Gemilut Hasidim)" maddeleridir.⁴¹⁸ Tevrat bilgisine sahip kimseler her şeyden üstündür. Ayrıca bu kimseler cahil bir kâhinden önce gelmektedir.⁴¹⁹ Bu da Ferisilerin kendilerini toplumun en tepesinde yer alan kâhinlerden daha üstün bir konumda gördüklerini göstermektedir.⁴²⁰

Yasa'ya olan bağlılık beraberinde emirlere uymayı gerektirmektedir. Bu emirler, Ferisi bir dindarda olması gereken ritüelleri kapsamaktadır. Ferisiler, kendi aralarında bu ritüellerden bazılarını uygulamayı Ferisi mezhebi içerisinde var olabilmenin şartı saymışlardır. Bu şartlardan ilki, üç üyenin huzurunda kardeşlik (habura) bağı kurmak için verilen sözdür. Bu söz, Tevrat'ta Levililer kitabında yer alan temizlik anlayışına tam riayet, *am ha-arets* denilen sıradan insanlarla herhangi bir yakın ilişki içerisinde bulunmama, Levi ve yoksullara ödenmesi gereken ondalıklara,⁴²¹ vergilerin, sadakaların, adakların verilmesine, başkalarının mallarına karşı saygılı ve vicdanlı olma gibi temel dindarlık özelliklerini içermektedir.⁴²² Rabbani literatürde bu emirlerden yola çıkılarak oluşturulan ritüellerin uygulanmasının kişiyi dindar bir birey yapacağı vurgulanmıştır. *Mişna Sotah* 9:15'te: "Tevrat üzerine yapılan çalışmalar, emirlerin yerine getirilmesinde insanı özen göstermeye sevk eder. Emirlerin uygulanması üzerine gösterilen bu özen, onların yerine getirilmesinde titizliğe sevk eder. Çalışkan olmak ruhun temizliğine, ruhun temizliği tüm kötülüklerden kaçınmaya, kötülüklerden kaçınmak saflığa ve tüm temel arzuların ortadan kaldırılmasına yol açar. Saflık dindarlığa, dindarlık alçakgönüllülüğe, alçakgönüllülük günah korkusuna, günah korkusu kutsallığa, kutsallık İlahi Ruh'a götürür." ifadeleriyle dindarlığın bu ön aşamaları gerçekleştirmek suretiyle elde edilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu ön aşamalardan en önemlisi Ferisiler için temizlik ritüelleridir. Nitekim Ferisi dindarları, kendilerini diğer (am ha-arets) insanlardan ayırmak için temizliği kullanırlar. Ferisiler temiz olmayı kutsal olmakla bağdaştırmaktadırlar. Nitekim rabbiler kutsal olan yerleri sayarken onların kutsal olmalarının sebebini; bu mekanlara yabancıların, Yahudi olmayanların, eli ayağı yıkanmamış ve saç başı dağınık olanların, hayızlı,

⁴¹⁸ Haleva, **Pirke Avot**, s. 4.

⁴¹⁹ **Mishnah**, Horayoth, 3:8.

⁴²⁰ Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 47.

⁴²¹ **Mishnah**, Demai, 2, 3.

⁴²² Kaufman Kohler, "Pharisees", **Jewish Encyclopedia**, s. 661.

doğum yapmış kadının giremeyeceği şeklinde açıklamaktadırlar.⁴²³ Temizliğe engel olan bu durumların yanında, pis sayılan şeylerden bazıları ceset, meni, idrar, şeret (sürünen yaratıklar) olarak aktarılmaktadır. Ayrıca rabbiler, temizliğe dair hassasiyetlerini Kral Süleyman dönemine dayandırmaktadırlar.⁴²⁴

Ferisiler el ve ayak temizliğine önem vermiştir.⁴²⁵ Bu noktada Mabel'e hizmet etmek için ilk kural el ve ayak temizliğidir. Bu kural yemek yeme için de geçerlidir. Yemekten önce elleri yıkamayı zorunlu tutmuşlar, am ha-arets denilen kimselerle sofraya oturmaktan kaçınmış, ondalığı verilmemiş gıdaları da pis saymışlardır. Yeme içme kaplarının temizliğine özen göstermişlerdir. Temizlikte kullandıkları ürünler, su ve topraktır. Dolayısıyla Ferisiler'e göre dindar bir kişi İlahi Ruh'a erişmek istiyorsa el yıkamaya, tefilin takmaya ve Şema duası okumaya özen göstermelidir.⁴²⁶ Ferisiler'in ellerin yıkanması hususundaki hassasiyetleri, Sadukiler tarafından Tevrat'ta bulunmadığı ve bunun bir Ferisi yorumu olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Sadukiler'in temizlik konusunda Ferisiler'in görüşlerini reddetmelerinin bir diğer sebebi, onların herhangi bir kitabı tuttuktan sonra değil, sadece Tevrat'ı tuttuktan sonra ellerini yıkamalarıdır. Bu, Sadukiler için bir alay konusu olmuştur. Ancak Ferisiler bu durumun gerekçesini, kutsalla kurulan bağın dünyevi işlere dönülmeden önce koparılması, şeklinde açıklamaktadırlar.⁴²⁷ Ayrıca rabbiler, bu ritüellerin ve kuralların yaşanması konusunda insanları teşvik etmek için çaba göstermişlerdir. Rabbiler, kişinin Tevrat öğrenmek için çabalaması ve ritüelleri ile emirleri uygulamada hassasiyet göstermesi halinde bu dünyada mutluluğa, öte dünyada da her şeyin en iyisine sahip olacağına dair müjdelemişlerdir.⁴²⁸

Ferisiler dindarlık anlayışlarını Yasa üzerinden şekillendirmektedirler. Nitekim dindarlığın bir diğer dayanağı olan ahlak anlayışlarını da Yasa'ya dayandırmaktadırlar. Tanah'ın Yeşaya 16-17 numaralı bablarında Tanrı, ancak yıkanıp temizlenen, kötülük etmekten vazgeçen, iyilik edip, adaleti gözeten, zorbayı yola getiren, öksüzün ve dulun hakkını savunan kimselerin duasına icabet edeceğini belirtmiştir. Bu bablardan hareketle ahlaki bir duruş ortaya konmuş ve Ferisiler Tevrat'ın getirdiği bu sorumluluklara uyum sağlamışlardır. Ahlak ile Yasa'nın uygulanmasını ayrılmaz bir bütün olarak izah eden Ferisiler, Yasa'nın yorumlarının

⁴²³ **Mishnah**, Kelim 1: 6-9.

⁴²⁴ **Shabbath**, 14b. BT.

⁴²⁵ **Mishnah**, Yadayim, 3:2.

⁴²⁶ Mert, s. 42. Ayrıca Rabbani literatürde temizlik hakkında detaylı bilgi için bkz. **A.g.e**, s. 221-227.

⁴²⁷ **Mishnah**, Yadayim, 3: 3-5; 4:6. Ayrıca buradaki Ferisi yaklaşımı tabu ve mana inançlarıyla bağlantı kurulabilir. Nitekim bu inançların temelinde de kutsal olanı dünyevi (kirlenmiş) olandan arındırma fikri vardır.

⁴²⁸ Haleva, **Pirke Avot**, s. 182-184.

insanı doğru yaşama götüreceği ve ancak bu şekilde ahlaklı olunabileceği üzerinde durmuşlardır. Ferisiler, içerisinde her şeyin en doğrusu bulunduğu inandıkları Tevrat üzerine yaptıkları çalışmaları hayata aktarma üzerine yoğun çabalar harcamışlardır. Onların eğitime, Tanah bilgisine verdikleri bu önem ahlaki bir davranış kazanmaları için bir inananın sahip olması gereken en önemli erdemdir. Dolayısıyla ahlaklı olmak ancak Tanah'ın yorumlarından oluşturdukları halaha ve agadaya uyum sağlamakla mümkündür.⁴²⁹

Ferisiler'in ahlak anlayışlarıyla ilgili bilgiler Rabbani literatürde de mevcuttur. Nitekim ahlak anlayışlarıyla ilgili *Sotah 22b* pasajında yedi çeşit Ferisi'den bahsedilir. Bunlar şöyle sıralanmıştır: Şekem'in dürüstleri, kendilerini kırbaçlayan Ferisiler, kanlarını akıtan Ferisiler, havan tokmağı gibi Ferisiler, 'yükümlülüğü söyle yerine getireyim' diyen Ferisiler, mükâfatlandırılmak için doğru olan Ferisiler, cezalandırılacağından korktuğu için doğru olan Ferisiler. Bunlarla ilgili pasajda bu kişiler şöyle açıklanmaktadır: Şekem'in dürüstleri, kişisel çıkarları için sünnet olmayı kabul eden Şekemlilerin fiillerine benzer fiiller gerçekleştiren kişilerdir. Öyle ki bu kişiler yalnız onurlandırılmak için dürüst davranırlar.⁴³⁰ İkinci grupta yer alan Ferisiler, alçakgönüllülüklerinden dolayı yavaş yavaş yürümek suretiyle ayaklarını sürüterek yaralayan kişilerdir. Yine alçakgönüllülükleri sebebiyle yere bakmalarından ötürü sürekli başlarını bir yere çarpıp yaralayan ve kan akıtan kişiler üçüncü grubu oluşturur. Eğilerek yürümeleri sebebiyle havan tokmağına benzetilen Ferisiler dördüncü gruptur. Beşinci grupta yer alan Ferisiler, Yasa'nın yüklediği tüm emirleri (mitsva) yerine mükemmel bir şekilde getirdiği halde ek yükümlülükler arayan kişilerdir. Bunların yanında son iki Ferisi grubu, ödül veya ceza korkusu taşımaları sebebiyle sözde dürüst davranan ve bu korkuyla mitsvaları yerine getiren kişilerdir. Pasajın devam eden kısmında gizli veya açık olan her şeyin Cennet'te bilineceği ve bunların hepsinin hesabının sorulacağı aktarılmaktadır. Dolayısıyla Ferisiler'i bu gruplandırmaya tabii tutan Rabbani gelenek bu kişilerin aracılığıyla bir dindarlık eleştirisi geliştirmiştir. Ancak pasajın devam eden bölümünde Haşmonayim Kralı Jannee'nin karısı Salome Aleksandre'ye verdiği nasihatte Jannee Ferisiler'i şöyle aktarmıştır: Ferisiler'den korkma, Ferisi olmayanlardan, yani Sadukiler'den de korkma; ancak Ferisi gibi görünen ikiyüzlü kişilerden kork ve onlardan sakın, çünkü onların fiilleri Zimri'nin fiillerine benzer ve

⁴²⁹ Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-**, s. 251-253.

⁴³⁰ Detaylı bilgi için bkz. **Yaratılış**, 34.

Pinehas⁴³¹ gibi ödül talep ederler.⁴³² Bu söylemden, bu grupta yer alan ve eleştirilen kişilerin Ferisiler olmadığı, onlara benzemeye çalışan ama bu konuda başarılı olmayan kişileri kapsadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu kişiler, Ferisiliğin dindarlık anlayışlarına ters hareket etmektedir.

3.2: İnciller'deki Tasviri

3.2.1: İnciller'deki İsa ve Ferisiler

M.Ö. 63 tarihinde Gnaeus Pompeius (ö. M.Ö. 48) Yahuda bölgesini işgal etmiş ve bölgeyi Roma İmparatorluğu hakimiyeti altına almıştır. Böylece Yahudiler'in bölgedeki hakimiyetleri yaklaşık yüzyıl sonra son bulmuştur.⁴³³ Bundan sonra Yahuda bölgesi valiler aracılığı ile Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. Roma yönetimine giren Yahudiler dini yaşama konusunda serbest bırakılmıştır. Ancak atanan valiler, bölgede siyasi, mali ve hukuksal üstünlük sağlamışlardır.⁴³⁴ Roma yönetimi hukuksal konularda Yahudilere birtakım ayrıcalıklarda bulunmuştur. Bu ayrıcalık, bölge halkının yaşadıkları problemleri çözmede kararın kendilerine bırakılmasıdır. Uzun yıllardan beri Yahudiler içerisinde çıkan herhangi bir olayı Sanhedrin'in çözmesi, Yahudiler arasında Sanhedrin otoritesinin bulunması valilerin bu kararı vermelerinde etkili olmuştur.⁴³⁵ Ancak bu sorunlardan ölümle sonuçlanacak olan politik suçların çözümü kavuşturulması Sanhedrin'e bırakılmamış, Roma yönetimi tarafından karara bağlanmıştır.⁴³⁶ Örneğin İsa'nın kendini kral ilan etmesi olarak anlaşılan Mesihlik iddiasının sonucunda verilen çarmıh cezası Roma valisi tarafından uygulanmıştır.⁴³⁷

Pompeius'un ölümünün ardından bölge yönetiminde Roma hakimiyeti el değiştirerek devam etmiş, bu durum Herod (ö. M.Ö. 4) dönemine kadar sürmüştür.⁴³⁸ Herod, M.Ö. 37 tarihinde Kudüs'ü kuşatması sırasında Ferisi bilgini olan Hillel ve Şammai kan dökülmemesi için şehrin Herod'a teslim edilmesini teklif ederler.⁴³⁹ Şehrin yönetimini ele geçiren Herod, M.Ö. 4 tarihine kadar Yahuda bölgesini yönetmiştir. Herod, yönetiminin ilk yıllarında Roma yönetiminin memnuniyeti için hiçbir şeyden kaçınmamış, öncelikli olarak yönetime muhalif

⁴³¹ Zimri ve Pinehas için bkz. **Çölde Sayım**, 25.

⁴³² **Sotah**, 22b. BT.

⁴³³ Christopher Rowland, **Christian Origins**, 2. Baskı, London, SPCK Publishing, 1985, s. 12.

⁴³⁴ E. Marry Smallwood, **The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity**, Leiden, Brill, 1981, s. 144-146.

⁴³⁵ **E. Marry Smallwood**, s. 39.

⁴³⁶ **A.g.e.**, s. 150.

⁴³⁷ **Luka**, 23:23-24.

⁴³⁸ Roma Generali Pompeius'tan Herod'a kadar yaşanan siyasi olaylar için bkz. E. Marry Smallwood, **The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity**, s. 36-43.

⁴³⁹ Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 312.

olan ve aralarında Sanhedrin'den üyelerinin de bulunduğu kişileri öldürmüştür.⁴⁴⁰ Aristokratik düşünceye karşı olan Herod, halkın desteğini sağlayabilmek için Ferisiler'e yakın durmuştur.⁴⁴¹ Örneğin, İsa Mesih'in doğumunun gerçekleştiğini müjdeleyen kahinlerin bu müjdeyi vermek için Herod'a gelmeleri üzerine Herod'un saraya çağırarak bu konuyu danıştığı bir isim olan Gamaliel, bir Ferisi bilginidir. Söz konusu dönemde Sanhedrin'de önemli isimlerden biridir.⁴⁴² Herod, Yahuda bölgesinde muhaliflere karşı verdiği mücadeleler devam ederken Roma kültürünü Yahudiler arasında yaymak için birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerden biri Yahudiler arasında başkâhinlik makamının önemini azaltmak için yaptığı çalışmalardır.⁴⁴³ Ayrıca Helen kültürüne ait mimari yapılar, heykeller inşa ederek ve Roma oyunları düzenleyerek bölge içerisinde Helenizasyon etkisini artırmak için yoğun faaliyetler göstermiştir.⁴⁴⁴ Bu faaliyetlerin yanı sıra Herod, Mabel'in onarımını M.Ö. 20 tarihinde 18 ay gibi kısa bir sürede bitirmiştir.⁴⁴⁵ Ancak Herod'un Helen kültürünü yayma politikası adına yaptığı faaliyetler Yahudiler kanadında olumlu karşılanmamıştır.⁴⁴⁶ Herod'un Yahudiliğe ait herhangi bir ritüele veya ayine saygı göstermeyip, Helen uygulamalarını rahatça yapabilmesi Ferisiler içerisinde olumsuz karşılanmıştır. Bu sebeple bu dönemde Ferisiler'in politik ilişkilerden uzaklaştığı ve Tanah çalışmalarına yönelerek tam bir mezhep karakterine büründüğü ifade edilebilir.⁴⁴⁷ Salome Aleksandre⁴⁴⁸ döneminden sonra sahip oldukları siyasi güç, başlangıçta destekleyip zamanla muhalifi oldukları Herod döneminde azalmıştır. Ancak halk desteği onlara, her an siyasi güç olabileceklerine dair güveni sağlamıştır.⁴⁴⁹ Böylece dönem içerisinde hem Sanhedrin'de hem de Herod'a karşı söz sahibi olmaları Ferisiler'in bu dönemin önde gelen aktörlerinden olduğunu göstermektedir. Herod'un ölümünün ardından bölge, Herod'un oğulları arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşımda Yahuda bölgesi Roma'ya bağlanmıştır. İsa Mesih'in mesajını yaymaya çalıştığı süreçte bölge, Roma valisi Pontus Pilatus

⁴⁴⁰ Joseph Jacobs ve Isaac Broyde, "Herod I", *Jewish Encyclopedia*, Vol. 6, s. 357.

⁴⁴¹ Peter Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, s. 94.

⁴⁴² Ralph V. Harvey, *Rabban Gamaliel*, s. 7-13.

⁴⁴³ Rumeysa Babadostu, "Provincia İudea'da Zealot Hareketi" (*Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019), s. 46.

⁴⁴⁴ Peter Schäfer, s. 95.

⁴⁴⁵ Simon Sebag Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi Montefiore, Simon Sebag, Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, (Çev. Cem Demirkan), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016, s.87.

⁴⁴⁶ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XVI, 8:1-2.

⁴⁴⁷ Anthony J. Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*, s. 132.

⁴⁴⁸ Birinci bölümde bahsedilen Aleksandre Jannee'nin karısı.

⁴⁴⁹ Neudecker Reinhard, *Moses Interpreted by the Pharisees and Jesus: Matthew's Antitheses in the Light of Early Rabbinic Literature*, Roma: Gregorian, Biblical Press, 2012, s. 14.

(M.S.26-36) tarafından yönetilmiştir.⁴⁵⁰

Josephus, *Yahudiler'in Eski Eserleri* kitabında Vali Pontus Pilatus zamanda yaşamış olan İsa'dan, O'nun muhteşem işler başardığından ve gerçekleri sevinçle kabul eden kişilerin öğretmeni olduğundan bahsetmektedir. Aynı pasajda İsa'nın, getirdiği öğretiye hem Yahudi olanlardan hem de diğer uluslardan kişileri çağırdığı da ifade edilmektedir. Pasajın devamında Josephus, İsa'nın Mesih olduğunu da kabul etmektedir. Ancak Josephus, kendi içlerinden önemli kişilerin önerisiyle Vali Pontus Pilatus tarafından İsa'nın çarmıha gerildiğini aktarır. Onun öldüğünü kabul etmeyenler onu beklemişler ve İsa üçüncü günde onlara görünmüştür. Josephus ilgili pasajın son bölümünde Mesihçi düşünceye inananların soyunun devam ettiğini söyler.⁴⁵¹ Dönemin önemli Yahudi tarihçilerinden olan Josephus'un kitabında İsa hakkında çok az bilgi vermesi ise ilginçtir. Bundan dolayı Josephus'un İsa için Mesih ifadesini kullanması, bu ifadenin metne sonradan girdiği ile ilgili önermelerin kanıtıdır.⁴⁵²

İsa Mesih'in ortaya çıktığı bu dönem; Helen baskısının yoğun olduğu, siyasi bir istikrarın sağlanamadığı, Yahudiler'in tıpkı Babil esaretinden kurtuldukları gibi Roma'dan kurtulacakları bir Mesih beklentisi taşıdıkları ve kendi doktrinlerini oluşturan mezheplerin varlığının aktif olarak hissedildiği bir dönem olarak özetlenebilir.

Daha önce aktarıldığı gibi İsa Mesih'in ortaya çıktığı dönemde söz konusu mezheplerden en önemlisi Ferisiler'di. Nitekim Ferisiler, Yazılı ve Sözlü Tevrat'a olan bağlılıkları, katı ve detayları önemseyen tutumları, Yahudiler'in din işlerinin yürütülmesinde söz sahibi olmaları sebebiyle İsa Mesih'in gündeminde yer almışlardır. İsa'nın Ferisiler'le bu kadar ilişkili olmasındaki diğer sebepler Sanhedrin'deki makamları, halk nezdinde itibar sahibi olmaları, dinin ritüel kısmına önem vererek ibadetlerde gösterdikleri hassasiyettir. Ayrıca Tora eğitimine de aynı hassasiyeti göstermeleri ve en önemlisi Sadukiler gibi Yahudi halkını, din üzere aristokrat tekelciliğine mahkûm etmeyip, herkesi Tora öğretileri etrafında birleştirme konusunda toplumun önderi olma misyonuna sahip olmaları önemlidir. Bu sebeple Yahudiler içerisinde çıkmış olan Mesih'in söz konusu mezhebe sıklıkla referans göstermesi makuldür.

Bir önceki başlıkta incelenen Ferisi dindarlığı, Ferisi kaynakları açısından ele alındığından dolayı Ferisi dindarlığına karşı son derece olumlu bir tanımlamayı içermektedir.

⁴⁵⁰ Josephus, *Antiquities of The Jews*, XVIII, 2:2.

⁴⁵¹ *A.g.e.*, XVIII, 3:3.

⁴⁵² Detaylı bilgi için bkz. Steve Mason, *Josephus and the New Testament*, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2002, s. 165-168.

Ancak İsa Mesih'in yaşadığı dönem içerisinde, İsa'nın en çok karşı karşıya kaldığı söz konusu mezhep için dindarlık tanımlaması aynı olumlu manayı içermemektedir. Bunun temel sebebi İsa Mesih ve Ferisiler arasındaki anlaşmazlıklardır. İsa Mesih, Ferisiler'le Yasa'yı benimseme ve onu yaşama gayretleri üzerinden bir anlaşmazlığa düşmez. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi İncillerde Ferisiler'in Yasa'ya olan bağlılıklarının örnek alınması gerekliliği üzerinde ifadeler de bulunmaktadır. Buna ek olarak İsa, öğretilerinin köklerini Ferisi öğretilerine bağlamıştır. Bazı kaynaklara göre İsa dönemin Ferisi alimlerinden Hillel görüşlerine daha ılımlı bir tutum sergilemektedir.⁴⁵³ Ayrıca İsa'nın Ferisi geleneğe göre yetişmiş bir Yahudi olduğu da belirtilmektedir.⁴⁵⁴ Bu da İsa'nın öğretilerini yaymaya başlamadan önce onlara dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

İsa Mesih'in Ferisiler'i eleştirileri, onun ortaya koyduğu mesajı anlamayı sağlamıştır. Bu konuda İnciller'de dindarlığın ne olduğu değil ne olmadığı aktarılmıştır. Böylece İsa Mesih, öğretisini büyük oranda bu eleştiriler üzerine kurmuştur.

İnciller'de Ferisiler'den sıkça bahsedilmekte ve Ferisi kelimesi doğrudan aktarılmaktadır. Ancak zaman zaman Ferisiler, 'baş rahip' ve 'yazıcılar' ile başlayan eleştiri pasajlarının da muhatabı olmuşlardır. Bu konuda İncil içerisinde doğrudan Ferisi kelimesine en çok Matta İncili'nde rastlanmaktadır. Ferisi kelimesi Matta İncili'nde 30, Luka İncili'nde 27, Yuhanna İncili'nde 20, Markos İncili'nde ise 12 defa geçmektedir.⁴⁵⁵

İsa'nın Ferisiler'e yönelttiği eleştirileri ifade etmeden önce onun çarmıh hadisesinin Ferisiler'le ilişkilendirilmesi sebebiyle bu konunun değerlendirilmesi önem arz eder. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi çarmıh cezası yalnızca Roma yönetimi tarafından verilebilecek güçte bir cezadır. Bu sebeple cezanın verilmesinde öne çıkan kişi Roma valisi Pontus Pilatus'tur. Ancak dönemin başkâhini Kayafa ve Hanna⁴⁵⁶ başta olmak üzere cezanın verilmesinde etkili olan kişiler halkın ihtiyarları, yazıcılar, Mabel koruyucuları şeklinde sıralanmıştır.⁴⁵⁷ Fısıh Bayram'ında yakalanmasının ardından söz konusu kişiler tarafından yargılanan İsa, Vali'nin kendisine yönelttiği Mesihlik iddiasını ve vergi ödememek için Yahudileri örgütlediğine dair iddiaları bertaraf edemediği için bu cezaya çarptırılır.⁴⁵⁸ Bu

⁴⁵³ P.J. Hartin, *The Pharisaic Roots of Jesus and the Early Church*, Neotestamentika, Sy. 21 1987, s. 116.

⁴⁵⁴ Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015, s. 117.

⁴⁵⁵ Ömer Faruk Araz, "Yeni Ahit'te ve Kur'an-ı Kerim'deki Yahudilere Yöneltilen Eleştirilerin Analizi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt.7, Sy. 2, 2021, s. 797.

⁴⁵⁶ **Luka**, 3:2.

⁴⁵⁷ **Matta**, 26:2-4, 26:57, 27:1; **Markos**, 14:1, 53; **Luka**, 22:1-2, 52, 54, 66, 67.

⁴⁵⁸ **Markos** 15:1-5; **Luka** 23:1-11; **Yuhanna** 18:24-33, 19:15.

pasajlardan hareketle Ferisiler'in doğrudan İsa'nın çarmıh cezası almasında etkili olmadığı açıktır. Ancak yine de Ferisiler'in, İsa'nın çarmıh suçuna çarptırılmasında bir etkisinin olup olmaması tartışılmıştır. Bu tartışmanın sebebi Ferisiler'in İsa'nın ölümünde etkili olup olmadığı düşüncesinin Kutsal Kitap'tan hareketle tam bir anlaşmazlık içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Markos 12:13-17 pasajlarında Ferisiler'den ve Hirodes yanlılarından bir grup İsa'yı tuzağa düşürmek için İsa'nın yanına gelir ve “*Öğretmenimiz, sen dürüst, kimseyi kayırmayan, kimse arasında ayrım yapmayan, Tanrı'nın yolunu dürüstçe öğreten birisin. Sezar'a vergi vermek Yasa'ya uygun mudur, değil midir?*” diye sorar. Ancak İsa onların kendisini sınıdığını anladığından, *Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya cevabını vererek*, akıllı bir biçimde kendisini siyasal yönetimle karşı karşıya getirecek herhangi bir tuzağa düşmemiştir. Aynı olay Matta 22:15-22 pasajlarında da anlatılır. Burada da İsa, Ferisiler'in ikiyüzlü olduğunu ifade ederek soruyu cevaplandırmıştır.⁴⁵⁹

Kutsal Kitap'ta Ferisiler'in İsa ile zıtlığı başka pasajlar da bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Nitekim bu pasajlar incelendiğinde Ferisiler'in katı tutumlarına karşı, İsa'nın getirdiği rahatlatma politikaları Ferisiler tarafından hoş karşılanmamıştır. İsa'nın uygulamaya çalıştığı bu rahatlatma politikaları Ferisiler için, onların halk üzerindeki otoritelerine ve saygınlıklarına bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca İsa, Ferisiler için şeriata karşı geldiği için küfür içinde biridir.⁴⁶¹ Bu da Ferisiler'in İsa'ya karşı bir cephe almaları sonucunu doğurmuştur. Bunun örneği, Şabat günü İsa'nın şifa vermesine karşı çıkan bir Ferisi grubunun İsa'yı öldürme planları yaptıklarını aktaran pasajdan çıkarılabilir.⁴⁶² Bu pasajlar, Ferisiler'in İsa'yı yönetimle ters düşürme uğruna bazı yollara baş vurduklarının bir göstergesiyeğin yine Kutsal Kitap'ta buna ters bir biçimde İsa'nın öldürülmesinin kararlaştırılması sonrasında İsa'nın Ferisiler tarafından uyarıldığı görülmektedir. Nitekim Ferisiler, İsa'ya Fısıh bayramı gecesinde kendisini arayanlar olduğu ve buralardan uzaklaşmasını aksi halde Hirodes'in kendisini öldüreceğini de bildirilmiştir. Dolayısıyla Ferisiler İsa'nın çarmıha gerilmesi konusunda doğrudan olmasa da dolaylı olarak etki etmiş bir mezhep olarak ifade edilebilir.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Ayrıca bkz. **Luka**, 20:20-26.

⁴⁶⁰ **Markos**, 3:6; **Luka**, 6:1-11.

⁴⁶¹ Hakan Olgun, Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi, **Eskiye**, 2012, Sy. 25, s. 107.

⁴⁶² **Matta**, 12:13.

⁴⁶³ Martin Pickup, **Matthew's and Mark's Pharisees, içinde In Quest of the Historical Pharisees**, ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton, Waco, Texas: Baylor University Press, 2007, s. 105.

a: Ferisiler'in Tevrat'a Yaklaşımları İle İlgili Eleştiriler

Yeni Ahit'te Ferisiler'e dair birçok eleştiri yer almaktadır. Bu eleştirilerin önemli bir kısmını Yasa'yla bağlantılı olanlar oluşturmaktadır. Nitekim bu eleştiriler incelendiğinde İsa'nın öğretilerini genellikle Ferisiler aleyhine yönelttiği gözlemlenmektedir. Nitekim İsa'nın, Ferisiler'den aldığı eleştirilerin diğer mezheplere nazaran daha fazla olması da İsa'nın öğretilerinde Ferisiler'e bu kadar yer vermesini açıklamaktadır. Ferisiler, İsa Mesih'i, Yasa'nın hükmüne aykırı davranmak, Yasa'nın getirdiklerini değiştirmekle suçlamışlardır.⁴⁶⁴ Ancak İsa Mesih bu konuda Matta İncili 5:17-19 pasajlarında, kendisinin Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini kaldıracak hiçbir iş yapmayacağını, bilakis Yasa'yı tamamlamaya geldiğini haber vermiştir. Bununla beraber yer gök ortadan kalkmadan Yasa'nın hükmünün değişmeyeceğinin ve eksilmeyeceğinin müjdesini de vermiştir. Yasa'nın takipçilerinin, Yasa'yı çiğnemelerine veya Yasa'yı yüceltmelerine karşılık alacakları ceza veya mükafat Göklerin Egemenliği tarafından verileceği bildirmiştir. Pasajın devam eden kısmı Matta 5:20'de, İsa Mesih, *“Doğruluğunuz din bilginleri ile Ferisiler'in doğruluğunu aşmadıkça, Göklerin Egemenliğine giremezsiniz.”* ifadelerini kullanmıştır. Matta İncili'nde geçen bu pasajdan üç önemli bilgi edinilebilir. Birincisi; İsa Mesih, bu ifadelerde kendisine yöneltilen eleştirileri bertaraf etmiştir. İkincisi; İsa Mesih'in, Ferisilerin doğruluğunu kabul etmesi ile ilgilidir. Nitekim Matta 23:1-3 pasajlarında İsa Mesih, Ferisiler'in ve din bilginlerinin Musa'nın kürsüsünde oturduklarını, bu nedenle onların söyledikleri her şeyi yapmalarını ama yaptıklarını yapmamalarını, çünkü Ferisiler'in söylediklerini yapmadıklarını bildirmiştir. Üçüncüsü ise, Ferisiler'in doğruluğunun aşılmasıdır. Burada da ancak onlardan daha fazla Yasa üzerine çalışmalar yapmak ve doğruluğu ibadetlerle desteklemek kastedilmektedir.

Yukarıda bahsedilen Matta 23:2'de Ferisiler'in 'Musa'nın kürsüsünde oturduklarını' ifade eden pasajın, sahiplenme anlamında bir eleştiri olarak mı ifade edildiği yoksa Ferisiler'in din hakkında otorite bir kurum mu olduğunu vurguladığına dair farklı görüşler mevcuttur. Burada ilk görüş, Ferisiler'in Yasa'yı öğretme konusundaki yetkinliğine vurgu yapmaktadır. Ferisiler'i dönemin Yasa bilginlerinden ilan eden bu görüş, Matta kaynaklıdır. Nitekim yine Matta'dan hareketle öğretme işinin oturarak yapılması⁴⁶⁵ Ferisiler'i oturarak yapılan öğretme geleneğine bağlayarak otorite haline getirir. Nitekim Ferisi liderleri sinagoglarda taş koltukta oturur ve öğretim faaliyetlerini bu şekilde sürdürür, bu da Yasa üzerindeki yetkilerini ifade

⁴⁶⁴ Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı**, s. 107.

⁴⁶⁵ **Matta**, 5:1; **Luka**, 4:20-22.

eder.⁴⁶⁶ Ancak Ferisiler'in ve onların halahasının onaylandığı bu görüşün, Matta'da verilen 'ikiyüzlü vb.' ithamlarıyla uyuşmadığı da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu görüşün Matta'nın bütünüyle uyuştugu söylenemez. Bu konuda verilen bir diğer görüş ise Ferisiler'in kutsal yazılara erişimi kontrol etmesi ve bu yüzden Yasa hakkında her güvenilir bilginin onlarda olması ile ilgilidir.⁴⁶⁷ Son bir görüş ise bu benzetmenin bir eleştiri olduğunu ifade eder. Bu eleştiri Matta 23:4'te belirtilen taşınması çok güç olan yükleri insanların omuzlarına yükleyip, kendilerinin bu yükleri kaldırmak için parmaklarını dahi oynatmadıkları söylemlerine dayandırılmıştır.⁴⁶⁸ Ayrıca Matta 23:6-7'de Ferisiler'i şölenlerde, sinagoglarda başköşeye oturmaktan, kendilerini kalabalık meydanlarda selamlatmaktan ve 'Rabbi' isimlendirmesiyle çağrılmaktan çok hoşlandıkları geçmektedir.

İsa Mesih, her fırsatta kendisini bir rehber olarak görür ve Yasa öğretilerini insanları Tanrı'ya yakınlaştırma hedefiyle oluşturur. Bu konuda herhangi bir Ferisi söylemine karşı, kendi öğretisinin Yasa'nın öğretilerinden geldiğini ifade etmiş, daha sonra Ferisi eleştirisi yaparak doğruyu izah etmeye çalışmıştır. Bu da onun öğretilerinin meşru ve anlaşılabilir olmasına katkıda bulunmuştur. Ferisiler'in İsa'ya Yasa hakkında sorduklarında İsa, Yasa'nın en önemli buyruğunun, kişinin Tanrı'yı bütün yüreğiyle, canıyla ve aklıyla sevmesi olarak açıklamıştır. İkinci en önemli buyruğun ise kişinin komşusunu kendisi gibi sevmesidir.⁴⁶⁹ İsa, Tevrat'ın'nın tümünün ve peygamberlerin tüm sözlerinin bu iki buyruğa dayandığını aktarır.⁴⁷⁰

Örneğin, Matta 12:5-8 arasındaki pasajlarda Ferisiler'in Şabat (Sebt) günü tutumlarını eleştirirken, İsa: *"Kahinlerin her hafta Mabel'de Şabat gününde geçerli olan buyruğu çiğnedikleri halde suçlu ilan edilmediklerini Kutsal Yasa'da okumadınız mı? Burada Mabel'den daha üstün bir şey var. Eğer sizler, 'Ben kurban değil, merhamet isterim' sözünün anlamını bilseydiniz, suçsuz olanları yargılayamazdınız."* der. Ayrıca İsa, yine aynı konuda Markos 3:4'te: *"Kutsal Yasa'ya göre Sebt gününde iyilik yapmak mı doğru, kötülük yapmak mı doğru?"* ifadelerini kullanmıştır. Böylece Sebt gününe dair kendi inancını paylaşırken Ferisiler'le hangi konuda ayrıldığını ifade etmiş olur. Yine İsa, Yasa üzerine ehil kişiler olduklarını iddia eden Ferisiler'e karşı, Matta 23:23 pasajında, Yasa'nın hükmünden

⁴⁶⁶ Kenneth G. C. Newport, The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70, **Hong Kong: Hong Kong Adventist College, 1991**, Vol. 29, s. 127.

⁴⁶⁷ Martin Pickup, **Matthew's and Mark's Pharisees, içinde In Quest of the Historical Pharisees**, s. 105.

⁴⁶⁸ Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı**, s. 65-67.

⁴⁶⁹ **Levililer**, 19:15-18.

⁴⁷⁰ **Matta**, 22:34-40;

çıkardıkları tahıl ürünlerinin ondalığını vermede titiz oldukları halde, yine Yasa hükmünden çıkan adalet, merhamet, sadakat gibi ahlaki emirleri göz ardı ettiklerini ve bunların ondalık vermekten çok daha önemli olduğunu vurgulayarak Yasa'ya karşı bilinçsiz olduklarını aktarır.

İsa'nın Ferisi ahlakına yönelik eleştirisi onların kibirli olduklarına dair Luka 18:9-14'te geçmektedir. Buradaki anlatı bir Ferisi ve bir vergi görevlisinin Tanrı'ya dua ettiği aktarılır. Bu dua esnasında Ferisi, hak yemeyen, zina etmeyen, iki gün orucunu tutan, kazancının onda birini veren ve yanında bulunan vergi görevlisi gibi olmadığı için Tanrı'ya şükreden biri olarak resmedilir; vergi görevlisi ise günahkâr olduğunu belirtir ve af diler. İki kişinin duasına şahitlik eden İsa, Ferisi'den çok diğer adamın aklandığını ve evine döndüğünü aktarır. Bunun sebebini kendini yüceltenin alçalacağı, alçaltanınsa yüceleceği şeklinde açıklamıştır.

b: Ferisiler'in Şekilci Dindarlıklarıyla İlgili Eleştiriler

Ferisiler'e olan bakış açılarında Yasa'ya olan bağlılıkları onaylanmış gibi görünürken, Ferisiler'in Yasa'yı yaşama biçimleri hakkında şekilci oldukları üzerinde durulmuştur. Nitekim yine Yasa ile ilgili bir konuda Luka 11:42, 44'te Ferisiler'in Yasa'nın emrettiği ondalığı verme konusunda çok hassas olduklarını aktarırken, aynı hassasiyetin yine Yasa'nın emrettiği adalet ve Tanrı sevgisine sahip olma konularında bulunmadığı ifade edilir. Burada Ferisiler, insanların fark etmeden üzerlerine basıp gezdikleri belirsiz mezarlara benzetilmişlerdir. Şekilci dindarlıkları, temizlik üzerine gösterdikleri yoğun hassasiyet üzerinden bir benzetmeyle eleştirilmiştir. Örneğin Matta 23:25-28'de: *"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Bardağın ve çanağın dışını temizlersiniz, ama bunların içi açgözlülük ve taşkınlıkla doludur. Ey kör Ferisi! Sen önce bardağın ve çanağın içini temizle ki, dıştan da temiz olsunlar. Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz. Dıştan insanlara doğru kişilermiş gibi görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz."* ifadeleriyle Ferisiler'in dış görünüşten önce öze vermeleri gereken hassasiyet hususunda geri kaldıkları ifade edilmiştir. Buradan hareketle daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Ferisiler'in Yasa'yı yaşama konusunda gösterdikleri çaba, aslında İnciller aracılığı ile de doğrulanmış olur. Ferisiler'in Yasa'ya yaklaşımlarını ve Ferisi dindarlığını merkeze alan bu eleştiriler, Ferisiler'in dinin daha soyut yüzü olan iman, Tanrı sevgisi gibi vurgudan çok, kurtuluş öğretilerini üzerine inşa ettikleri dinin, somut, gösterilen ve kurumsal tarafına yoğunlaştığını

pekiştirmektedir. Ayrıca daha önceki bölümlerde dönemin dini yetkilerini tekellerine almış oldukları, halk içerisinde popülaritelerinin yüksek olduğu, Yasa'yı kullanarak yorumlardan yeni kanunlar ihdas ettikleri, kitlelerin güçlü desteğini alan kişiler olarak tanımlandığı bilgileri,⁴⁷¹ İnciller'de de işlenmiştir.

Yasa'ya dair öğretimleri ve şekilci dindarlıklarıyla ilgili bir diğer eleştiri ise Matta 7:5'te verilen benzetmede görülmektedir. Burada İsa, Ferisiler'e, kardeşinin gözündeki çöpü görmeden ve onu çıkarmaya çabalamadan önce, kendi gözündeki çöpü çıkarmaya çabalamasını, bu sayede daha iyi görerek kardeşinin gözündeki çöpü çıkarabileceği nasihatinde bulunur. Yine Matta 23:5'te Ferisiler'in yaptığı her şeyi gösteriş olsun diye yaptıkları ve bunu giysilerinde göstermek için alışılmışın dışında giyindikleri aktarılır.

İncillerde Ferisiler bazı tanımlamalara muhatap olmuşlardır. Bu sıfatlardan en sık kullanılan 'ikiyüzlüler' ifadesidir. Bu ifade Matta'da 12, Markos'ta 1, Luka'da 2 defa zikredilmiş ve her seferinde bir Ferisi öğretisi veya ritüeli ele alınmıştır. İncillerde sıkça geçen bu ifadenin Yazıcılar ve Ferisiler için kullanıldığı konusunda fikir birliği mevcuttur. İkiyüzlü kelimesi Ferisiler için, 'bir kişinin bir işi yapmadığı halde yapmış veya yapmakta olduğu yönünde bir çaba göstermesi' anlamında kullanılmıştır. İncillere göre Ferisiler'in konuştuklarıyla davranışları arasında bir tutarlılık olmadığından ikiyüzlü ifadesiyle tanımlanmışlardır.⁴⁷² Bu sıfatlandırmadan başka bir sıfat olarak 'engerek soyu' ifadesi de Ferisiler'i nitelemektedir.⁴⁷³ Bu nitelendirme İsa'dan önce Vaftizci Yahya tarafından dile getirilmiştir. Yahya, kendisine vaftiz olmak amacıyla gelen Ferisiler'in gördükleri gibi bir tutum içinde olmadıklarının ve ikiyüzlü olduklarını düşünmektedir. Çünkü onların vaftiz olmayı istemelerindeki sebep, samimi bir ritüel olarak gerçekleştirme amacını taşımaz. Ayrıca Yahya, günahtan tövbe etme gibi bir niyetlerinin de olmadığı yalnızca Tanrı'nın gazabından emin olmak amacıyla vaftiz olduklarını düşünür. Bu konuda Yahya, kendilerini 'İbrahim soyu'⁴⁷⁴ olarak tanımlayan Ferisiler'e, asıllarının engerek soyu olduğunu söyleyerek metaforik bir biçimde yılan benzetmesi yapmıştır.⁴⁷⁵ Ayrıca yukarıda verilen Matta 23:27-28'de geçen

⁴⁷¹ Gregory Knight, "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law", **BYU Law**, Sy. 3, 1993, s. 933.

⁴⁷² Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı**, s. 74-75.

⁴⁷³ **Matta**, 3:7, 23:33.

⁴⁷⁴ **Matta**, 3:9.

⁴⁷⁵ Burada yapılan yılan benzetmesi yine Ferisiler'in ikiyüzlülüğüne yapılan bir benzetmedir. Yılanların parlak ve güzel bir deriye sahip olmaları ve dışarıdan güzel göründükleri söylenebilir. Ancak içlerinde zehir taşırlar. Dolayısıyla Ferisiler, dışarıdan süslü ve güzel görünen bir imana sahipken, içlerinde hased ve kinin zehrini taşırlar. Yılan benzetmesinin detayları için bkz. **Hakan Olgun**, s. 81-82.

Ferisiler'e dair beyaz badanalı mezar benzetmesi sosyal bir mesaj içermesi açısından önemlidir. Nitekim bu benzetme, mezarın dışından temizliğin bir simgesi olarak beyaz görünse de içinde çürümüş ceset olduğunu ifade eder. Ayrıca Yahudiler mezarlara basan kimseleri kirli saymaktadırlar.⁴⁷⁶ Mezarları beyaza boyayarak, rahat görülmelerini sağlayıp, üstlerine basılmasını engellemek istemişlerdir. Ancak Ferisiler, Luka 11:44 pasajında insanların üzerinde gezindiği ve böylece kirli sayıldığı belli belirsiz mezarlarla ilişkilendirilmişlerdir.

c: Ferisiler'in İbadet ve Ritüellerine Yönelik Eleştiriler

Ferisiler'in ibadet ve ritüellerine dair yukarıdaki bölümlerde kendilerine ait hassasiyetleri olduklarından bahsedilmişti. Bu konuda Ferisiler'in ibadetlerde birtakım genişletmeler yaptıkları incelenmişti. Söz konusu genişletmelerin yapıldığı konular içerisinde oruç, sadaka, dua, Şabat günü ön plana çıkmıştır. Ayrıca daha önceki bölümlerde Ferisiler'e ait ritüellerin varlığından da söz edilmişti. Ferisiler'e ait bu ibadetlerin ve ritüellerin, İnciller'de eleştirilmeleri, onların ibadet ve ritüellere dair bilgileri ortaya koymaktadır. Bu sebeple bu eleştiriler, Ferisi dindarlığını anlayabilmek için mütemadiyen atıf gösterilen eleştirilerdir.

c.1: Oruç İle İlgili Eleştiriler

Ferisiler yılda bir defa tutulması gereken Kefaret Günü orucunun yanında Yahudi geleneğinde var olan Pazartesi-Perşembe oruçlarını tutar. Ferisiler'in tuttukları bu oruç, İsa Mesih tarafından Matta 6:16-18 pasajlarında eleştirilmiştir. Bu pasajlarda Ferisiler'in oruç tuttukları zaman surat astıkları, perişan bir görüntüye büründükleri bildirilmiştir. Ancak İsa Mesih, orucun gizli olması gerekliliği ve bunu insanlara belli etmek için çaba harcamanın doğru olmadığı üzerine durmuştur.

c.2: Sadaka İle İlgili Eleştiriler

İsa Mesih, Matta 6:1-4 pasajlarında sadaka vermenin doğru bir iş olduğunu ifade ederken Ferisiler gibi yapılmaması gerektiğini de belirtmiştir. Aynı pasajda Ferisiler'in sadaka ibadetleri yapmaya özen gösterdikleri ancak bu ibadeti yapmalarında insanların övgüsünü kazanma amacı güttükleri belirtilir. Nitekim bu ibadeti, sokaklarda herkesin gözü önünde yapmaları, sadaka verdiklerini ilan etme çabalarını gösterir. Ancak İsa Mesih bunun uygun

⁴⁷⁶ Çölde Sayım, 19:16.

olmadığını sağ elin verdiğini sol elin bilmemesi gerektiğini, sadakanın diğer ibadetler gibi gizli kalması gerekliliğini vurgulamıştır.

c.3: Dua İle İlgili Eleştiriler

Daha önce ibadet bölümünde ifade edildiği gibi Ferisiler, dua konusunda da hassas davranmışlardır. Ancak İsa Mesih Matta 6:5-8 pasajlarında kendisini dinleyenlere duanın nasıl yapıldığını öğretmeden önce nasıl yapılmadığını aktarmak için Ferisiler'in dua etme şekillerini örnek vermiştir. Burada Ferisiler'in dua ederken ikiyüzlü olduklarını ve bunu herkes görsün diye sesli bir biçimde, sinagoglarda ve caddelerin köşelerinde dikilerek yaptıklarını, bundan zevk aldıklarını aktarır. Ancak İsa Mesih, duanın gizli yapılması gerektiğini ancak bu şekilde Tanrı'nın dua yapan kişiyi ödüllendireceğini belirtmiş ve dua etme şeklini öğretmiştir.

c.4: Şabat İle İlgili Eleştiriler

İbadetlere dair önemli bir diğer eleştiri ise Şabat gününde yapılanlarla ilgili gelmiştir. İbadet bölümünde bahsedilen; Ferisiler'in, Şabat'ın kurallarına yük taşımayı yasaklama maddesini eklemesi İncillerde eleştirilmiştir.⁴⁷⁷ Yine Şabat ile alakalı Matta 12:1-12 pasajlarında İsa Mesih ile Ferisiler arasında Şabat sınırlılıkları hakkında bir diyalog geçmektedir.⁴⁷⁸ Burada İsa Mesih, Ferisiler'in Şabat sınırlamalarına karşı çıkarak, Ferisiler'in bu sınırları yanlış çizdiği üzerinde durmuştur. Yine Luka 13:10-17 pasajlarında İsa Mesih'in Şabat günü bir hastayı iyileştirmesine kızan Ferisiler'in ikiyüzlü oldukları bildirilmiştir.

c.5: Temizlik İle İlgili Eleştiriler

İsa, Ferisiler'in temizlik ritüelleri üzerinde de değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim Ferisiler, titizlikleriyle malum bir mezheptir. Temizlik anlayışlarında fiili olarak bulundukları ortamları, kullandıkları kapları, kıyafetlerini temizlemelerinin⁴⁷⁹ yanında, Ferisi olmayan kişilerle de (am ha-arets) temastan kaçınır, aynı sofraya oturmazlardı. Ferisiler'in temizlik konusunda İsa ile karşı karşıya kaldığı bir olayda bir Ferisi'nin İsa'yı evine yemeğe davet ettiği aktarılır. İsa Ferisi'nin davetine icabet etmiş ama ellerini yıkamadan sofraya oturmuştur. Ferisi'nin bu duruma şaşırdığını gören İsa, Ferisiler'in temizlik anlayışlarının

⁴⁷⁷ Matta, 23:4.

⁴⁷⁸ Markos, 2:23-27.

⁴⁷⁹ Markos, 7:3-4.

görüntüden ibaret olduğunu, kabın dışına verdikleri önemin değerli olduğu gibi içine de önem verilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca İsa, Ferisiler'in kaplarının içini açgözlülük ve kötülükle dolu olduğunu ifade ederken, ondalığı vermekle Tanrı sevgisine erişilemeyeceğini vurgular.⁴⁸⁰ İsa Mesih, Yahudi olup olmadığına bakmaksızın halktan kişilerle görüşüp aynı sofrada yiyip içmiş ve bu durum Ferisiler tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Markos 7:5 pasajında Ferisiler, İsa'nın öğrencilerinin murdar ellerle yemek yediklerini sorgulamışlardır. Yine Markos 2:14-17 pasajlarında Ferisiler'in vergi görevlileri ve günahkâr kişilerle birlikte yemek yediklerini hoş karşılamamaları üzerine İsa, bu kişilerin bir rehber ihtiyacı olduğu, çünkü sağlamların değil hastaların doktora ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Aynı konu, Matta 9:9-13, Luka 5:27-32 pasajlarında da işlenmiş, burada da İsa, doğruları değil günahkarları doğru yola iletmeye geldiğini belirtmiştir. İsa, Ferisiler'in temizliğe verdikleri bu aşırı hassasiyetin Tanrı'nın mesajının ruhuna aykırı bir hareket olarak değerlendirmiştir. İsa, Ferisiler'in bağlı oldukları söz konusu ata geleneklerinin Tanrı'nın buyruklarını geri planda bıraktığını aktarır ve Ferisiler'in buna benzer birçok uygulama yaptıkları ancak bu uygulamalar Tanrı'dan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadığını belirtmiş olur.⁴⁸¹

Ferisiler'in Mesih beklentisi olduğu halde İsa'yı Mesih kabul etmemelerinin ve ona yoğun tepki göstermelerinin sebebi, dine olan yaklaşımlarındaki farklılıklarda yatmaktadır. İncillerin İsa Mesih aracılığı ile çizdiği resimde Ferisiler'in dünyevi bir yatkınlığı olduğu, dinin kurumsal tarafıyla ilgili oldukları ifade edilmektedir. Bu durum onların Mesih beklentilerini de etkilemiştir. Luka 17:20-21'de: *"Ferisiler İsa'ya, 'Tanrı'nın Egemenliği ne zaman gelecek?' diye sordular. İsa onlara şöyle cevap verdi: 'Tanrı'nın Krallığı göze görünür bir şekilde gelmez. İnsanlar da 'İşte burada' ya da 'İşte şurada' demeyecekler. Çünkü Tanrı'nın Krallığı içinizdedir.'*" ifadeleri geçer. Burada Ferisiler'in Tanrı Krallığını siyasi başarı gibi gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak bu Krallık, İsa tarafından İsa'nın öğretisinin merkezine yerleştiği Tanrı sevgisi olarak tanımlanmıştır.⁴⁸² Ayrıca Mesih beklentisi içinde olmalarına rağmen, İsa'yı kabul etmemeleri Kudüs'te teokratik üstünlük sağlamış olmalarından ve İsa'nın onların otoritesini sarsabileceğinden korkmaları sebebiyledir.⁴⁸³

Sonuç itibarıyla İsa Mesih ve Ferisiler arasında mevcut çatışmanın teolojik bir çatışma

⁴⁸⁰ Luka, 11:37-42.

⁴⁸¹ Markos, 7:8-9,13.

⁴⁸² İsmail Taşpınar, **Dinler: Tarih ve Sembolizm**, İstanbul: İfav Yayınları, 2017, s. 128.

⁴⁸³ Ralph V. Harvey, **Rabban Gamaliel**, s. 54.

olmadığı görülür. Nitekim inanç konularında, özellikle melek, yeniden diriliş, ceza ve ödül gibi önemli konularda herhangi bir eleştiri veya zıtlasmaya rastlanmamıştır. İncil metinlerinde İsa'nın onların inancını tasdikleyecek ifadeler kullanması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ferisiler'in dönemin önde gelen grubu olmaları, onların Yasa'ya dair otorite olmalarıyla sonuçlanır. Ancak bu otoriteleri İsa Mesih'ten önce de sorgulanmıştır. Nitekim kaynaklarda Ferisiler'in, Musa'nın kanunlarından geldiğini iddia ettikleri öğretilerinin, aslında Musa'nın kanunlarında bulunmadığı, Musa'nın Kanunlarını bilen gruplar tarafından bu otoritenin kabul edilmediği görülmüştür.⁴⁸⁴ Dolayısıyla Ferisiler'in Musa'nın kanunları merkez alınarak oluşturdukları şekle odaklanan ve Yasa'da olmayan kanunları dönem içerisinde onlara muhalefet eden grupların kabul etmediği gibi İsa tarafından da reddedilmiştir. İsa öğretilerini mevcut Yasa'yla çatışarak oluşturmamış bilakis bu Yasa üzerine kurmuştur. İnciller incelendiğinde de İsa Mesih'in Yasa'yı kaldırmaya veya değiştirmeye dair herhangi bir girişiminin olmadığı görülür. Bu eleştirilerle İsa, Ferisiler'in oluşturduğu Sözlü Tevrat'ı reddetmiş gibi görünse de aslında Ferisiler'in oluşturdukları yorumlardan çıkardıkları bu hükümleri reddetmemiştir. İsa, Ferisiler'i, Rabbin emirlerini göz ardı edip insanların geleneklerini uygulamaları konusunda eleştirmişse de bu eleştiri, geleneği yok sayma anlamında yapılmamış, yalnız içi boşaltılmış bir dindarlık sebebiyle onlara yöneltilmiştir.⁴⁸⁵ Bu durum, Matta 23:24'te "*Küçük sineği süzer ayırır, ama deveyi yutarsınız!*" ifadeleriyle açıklanabilir. İsa'nın çabası, maneviyatı yüksek olan bir dindarlık anlayışının geliştirilmesi ve yalnızca eylemlere atfedilen dini anlayışın değiştirilmesidir. Bu konuda İsa, havarilerini Markos 8:11-21 pasajlarında uyarmakta ve havarilerine Ferisiler'in mayasından sakınmalarını öğütlemektedir.⁴⁸⁶

Ferisiler'in Helen politikasına karşı dinlerini yaşamak için verdikleri çaba göz önüne alındığında, bu çabalarına karşılık İsa dönemine gelindiğinde eleştirilerin odağı olmaları tartışılmıştır. Burada araştırmacılar Ferisiler'in hepsinin, kendileri için belirlemiş oldukları kurallara uygun yaşamadığı üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple Ferisiler'in Kutsal Kitap'ta karşılaştığı 'ikiyüzlüler' ya da 'engerek soyu' ifadeleri yanlışlıkla tüm Ferisiler için kullanılmıştır. Ayrıca bu duruma Talmud'da değinilmiştir. Nitekim daha önce bahsedilen,

⁴⁸⁴ Steve Mason, "Josephus's Pharisees: The Narratives", Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton (Ed.), içinde **In Quest of the Historical Pharisees**, s. 19.

⁴⁸⁵ **Markos**, 7:8.

⁴⁸⁶ Ayrıca bkz. **Matta**, 16:6.

Sotah 22b pasajında olumsuz özelliklere sahip Ferisi grupları ‘ağrılı noktalar’ veya ‘Ferisi partisinin belaları’ olarak anılmıştır. Dolayısıyla Ferisi öğretilerinden beslenen bir kaynakta bu ifadelerin geçmesi Ferisiler içindeki samimiyetsiz kişilerin varlığına dair bir vurgudur.⁴⁸⁷ Aynı şekilde bazı araştırmacılar geç dönem Ferisiliğin ‘kurak ve kısır’ oldukları üzerinde durmuş, eleştirilerin sebebini bu şekilde açıklamışlardır.⁴⁸⁸ Bu konuda Josephus’un Ferisiler’le ilgili bir söyleminde, Ferisiler’in atalarının Yasa’sını çok iyi bilmeleri sebebiyle kendilerine değer veren ve Tanrı tarafından sevilen bir mezhep olduklarına emin oldukları halde, kısa bir süre sonra kurnaz bir mezhebe dönüşerek savaşıma ve kötülük yapmaya başladıkları ifade edilmiştir.⁴⁸⁹ bu konuda bir başka görüşe göre Ferisiler’in Matta 23 pasajı başta olmak üzere diğer pasajlarda şiddetli bir söyleme⁴⁹⁰ muhatap olmaları tarihsel açıdan makul görünmemekte, burada eleştiri odağı olan Ferisiler’in M.S. 70’ten sonraki Ferisiler olduğu yönündedir. Matta’nın kendi döneminde var olan Ferisiler’le olan ilişkisinin yansıdığı üzerinde durulmuştur.⁴⁹¹

3.2.2: Pavlus ve Ferisilik Söylemi

Hristiyanlık, İsa Mesih merkeze alınarak sistematize edilmiş bir din olarak görülür. Ancak merkez figür her ne kadar İsa olsa da Hristiyanlığın mistik bir din olmasına verdiği etki başta olmak üzere, dinin üzerine bina edildiği ana konularını belirlemede bir din kurucu olarak bilinen kişi Pavlus’tur.⁴⁹² Nitekim Galatyalılar’a mektubundaki 1:11-16 pasajlarında Pavlus, insanlara aktardığı müjdeyi herhangi birinden almayıp bizzat İsa Mesih’ten aldığını bildirmiştir. Aynı pasajda Yahudilik içerisinde sıkı bir eğitimden geçtiğini ve Yasa’yı iyi bildiğini vurgulamıştır. Bu sebeple hem Yahudilik için hem de Hristiyanlık için önemli bir figürdür. Ayrıca kendisinin “*Ben Ferisi oğlu Ferisiyim*” sözü Yahudiliğin bir mezhebinden çıkıp farklı bir dinin kuruculuğunda ana karakter olmasında etkili olması açısından önemlidir.

Hristiyanlığın ana karakteri olan Pavlus’un doğumu ve yaşamı hakkında ortak bir fikir birliğinden söz edilemez. Kesin olmamakla birlikte M.S. 10 tarihinde doğduğu ifade

⁴⁸⁷ Menahem Mansoor, “Pharisees”, *Encyclopaedia Judaica*, s. 31.

⁴⁸⁸ E.P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*, Philadelphia: Fortress Press, 1977, s. 51.

⁴⁸⁹ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, XVII, 2:4.

⁴⁹⁰ Şiddetli söylemden kasıt, Ferisiler için daha önce İncillerden verilen örneklerle açıklanan; beyaz badanalı mezar, engerek soyu, ikiyüzlü gibi yakıştırmalardır.

⁴⁹¹ Kenneth G. C. Newport, *The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70*, s. 127.

⁴⁹² Fatih Mehmet Berk, “Aziz Paul ve Şam Vizyonu”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, Sy. 1, (2012), s. 506.

edilir.⁴⁹³ Kendisine ait önemli bilgilere mektuplarından ulaşılabilir. Bu konuda Elçilerin İşleri 21:39’ da kendisini Tarsuslu bir Yahudi ve önemli bir kentin vatandaşı olarak tanımlamaktadır. Pavlus, Filipililer’e yazdığı mektupta kendisiyle ilgili, Yahudiliğin en önemli ritüellerinden biri olan sünnetinin sekizinci günde olduğundan bahsederken, soyunu İsrail soyu, Benyamin kabilesi ve özbeöz bir İbrani olarak tanımlar. Kutsal Yasa’ya bağlılık konusunda bir Ferisi yaklaşımına sahip olduğunu da ekler.⁴⁹⁴ Ayrıca Elçilerin İşleri kitabında 23:6 pasajında Pavlus, “*Ben özbeöz Ferisiyim*” diyerek kendini tanıtır ve arkasından Ferisiler’le ölümden sonraki hayata olan inancını paylaştığını ifade eder. Pasajın devam eden bölümde Ferisiler’in Pavlus’un misyonunu destekleyecek şekilde ifadeler kullandığı görülmektedir.⁴⁹⁵

Pavlus’un bir Ferisi olduğu ve bir Ferisi babanın oğlu olduğu kaynaklarda vurgulanmaktadır.⁴⁹⁶ Pavlus, aynı dönem içerisinde yaşayan dönemin seçkin bilginlerinden olan Ferisi Gamaliel’in öğrencisidir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla Pavlus, atalarının geleneklerine son derece bağlı, Yasa’yı ve hükmünü tanıyan, Yahudiler tarafından bilinen birisidir.⁴⁹⁸ Ayrıca Pavlus İsrail’in dini liderleri arasında statü sahibi olduğundan, İsa’ya ve onun müritlerine eziyet etme yetkisini bizzat başkâhinden alan bir yetkili olarak da karşımıza çıkar.⁴⁹⁹ Ancak İsa’nın müritlerine eziyet etmesi onun Gamaliel’in hoşgörüsüne sahip olmadığını gösterir. Nitekim bu konuda Pavlus’un Ferisiler’in içerisindeki Şammay ekolüne mensup olduğu aktarılmaktadır.⁵⁰⁰ İsa’nın müritlerine eziyet etme amacıyla yaptığı bir yolculukta daha sonra ‘Şam Vizyonu’ olarak adlandırılacak olan olayı yaşar.⁵⁰¹ Bu olaydan çok etkilenir ve Yasa’ya sıkıca bağlı olan Ferisi Pavlus, artık İsa’nın bir elçisi olarak bundan sonra gerçekleştirdiği misyon seyahatlerinde geliştirdiği öğretileri yayarak insanları İsa’ya iman etmeye çağırır.⁵⁰² İsa’nın mesajını insanlara iletmede kendini İsa tarafından görevlendirilen bir elçi olarak tanıtması⁵⁰³ onun ve mesajının

⁴⁹³ Şinasi Gündüz, **Pavlus Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 32.

⁴⁹⁴ **Filipililer**, 3:5.

⁴⁹⁵ **Elçilerin İşleri**, 23:7-9.

⁴⁹⁶ Menahem Mansoor, “Pharisees”, **Encyclopaedia Judaica**, s. 31.

⁴⁹⁷ Ralph V. Harvey, **Rabban Gamaliel**, s. 27. Gamaliel’in öğrencisi olduğuna dair kendi ifadesi için ayrıca bkz. **Elçilerin İşleri**, 22:2-3.

⁴⁹⁸ Ralph V. Harvey, **Rabban Gamaliel**, s. 31.

⁴⁹⁹ **Harvey**, s. 28.

⁵⁰⁰ Robert Jewett, “Paul The Apostle”, içinde **Encyclopedia of Religion**, New York: Macmillan Publishing Company, 2005, Vol. 10, s. 7014.

⁵⁰¹ Pavlus’un Şam Vizyonu hakkında detaylı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **Pavlus Hristiyanlığın Mimarı**, s. 39-54.

⁵⁰² **A.g.e.**, s. 45.

⁵⁰³ **Galatyalılar**, 2:7;

hızla yayılmasında etkili olmuştur.⁵⁰⁴ Dolayısıyla Hristiyanlığı evrensel bir din haline getirmede önemli misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu üzerinde durulmuştur. Yapmış olduğu bu faaliyetler neticesinde Pavlus, teolog, din kurucusu ve misyoner olarak tanımlanmıştır.⁵⁰⁵

Ferisiler'in dönem içerisinde Yahudi halkı tarafından ilgi gören inanç ve öğretilerine İsa ve Pavlus'un öğretilerinde de rastlanmaktadır. Bu ortak noktalardan bazıları; mesihçi anlayış, tek tanrı inancı, ölümden sonra yaşam ve diriliş inançları olarak sıralanabilir.⁵⁰⁶ Yahudi eğitiminden geçen İsa, bu öğretiler konusunda Ferisiler'le çatışmaz. Kendisinden sonra da Pavlus bu inançların bir temsilcisi olarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu konuda Pavlus'un yaptığı en önemli işlerden biri Yahudiliğin sahip olduğu milli bir kurtuluş inancına karşı Yahudi olsun olmasın herkesi kapsayan bir evrensel kurtuluş inancı geliştirmesidir. Dolayısıyla Pavlus dinsel bir geleneğin temsilcisi olmuş ve bu gelenek “*yeni bir temele dayanan Ferisilik*” olarak tanımlanmıştır.⁵⁰⁷

İsa Mesih'in İncillerde Ferisiler'in şekilci dindarlıklarıyla ilgili birçok konuya eleştiri yaptığı yukarıdaki bölümlerde incelenmişti. Pavlus'un, Ferisiler'in bu kadar eleştiri almasına rağmen kendini bir Ferisi olarak tanıtmaması önemlidir. Pavlus, Ferisilerle ilgili çok az bilgi vermiş ancak Ferisi ve Pavlus ilişkisine yapılan referanslardan dolayı, dolaylı olarak aktardıklarının önemli olabileceği üzerinde durulmuştur.⁵⁰⁸ Bu konuda Pavlus, dönem içerisinde halk nezdinde en çok itibar gören mezhebin bir üyesi olmayı seçmesi Ferisi Yahudiler'in desteğini alma amacı taşıyor olabilir. Nitekim Saduki ve Ferisiler'le Sanhedrin'de yargılandığı sırada ölümlerine dirileceğine olan inancından dolayı yargılandığını ve Ferisi olduğunu bildirerek orada bulunan Ferisiler'in desteğini sağlamıştır.⁵⁰⁹ Ayrıca bu mezhebin bir üyesi olması yorum geleneği içerisinde gelen biri için İsa'nın mesajını yorumlamayı kolaylaştırmış olduğu söylenebilir. Nitekim Ferisiler'in şekilci dindarlıklarını eleştiren İsa'nın eleştirilerine uygun bir şekilde Pavlus da insanları ibadet ve ritüellere çağırmak yerine maneviyatı ve sevgiyi ön plana çıkaran bir dine çağırmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Fatih Mehmet Berk, **Aziz Paul ve Şam Vizyonu**, s. 506.

⁵⁰⁵ Şinasi Gündüz, **Pavlus Hristiyanlığın Mimarı**, s. 12-18.

⁵⁰⁶ Menahem Mansoor, “Pharisees”, s. 31.

⁵⁰⁷ Gündüz, s. 92.

⁵⁰⁸ R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method**, s. 176.

⁵⁰⁹ **Elçilerin İşleri**, 23:6-10.

⁵¹⁰ **Galatyalılar**, 5:16-22.

Yahudiliğe ve Yasa'ya bu kadar hâkim biri olan Pavlus, İsa'nın öğretisinin Yahudilikten ayrıldığı yeri de Yasa'ya olan yaklaşımdaki farklılaşma üzerine inşa eder. Nitekim Pavlus, Yahudiliği ve Yasa'yı çalışmalarının en önemli parçası olarak görürken, Romalılar'a mektubunda 3:21'de hem iman edenin hem de Yasa'ya uyanın günah işlediğini ifade etmiş, İsa'nın bu günahlar için kurban olduğunu aktarmıştır. Romalılar 3:22-31 pasajlarında, Yasa'yı yerine getirmenin değil ancak imanın aklayacağını aktararak Yasa'nın bağlayıcılığını düşürmüştür. Dolayısıyla Yasa'ya bağlı olan Ferisiliğin içinden gelmiş olmasına rağmen zamanla geliştirdiği öğretilerle Yasa'nın gerektirdiği amel ile kurtuluştan ziyade iman ile kurtuluşu önceleyerek Yahudilikten uzaklaştığı ifade edilmiştir.⁵¹¹ Bu tavrın Kutsal Kitap'a yansıdığı ifade edilebilir. Nitekim Pavlus, Filipililer'e mektubunda 3:2-4 pasajlarında Ferisiler'in 'sünnet' ritüelini dayattıklarını ve bu sebeple bağınaz köpeklere benzediklerini ifade eder. Ayrıca asıl sünneti Tanrı'ya tapınan ve Mesih İsa'yı öven kişiler olarak kendilerini tanıtır. Dolayısıyla Yasa'ya dair en önemli ritüellerden olan sünneti kendine göre yorumlamış, sünnetçilerden sakınmak gerektiğinin önemini vurgulamış olur.⁵¹²

⁵¹¹ E.P. Sanders, **Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion**, s. 1-3.

⁵¹² Bruce Chilton, "Paul and the Pharisees", içinde **In Quest of the Historical Pharisees**, ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton, s. 171-172.

SONUÇ

Ferisiler'in kökenlerini Ezra'ya dayandırma iddiaları olduğunu ancak isim olarak ön plana çıktıkları sürecin Makkabi İsyanı ve Haşmonayim Dönemine dayandığını aktarılmıştı. Nitekim Ezra dönemi Yahudiler'in sürgün dönemini ifade etmesi açısından kritik bir dönemdir. Buna ek olarak Ezra dönemi, Yahudiler'in sürgünde dinlerini yaşamaya çalıştıkları, sürgün dönüşü ile de dinlerini ve dinlerinin ibadetle ilgili yönünü ihya etmeye uğraştıkları bir dönemdir. Ferisiler'in bu dönemi köken kabul etmeleri, sürgünün ve sürgünden dönüşün yarattığı fikirlerden beslenerek oluşturdukları öğreti örüntüsünün çekirdeğini oluşturur. Buradan hareketle ilk bölümde ele alınan Ferisiliğin tarihini, esas aldığı dini referans noktalarını daha sağlam şekilde tespit edilmesi açısından Ezra dönemi ile başlatılması önemlidir.

Ferisi öğretisi ve Ezra'nın sürgün dönüşü yaptığı faaliyetler birçok konuda kesişir. Ezra'nın Babil'e sürgün edilen Yahudi halkındaki dinlerine dair kayıpları giderme üzerine oluşturduğu öğretiler gibi Helenizasyon etkisinin en yoğun olduğu dönemde ortaya çıkan Ferisiler'in öğretileri, Yahudiler'in dinlerine yabancılaşmasının önüne geçmesini hedefler. Bu öğretileri oluşturmaları neticesinde Ezra, ikinci Musa olarak görülür ve benzer şekilde Ferisiler de Musa'nın kürsüsünde oturanlar olarak anılmışlardır. Dolayısıyla her birinin döneminde otorite olarak görüldüğü rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca Ezra'nın Tanah'ı yorumlama çabaları, Tanah'ı halka okuyarak tüm halkı öğrenme faaliyetine dahil etme çalışmaları, Yasa'yı herkes için yaşanabilir hale getirme amaçları gütmeleri Ferisiler'le ciddi benzerlikler gösterir. Bu benzerlikler ve bölüm içlerinde bahsedilen birçok benzerlik neticesinde Ferisiler'in kendilerini Ezra'nın öğretilerinin taşıyıcısı olarak görmeleri anlaşılabilir bir durumdur.

Ferisiler'in M.Ö. 135 tarihlerinden sonra siyasetle yakınlaştığı görülmektedir. Bunu çağdaşı olan Sadukiler'le çekişmeli olarak sürdürmüşlerdir. Bu durum zaman zaman kaynaklarda Ferisiler'in bir parti olarak anılmasına sebep olmuştur. Ancak siyaset ve politika meseleleri, Ferisiler'in hiçbir zaman temel ilgi odakları olmadığı, Yasa'ya ve yorumlamalarına verdikleri önemden önce gelmediği açıktır. Ferisiler'in oluşturdukları öğretiler onları diğer mezheplerden ayırmıştır. Bunun temel sebebi ibadetlere verilen önemdir. Ferisiler, çağdaşları olan Sadukiler'den inanç ve ibadetlere bakış açısı, ritüelleri yerine getirmedeki hassasiyet

konularında farklılaşır. Sadukiler'in Tanah'ta olmayan her şeyi reddetmeleri onları ibadet, inanç ve ritüel konularında, Ferisiler'den geri plana bırakmıştır. Sadukiler'in Ferisiler'den farklılaşmasında en önemli sebep Tanah'a getirilen yorumlardır. Ferisiler ata geleneği olarak gerçekleştirdikleri yorumlama faaliyetleri neticesinde söz konusu inanç, ibadet ve ritüel anlayışlarını geliştirir. Ancak Sadukiler bunların Musa'nın Yasa'sında yer almadığını bu sebeple Ferisiler'in insanlara ağır sorumluluklar yüklediği üzerinde durur.

Ferisiler'in Tevrat'ı yorumlama faaliyetleri ileri bir seviyededir. Ayrıca Ferisiler'in Yasa'yı yorumlama çabalarındaki ısrarları sebepsiz değildir. Onlar, Musa'nın Yasa'yı aldığında Yazılı Yasa'nın yanında Sözlü Tevrat'ı da aldığını savunur. Bu sebeple onlar için Sözlü Tevrat, Yazılı Tevrat kadar dinde otoritedir. Nitekim karşılaştıkları herhangi bir sorunu, Yasa'yı merkeze alarak, bazı teknikler ve sınırlar çerçevesinde yorumlamışlardır. Ferisiler'in yaptıkları bu yorum faaliyetleri onların ölüm sonrası hayat inancı başta olmak üzere diğer inançlarını da etkiler. Sıkı yorum faaliyetleri onları eğitime yöneltmiştir. Dolayısıyla eğitim-öğretim faaliyetleri Yasa etrafında şekillenmiştir. Onların Yasa'ya olan bu bağlılıkları ve eğitim-öğretim faaliyetleri yalnız mezhep içerisindeki ve üyeleri içerisindeki insanlarla sınırlı kalmamıştır. Bu sebeple halk tarafından ciddi destek aldıkları görülmektedir. Halkın ciddi destek vermesinin bir diğer sebebi Sadukiler gibi dini, aristokrat bir sınıfın tekeline hapsetmemeleridir. Nitekim Sadukiler yönetimden aldıkları destekle zengin ve üst tabakadan insanlarla muhatap olurken Ferisiler, böyle bir yaklaşımda bulunmamışlardır.

Tevrat ve yorumundan hareketle oluşturdukları inanç, ibadet ve ritüel sistemleri onların dindarlık örüntüsünü oluşturmuştur. Öyle ki oluşturdukları dindarlık örüntüsü Ferisi dindarlığı olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın belirleyici unsuru Ferisiler'in ibadet ve ritüelleri gerçekleştirmelerinde gösterdikleri hassasiyettir. Nitekim Ferisiler, gösterdikleri bu hassasiyetle, halk tarafından ciddi karşılık bulmuşlar ve yönetimde de etkili olmaya başlamışlardır. Bu sebeple çağdaşı oldukları ve daha sonraki süreçte Hristiyanlık olarak adlandırılacak dinin ana karakteri olan İsa'nın söylemlerinde sıklıkla görülmelerine yol açmıştır. İnciller incelendiğinde söz konusu dönem içerisinde en çok atıfta bulunulan mezhebin Ferisiler olduğu açıktır. Diğer mezheplere nazaran daha fazla atıfta bulunulması, Ferisiler'in güçlü bir yapı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ferisiler'in İsa dönemine kadar getirdiği olumlu izlenim ise o döneme gelindiğinde olumsuz bir yapıya dönüşmüştür. Aslında İsa her fırsatta onların Yasa'yı yorumlamada ehil

kişiler olduklarını ifade eder. Ayrıca Ferisiler'in yapın dediği her şeyi yapmaları konusunda havarilerine öğütlerde bulunur. Ancak bu düşüncelerin daha sonra pasajlarda şekilci, içi boş bir dindarlık sergiledikleri düşüncesiyle birlikte zikredildiği görülür. İsa öğretisini Ferisiler'in öğretileri üzerine kurmuşken bu denli olumsuz bahsetmesi dikkat çekicidir. Nitekim İsa, Yasa ile ilgili herhangi bir öğretiyi verirken Ferisilerin öğretilerini aktarır. Yasa'yı açıklar. Hemen sonrasında Ferisiler'i eleştirir. Kaynaklarda da belirtildiği gibi Ferisiler'e olan iki cepheli yaklaşımında İsa döneminde iki farklı Ferisi prototipi olduğu düşüncesi sonuç olarak benimsenen düşüncedir.

İncil söylemlerine göre Ferisilerin inançları ve Yasa'yı yaşamaya dair gösterdikleri özen; sığ, içi boşaltılmış bir dindarlığa ve sadece şekilci bir gösterişe evrilmiştir. Dolayısıyla bu söylemlerin muhatap olduğu Ferisiler ile mezhebin asıl karakterinin uyuşmadığı sonucuna varılmıştır. İncillerdeki Ferisi dindarlığına dair söz konusu uyumsuz söylemler bu sonucu pekiştirmeyi sağlamaktadır. Tespit edilen bu durum Pavlus zamanına gelindiğinde de benzer bir yapıdadır. Nitekim Pavlus, bir Ferisi olduğunu ve Ferisi eğitimden geçtiğini ifade ederken aslında dinin öğretilerine hâkim olduğunu vurgular. Diğer taraftan Pavlus, bir Ferisi olarak İsa'nın takipçilerine zulmetme yolunda İsa'nın peygamberine dönüşmüştür. Bu iki farklı söylem Pavlus'ta da devam etmiştir. Ancak Pavlus'un sıkça Ferisi olduğu vurgusu yapması, Ferisiler'in dönem içerisinde halkın çoğunluğu olmalarından dolayı onların desteğini sağlama amacı taşımış olabilir.

Tarihin birçok safhasında diğer dinlerde de karşılaşıldığı üzere, bir din var olduğu dönem içerisinde farklı dini yapılar ve tesirlerin etkisi altında kaldığında, kendini onlardan ayırt etmek için ibadet, inanç ve ritüel alanını kapsayan kurumsal tarafa ağırlık vermiştir. Çünkü bu alan dinin görünen tarafıdır. Böylece din, mensubu olduğu kişileri etkisi altında olduğu yapıdan ayırt edilmesini sağlar. İşte Ferisiler'in, hızla Helenleşen Yahudiler'in dindarlık örüntüleriyle yakından ilgili olmaları, Helenizm'le olan etkileşimden sakınma endişeleriyle alakalıdır.

İsa dönemine gelindiğinde ise, aynı kökten olan iki dini öğretinin karşılaşmasında maneviyat ön plana çıkmaya başlar. Çünkü İsa'nın da belirttiği gibi Ferisiler'in Yasa'yı yaşamalarında verdikleri çabaya diyecek bir şey yoktur. Ancak Helenizasyon'un getirdiği bu koruma içgüdüğü onları dinin maneviyat alanından uzaklaştırmıştır. İsa bu içi boşaltılmış, şekilci ve dogmaya dönüşmüş dini yaklaşımı kırmaya ve onun yerine dinin manevi yönünü ön plana çıkarmaya çalıştığını vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrahams, Israel. *Studies in Pharisaism And The Gospels*. London: Cambridge University Press, 1917.
- Açıl, Okan. “Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi”. *Hitit İlahiyat Dergisi* C. 21, Sy. 1 (2022).
- Adam, Baki. *Dinler Tarihi*. Editör Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- . “Tevrat”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41:40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- . *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. Ankara: Pınar Yayınları, 1997.
- Alıcı, Mustafa. “Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* C. 3, Sy. 7 (2015): 9-29.
- Altınel, Tolga Savaş. *İsrailoğulları’nın Kutsal Soyu Kohenler*. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- . “Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 52, Sy. 52 (2017): 115-138.
- Araz, Ömer Faruk. “Eleazar B. Yose Ha-Galili ve Otuz İki Yorum Kuralı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* C. 6, Sy.1 (2020): 98-118.
- . “Rabbâni Gelenekte Rabbi Yişmael’in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 51, Sy. 51 (2016): 115-34.
- . “Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel’in Yedi Yorum Kuralı”. *İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi* C. 5, Sy. 2 (2016): 321-37.
- . “Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay’ın Hayatı ve Ekolleri”. *İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi* C. 6, Sy. 2 (2017): 1049-69.
- . *Yahudi Kaynaklarına Göre Hz. Musa*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- . “Yeni Ahit’te ve Kur’an-ı Kerim’deki Yahudilere Yöneltilen Eleştirilerin Analizi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* C. 7, Sy. 2 (2021): 791-833.
- . “Tarihten Günümüze Hasidik Yahudiler ve Kendilerine Özgü Dindarlık Anlayışları”. *Dergiabant* C. 9, Sy. 1, (2021), s. 127-150.
- Atalay, Orhan. “Kur’an’da İki Terim ve Meallerdeki Karşılıkları Üzerine (Rabbâniyyûn ve Ribbiyyûn)”. *Marife Dergisi*, Sy. 2 (2006): 39-51.

- Ay, Rahim. “İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal* C.5, Sy. 2 (2021): 212-235.
- Aydın, Fuat. “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”. *Eskiyei, Sy. 37* (2018): 109-125.
- . *Yahudilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Aydın, Ravza. “Yahudi İman Esasları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.14, Sy. 25* (2012): 189-210.
- Aydoğan, Ahmet. *Yahudi Mezhepleri: Ferisilik ve Sadukilik Giriş*. Ankara: Say Yayınları, 2023.
- Aykıt, Dursun Ali. *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*. İstanbul: Kitabevi, 2011.
- . “Helenistik Yahudilik ve Septuagint (LLX) Algısı”. *Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, 2012.
- Babadostu, Rumeysa. “Provincia İudea’da Zealot Hareketi”. *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi*, 2019.
- Bağır, Muhammed Ali. “Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti’ndeki Yansımaları”. *Milel ve Nihal Dergisi, Sy. 13* (2016): 102-25.
- Baumgarten, Albert. “Josephus and the Jewish Sects”. *İçinde A Companion to Josephus*, ed. Honora Howell Chapman ve Zuleika Rodgers. New York: John Wiley & Sons, 2016.
- Benek, Mehmet Sait. “III. Antiokhos’un Dış Siyasi Politikası (MÖ 223-190)”. *Mavi Atlas, Sy.6* (2016): 127-144.
- Berk, Fatih Mehmet. “Aziz Paul ve Şam Vizyonu”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi C.1, Sy. 1* (2012): 505-16.
- Bilgin, Abdülcelil. “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C. 2, Sy. 2* (2014): 75-84.
- Brown, Raymond. “Essenes”. *İçinde New Catholic Encyclopedia, 5:368-70*. Washington: Thomson Gale, 2003.
- Chilton, Bruce. “Paul and the Pharisees”. *İçinde In Quest of the Historical Pharisees*, ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.
- Cohen, Shaye J. D. *From the Maccabees to the Mishnah*. 2. bs. London: Westminster John Knox Press, 1987.
- Çoban, Bekir Zakir. “Josephus’un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sy. 27* (2008): 57-69.

- Dinleyici, Mustafa Furkan. Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2020.
- Ehrman, Arnost Zvi. “Sahedrin”. İçinde Encyclopaedia Judaica, 18:23-24. Amerika: Thomson Gale, 1987.
- Eliade, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha’dan Hristiyanlığın Doğuşuna. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Feldman, Louis. The Concept of Exile in Josephus. Leiden: Brill, 1997.
- . “Torah and Greek Culture in Josephus”. The Torah U-Madda Journal 7,(1997): 41-87.
- Flavius, Josephus: The Works of Josephus. William Whiston(Çev.),1999.
- Finkelstein, Louis. The Pharisees: The Sociological Background of Their Faith, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1962.
- Finkelstein, Louis, “The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy”, Harvard Theological Review, Vol. 22, Sy. 3, 1929.
- Fohrer, Georg. History of Israelite Religion. London: S.P.C.K, 1975.
- Judah, Goldin. Hillel The Elder, The Journal of Religion, Vol. 24, Sy. 4, (1946), s. 263-277.
- Gonzalez, Robert. “The Pharisees Development, Beliefs, And Impact”. Global University, 2016.
- Gottheil, Richard ve Samuel Krauss. “Gerusia”. İçinde Jewish Encyclopedia, 5:642. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Grabbe, Lester L. Ezra-Nehemiah. London and New York, 1998.
- Greenberg, Moshe. “Am Ha-Arez”. İçinde Encyclopaedia Judaica, 2:65. Amerika: Thomson Gale, 2007.
- Guignebert, Charles. The Jewish World İn The Time Of Jesus. Çeviren Samuel Henry Hooke. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1959.
- Güç, Ahmet. “Yahudilik (Mabed ve İbadet)”. içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:207-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gündüz, Şinasi. Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları, 2022.
- . Pavlus Hristiyanlığın Mimarı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Gürkan, Salime Leyla. İbrahim’den Ezra’ya İsrailoğulları Tarihi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2019.
- . “Rabbâniyyûn”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34:376-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- . “Talmud”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 39:550-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- . Yahudilik. İstanbul: İsam Yayınları, 2020.
- . “Yahudilik (Giriş)”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:187-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- . “Yahudilik’te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 1994.
- Haleva, Rav Naftali. Pirke Avot. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. “Buhtunnasr”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6:380-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- . “Kudüs”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 26:323-27. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- . “Kur’an’da Yahudiler”. Kuramer Yayınları, 2019.
- . “Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:212-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hartin, P.J. “The Pharisaic Roots of Jesus and the Early Church”. Neotestamentika, Sy. 21 (1987): 113-24.
- Harvey, Ralph V. Rabban Gamaliel. Cambridge: Cambridge Press, 2005.
- Hasanoğlu, Eldar. “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 17, Sy. 32 (2015): 26-48.
- Hasanov, Eldar. “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”. İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi C.3, Sy. 4 (2010): 676-95.
- Heilman, Samuel. “The Many Faces Of Orthodoxy”. İçinde Modern Judaism, 2:23-51. Amerika: The Johns Hopkins University Press, 1982.
- Herford, R. Travers. Pharisaism: Its Aim and Its Method. New York: G.P. Putnam’s Sons, 1912.
- Irmak, Adem. “Yehuda Halevi ve Ahiret Düşüncesi”. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 2, Sy. 2 (2015): 301-18.
- Jacobs, Joseph. “Cohen”. İçinde Jewish Encyclopedia, 4:144. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Jacobs, Joseph ve Isaac Broyde. “HEROD I”. İçinde Jewish Encyclopedia, 6:356-60. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

- Jewett, Robert. "Paul The Apostle". İçinde Encyclopedia of Religion, 11:212-21. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.
- Josephus, Flavius. The Wars of the Jews. William Whiston(ev.), 1999.
- Karlı, İbrahim Hilmi. "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğıyle Mukayeseli Bir alışma". Milel ve Nihal Dergisi C. 7, Sy. 1 (2010): 62-93.
- Katzburg, Nathaniel. "Orthodoxy". İçinde Encyclopaedia Judaica, 15:493. Amerika: Thomson Gale, 2007.
- Kaufmann, Francine ve Josy Eisenberg. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik". Çeviren Mehmet Aydın. Les Religions, 1974.
- Kaya, Mahmut. "İskender". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22:555-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Knight, Gregory. "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law". BYU Law Review 1993, Sy. 3 (1993): 925-48.
- Kohler, Kaufman. "Essenes". İçinde Jewish Encyclopedia, 5:224-32. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- . "Hanukkah". İçinde Jewish Encyclopedia, 6:223-26. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- . "Pharisees". İçinde Jewish Encyclopedia, 9:661-66. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- . "Sadducees". İçinde Jewish Encyclopedia, 10:630-33. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- . "Zelaots". İçinde Jewish Encyclopedia, 12:639-43. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Kenneth G. C. Newport, The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70, Hong Kong: Hong Kong Adventist College, Vol. 29, 1991.
- Köseoğlu, Gizem ve nder Bilgin. "Epiküros'un Hayat ve lm Anlayışı". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C. 12, Sy. 66 (2019): 1493-97.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi C. 18, Sy. 2 (2009): 1-26.
- Kurt, Ali Osman. "Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğın Mimarı Ezra)". İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- . "Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koreş

- Örneği”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sy.2 (2006): 423-43.
- . “Yahudilik’te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün” C.9, Sy. 25 (2006): 61-78.
- Kurt, Ali Osman ve Dursun Ali Aykıt. Dinler tarihi. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (BİLAY), 2019.
- Kurtkayası, Canan. “Makkabi İsyanı (Sebepler ve Sonuçları)”. Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kutluay, Yaşar. İslâm ve Yahudi Mezhepleri. 4. Bsk. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 2001.
- Kitab-ı Mukaddes’in Deuterokanonik (Apokrif) Kitapları, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1987.
- Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük. Dinler Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Lauterbach, Jacob Zallel. “Oral Law”. İçinde Jewish Encyclopedia, 9:423-26. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Levine, Lee. Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.). Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2002.
- Mansoor, Menahem. “Pharisees”. İçinde Encyclopaedia Judaica, 16:30-31. Amerika: Thomson Gale, 2007.
- Mason, Steve. Josephus and the New Testament. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1992.
- . “Josephus’s Pharisees: The Narratives”. İçinde In Quest of the Historical Pharisees, editör Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.
- . Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik. MiletNihal yayınları. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- Mert, Rabia. Tapınak Yahudileri -Ferisi Dindarlığı-. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2022.
- Meral, Yasin, Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- Moiser, Quinn R. “Jewish Nomism In And Around The First Century A.D.” Midwestern Baptist Theological Seminary, Sy. 1 (2019): 1-36.
- Montefiore, Simon Sebag. Kudüs Bir Şehrin Biyografisi. Çeviren Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Neudecker, Reinhard. Moses Interpreted by the Pharisees and Jesus: Matthew’s Antitheses in the Light of Early Rabbinic Literature. Roma: Gregorian, Biblical Press, 2012.

- Neusner, Jacob. *Studies In Judaism In Late Antiquity*. Netherlands: Leiden, 1975.
- Newman, Hillel. *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period*. Leiden, Boston: BRILL, 2006.
- Oded, Bustanay. “Zedakah”. İçinde *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 21. New York: Thomson Gale, 2007.
- Olgun, Hakan. *Tuz ve Işık: Hz. İsa’nın Dağ Vaazı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Pickup, Martin. “Matthew’s and Mark’s Pharisees”. İçinde *In Quest of the Historical Pharisees*, editör Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.
- Rivkin, Ellis. “Pharisees”. İçinde *Encyclopedia of Religion*. Vol. 11. New York: Thomson Gale, 1987.
- Rowland, Christopher. *Christian Origins*. 2. Baskı. London, 1985.
- Saldarini, Anthony J. *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*. Michigan: Grand Rapids, 2001.
- Sanders, E.P. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. Philadelphia: Fortress Press, 1977.
- Schäfer, Peter. *The History of the Jews in the Greco-Roman World*. London: New York Routledge, 2003.
- Singer, Isidore, Isaac Broyde, Joseph Jacobs, Judah David Einsenstein, Kaufman Kohler ve Max Landsberg. “Rabbi”. İçinde *Jewish Encyclopedia*, Vol. 10:294-297. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Smallwood, E. Marry. *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity*. Leiden: E. J. Brill, 1976.
- Şeker, Cihat. “Yahudilikte Sadaka”. *Marife Dergisi* (2014): 83-104.
- Taşpınar, İsmail. *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hristiyanlık*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- . *Dinler Tarih ve Sembolizm*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- . *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- . “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Esseniler”. *Köprü: Üç Aylık Fikir Dergisi*, Sy. 93 (2006): 139-154.
- Temiztürk, Halil. *Ölü Deniz El Yazmaları*. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2022.
- The Babylonian Talmud*, Isidore Epstein (editor), London: The Soncino Press, 1893.

- The Mishnah. H. Danb. (Çev.), New York: Oxford Universty Press,1933.
- Tümer, Günay. “Din (Genel Olarak Din)”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 9:312-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yasak, Ahmet. “Bir Yahudi Mezhebi Olarak Karailiğin İnanç Esasları ve İbadetleri”. Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Yıkar, Ömer Faruk. “Yazılı ve Sözlü Tora’nın Teşekkül Sürecine İlişkin Genel Bir Değerlendirme”. Danışname, Sy. 5 (2022): 31-51.
- . Kutsal Kitap Eleştirisi ve Tesniye Kitabı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2022.
- Yılmaz, Cuma Ali. “Büyük İskender’in Hayatı ve Faaliyetleri”. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.
- Yiğitoğlu, Mustafa. Yahudilik: Mezhepler. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2022.
- Zeitlin, Solomon. “The Origin of the Pharisees Reaffirmed”. The Jewish Quarterly Review C: 59, Sy. 4 (1969): 256-267.